

Praćenje procesa kreiranja i implementacije preventivne socijalnopedagoške intervencije u školskom okruženju

---

Serdar, Katarina

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Education and Rehabilitation Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:158:574405>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom](#).

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-28**

Repository / Repozitorij:

[Faculty of Education and Rehabilitation Sciences - Digital Repository](#)

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

Praćenje procesa kreiranja i implementacije
preventivne socijalnopedagoške intervencije u školskom okruženju

Katarina Serdar

Zagreb, rujan 2020.

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

Praćenje procesa kreiranja i implementacije
preventivne socijalnopedagoške intervencije u školskom okruženju

Katarina Serdar

Mentorica: Izv.prof.dr.sc. Josipa Mihić

Komentorica: Izv.prof.dr.sc. Ivana Borić

Zagreb, rujan 2020.

Izjava o autorstvu rada

Potvrđujem da sam osobno napisala rad *Praćenje procesa kreiranja i implementacije preventivne socijalnopedagoške intervencije u školskom okruženju* i da sam njegova autorica. Svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima jasno su označeni kao takvi te su adekvatno navedeni u popisu literature.

Katarina Serdar

Zagreb, rujan, 2020.

SAŽETAK

Praćenje procesa kreiranja i implementacije preventivne socijalnopedagoške intervencije u školskom okruženju

Katarina Serdar

Mentorica: Izv.prof.dr.sc. Josipa Mihić

Komentorica: Izv.prof.dr.sc. Ivana Borić

Socijalna pedagogija/ Modul: Djeca i mladi

Cilj istraživačkog rada *Praćenje procesa kreiranja i implementacije preventivne socijalnopedagoške intervencije u školskom okruženju* bio je prikazati postupak kreiranja i praćenja kvalitete implementacije preventivne socijalnopedagoške intervencije u školskom okruženju. Specifični ciljevi ovog rada bili su utvrditi kvalitetu procesa implementacije promatrane intervencije s obzirom na različite aspekte implementacije te kreirati i opisati preporuke za unapređenje preventivne socijalnopedagoške intervencije sukladno prediktorima učinkovite implementacije.

Za potrebe provedbe istraživanja, odnosno za praćenje procesa implementacije korištene su metode intervjua, opažanja te fokus grupa. Za provedbu preventivnog programa bili su zaduženi autori programa, stručnjaci koji djeluju u udruzi Amazonas, dok su u procesu implementacije sudjelovale učiteljica i stručna suradnica škole.

Rezultati istraživanja upućuju da se kvaliteta procesa implementacije preventivnog programa „Ritam razreda“ razlikuje s obzirom na različite aspekte implementacije. Naime, utvrđeno je kako su jedinstvenost/diferencijacija programa, obuhvat i zainteresiranost korisnika aspekti implementacije koji su zadovoljeni, dok aspekte praćenje skupina uključenih u intervenciju te kontrolnih skupina i prilagodba programa u ovom istraživanju nije bilo moguće procijeniti. Aspekti dosljednost, doseg i kvaliteta su narušeni s obzirom na učinjene izmjene i odstupanja u strukturi i sadržaju pojedinih radionica. Sukladno prediktorima učinkovite implementacije, utvrđeno je da postoji prostor za poboljšanje preventivnog programa „Ritam razreda“. Slijedom rečenog, kreirane su sljedeće preporuke: učiniti program teorijski i znanstveno utemeljenim, ciljeve utemeljiti na procjeni potreba te voditi računa o usklađenosti ciljeva i aktivnosti, kvalitetnije planirati vrijeme aktivnosti i radionica, osigurati refleksiju nakon središnjih aktivnosti, evaluirati preventivni program, educirati provoditelje za provedbu aktivnosti iz preventivnog programa, osigurati kontinuitet provođenja preventivnog programa, raditi na sveobuhvatnosti preventivnog programa, osigurati poticajnu administrativnu podršku, kreirati priručnik za preventivni program „Ritam razreda“, uzeti u obzir ostale intervencije u sustavu te osigurati stalne konzultacije i vodstvo.

Rezultati ovog istraživačkog rada ukazuju na važnost primjene prediktora za kvalitetnu implementaciju preventivnih programa te pružaju vrijedne informacije za unapređenje programa i njegovo buduće širenje.

Ključne riječi: implementacija, praćenje procesa implementacije, škola, prevencija, sociopedagoške intervencije

Summary

The aim of the research *Monitoring the process of the development and implementation of a preventive sociopedagogical intervention in a school setting* was to present the process of creating and monitoring the quality of implementation of a preventive sociopedagogical intervention in the school environment. The specific objectives of this paper were to determine the quality of the implementation process of the observed intervention with regard to various aspects of implementation and to create and describe recommendations for improvement of this preventive sociopedagogical intervention in accordance with the predictors of effective implementation.

For the purpose of conducting this research, i.e. for monitoring the implementation process, methods used were interview, observation and focus groups. The authors of the program, experts working in the Amazonas association, were in charge of the implementation of the prevention program, while a teacher and a professional associate of the school participated in the implementation process.

The results of the research indicate that the quality of the implementation process of the preventive program "Ritam razreda" differs with regard to different aspects of implementation. Namely, program differentiation, program reach and participant responsiveness of the beneficiaries are the aspects of implementation that are met, while the aspects of monitoring of control/comparison conditions and adaption were not monitored. Aspects of fidelity, dosage and quality were violated with regard to the changes and deviations in the structure and content of individual workshops. In accordance with the predictors of effective implementation, it was determined that there is room for improvement of the preventive program "Ritam razreda". Consequentially, the following recommendations were created: to make the program theoretically and scientifically based, to base the goals on an assessment of needs and take into account the harmonization of goals and activities, to better plan the time of activities and workshops, to provide reflection after central activities, to evaluate the prevention program, to educate implementers on how to implement activities from the prevention program, ensure a continuous implementation of the prevention program, work on the comprehensiveness of the prevention program, provide incentive administrative support, create a manual for the prevention program "Ritam razreda", take into account other interventions in the system and provide ongoing consultation and guidance.

The results of this research indicate the importance of applying predictors for the quality implementation of prevention programs and provide valuable information for the improvement of the program and its future expansion.

Keywords: implementation, monitoring the implementation process, school, prevention, sociopedagogical interventions

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. IMPLEMENTACIJA PREVENTIVNIH PROGRAMA	3
2.1. Značenje pojma implementacija programa	3
2.2. Definicija i uloga implementacijskih istraživanja u preventivskoj znanosti i praksi	4
2.3. Važnost kvalitete implementacije preventivnih programa	6
2.4. Učinak neadekvatne implementacije programa	8
2.5. Aspekti implementacije	10
2.6. Čimbenici koji utječu na kvalitetu implementacije	11
2.7. Okviri i modeli implementacije	15
2.8. Faze implementacije	21
2.9. Metode praćenja kvalitete implementacije programa	23
3. PREVENTIVNI PROGRAM „Ritam razreda“	26
3.1. Procjena potreba za preventivnim programom	26
3.2. Opis preventivnog programa	27
4. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA	32
4.1. Ciljevi istraživanja	32
4.2. Metode, protokoli i način provođenja istraživanja	32
4.2.1. Planiranje i primjena metode opažanja	33
4.3. Sudionici istraživanja	37
4.4. Način obrade podataka	37
5. REZULTATI ISTRAŽIVANJA	38
5.1. Kvaliteta procesa implementacije promatrane intervencije s obzirom na različite aspekte implementacije	38
5.1.1. Ciljevi susreta	40
5.1.2. Aktivnosti	42
5.1.2.1. Metode rada	44
5.1.3. Grupna dinamika	45
5.1.4. Intervencije voditelja	47
5.1.5. Zadovoljstvo članova grupe	50
5.2. Preporuke za unapređenje preventivne socijalnopedagoške intervencije sukladno prediktorima učinkovite implementacije	53
6. REFLEKSIJA NA OPAŽANJE PREVENTIVNOG PROGRAMA „Ritam razreda“	59
7. ZAKLJUČAK	61
8. LITERATURA	65
9. PRILOZI	68

1. UVOD

Implementacija je jedan od pet ključnih koraka u postavljanju programa prevencije: planiranje, određivanje ciljeva, razrada, implementacija te evaluacija (Bašić, 2009). Svaki od ovih koraka je zaseban, no važno je napomenuti kako se ti koraci isprepliću i međusobno nadopunjuju. Potrebno je naglasiti kako je proces i kvaliteta implementacije jednako važan element koji značajno može utjecati na same ishode, odnosno učinke određenog preventivnog programa.

U hrvatskim uvjetima nedovoljno se pozornosti pridaje praćenju procesa implementacije preventivnih programa te se na taj način zanemaruju svi čimbenici koji imaju utjecaj na provedbu i ishode određenog programa. Nužno je osvijestiti kako učinkovitost znanstveno utemeljenog preventivnog programa opada, ukoliko je on loše implementiran. Drugim riječima, preventivni program može biti kvalitetan i idealno osmišljen za određenu ciljnu skupinu u svojoj originalnoj zamisli, no na njegove stvarne ishode u praksi, utjecat će između ostalog i kvaliteta implementacije.

Za potrebe ovog rada sudjelovala sam u praćenju procesa kreiranja i implementacije novokreirane preventivne socijalnopedagoške intervencije u školskom okruženju. Tijekom cijelog tog procesa uvjerila sam se u složenost i isprepletenost brojnih čimbenika koji u velikoj mjeri utječu na kvalitetu implementacije, a samim time i na ishode novokreiranog preventivnog programa. Naime, da bismo mogli govoriti o kvaliteti implementacije pojedinog preventivnog programa, moramo pratiti svaku točku tog procesa. To bi značilo praćenje „ulaska“ preventivnog programa u školsko okruženje, opažanje njegove provedbe te naposljetku donošenje zaključaka na temelju podataka prikupljenih opažanjem s ciljem utvrđivanja kvalitete implementacije.

Cilj istraživačkog rada *Praćenje procesa kreiranja i implementacije preventivne socijalnopedagoške intervencije u školskom okruženju* je prikazati postupak kreiranja i praćenja kvalitete implementacije preventivne socijalnopedagoške intervencije u školskom okruženju. U početnom djelu rada pojasnit će se značenje pojma implementacije programa te definicija i uloga implementacijskih istraživanja. Naglasit će se važnost kvalitete implementacije preventivnih programa kao i učinak neadekvatne implementacije. Zatim će se dati uvid u aspekte implementacije i čimbenike koji utječu na kvalitetu implementacije te će biti prikazani modeli, faze i metode praćenja kvalitete implementacije. Poslije teorijskog dijela, bit će opisan

novokreirani preventivni program „Ritam razreda“, kao i metode koje su bile primijenjene za praćenje procesa implementacije navedenog programa.

Budući da su specifični ciljevi ovog rada utvrđivanje kvalitete procesa implementacije promatrane intervencije s obzirom na različite aspekte implementacije te kreiranje i opisivanje preporuka za unapređenje preventivne socijalnopedagoške intervencije sukladno prediktorima učinkovite implementacije, oni će biti razrađeni i prikazani u drugom dijelu.

2. IMPLEMENTACIJA PREVENTIVNIH PROGRAMA

2.1. Značenje pojma implementacija programa

Pri pokušaju definiranja pojma implementacije, u literaturi možemo pronaći različite definicije brojnih autora. Durlak (1998) navodi da se implementacija programa koristi kao termin za opisivanje stupnja do kojeg je program dobro «smješten» u praksu. Nadalje, isti autor ističe da je implementacija promjenjiva kategorija koja ovisi o onome tko provodi program kao i o okruženju u kojem se program provodi te da ona značajno utječe na konačne ishode programa.

Bašić, Ferić Šlehan i Kranželić Tavra (2007) navode da preuzimanje učinkovitih preventivnih programa ne jamči uspjeh sam po sebi, već je potrebno osigurati primjerene resurse za kvalitetno planiranje i kvalitetnu implementaciju programa. Iste autorice ističu da je proces implementacije važan kako bi se učinkoviti programi, odnosno „najbolja praksa“ mogla širiti. Slijedom rečenog, ukoliko poštujemo indikatore kvalitetne implementacije, osiguravamo da učinkoviti programi budu vjerodostojno implementirani u okruženje.

Domitrovich i suradnici (2008) kreiraju definiciju implementacije koja uključuje karakteristike same intervencije i karakteristike sustava podrške za intervenciju. Fixsen, Naoom, Blase, Friedman i Wallace (2005) podrazumijevaju da je implementacija set aktivnosti dizajniranih kako bi se u praksi proveo neki program. Prema toj definiciji, procesi implementacije i program trebaju biti detaljno opisani, kako bi neovisni promatrač mogao detektirati snagu i postojanje aktivnosti povezanih s implementacijom. Kada se razmišlja o implementaciji, trebamo biti svjesni dva seta aktivnosti (intervencijska/programska i implementacijska razina aktivnosti) i dva seta ishoda (učinak intervencije/programa i kvaliteta implementacije).

Nešto složeniju definiciju nude Dane i Schneider (1998; prema Bašić i sur., 2007) te ističu kako implementacija uključuje informacije o specifičnim komponentama programa, o načinu kako je program proveden te detalje o kontekstu u kojem je program proveden.

Nadalje, implementacija se odnosi na proces postavljanja odrađene prakse ili programa unutar funkcioniranja neke organizacije, primjerice škole te se može promatrati i kao skup aktivnosti osmišljenih kako bi se to ostvarilo (Forman i sur., 2013). Nešto noviji pogledi podržavaju da je implementacija proces uvođenja i primjene intervencije u okruženje stvarnog svijeta, što bi u hrvatskom slučaju značilo da se procjena kvalitete implementacije treba provoditi istodobno s procjenom učinka (Novak, 2013). Vidljivo je kako različiti autori pružaju definicije implementacije različitog opsega. Zajednički element svih navedenih definicija je da se

implementacija odnosi na primjenu preventivnog programa u praksi, odnosno u stvarnom okruženju, pri čemu neki autori navode određene komponente i aspekte kojih se treba pridržavati kako bi kvaliteta implementacije bila što veća.

2.2. Definicija i uloga implementacijskih istraživanja u preventivskoj znanosti i praksi

Greenberg, Domitrovich, Graczyk i Zins (2005) ističu da je sredinom i krajem 1990-ih godina glavni cilj istraživanja u području prevencije bio mjerenje učinkovitosti preventivnih programa. Odnosno, glavno istraživačko pitanje bilo je utvrditi je li program učinkoviti ili nije. Isprva je u evaluacijskom području korišten termin evaluacija procesa za mjerenje kvalitete isporuke programa. Nadalje, s pojavom i razvojem implementacijskih istraživanja to je postalo mnogo više od evaluacije procesa.

Forman i suradnici (2013) ističu da se implementacijska istraživanja usredotočuju na razumijevanje procesa i faktora povezanih s uspješnom integracijom preventivnih programa utemeljenih na dokazima učinkovitosti u specifičnim okruženjima. Isti autori ističu kako implementacijska istraživanja pomažu praktičarima i donositeljima politika razumjeti na koji se način programi temeljeni na dokazima učinkovitosti mogu uspješno primijeniti i održati u različitim okruženjima. U literaturi je moguće pronaći i termin znanost o implementaciji koja se bavi znanstvenim proučavanjem metoda promicanja sustavnog prijenosa nalaza kliničkih istraživanja i drugih praksi utemeljenih na dokazima učinkovitosti u rutinsku praksu (Eccles i Mittman, 2006; prema Forman i sur., 2013).

U posljednja dva desetljeća preventivska znanost se unaprijedila po pitanju razvijanja znanstveno utemeljene prakse i programa. Veliki broj znanstvenika koji znaju mnogo o učinkovitim principima preventivnih programa je doveo do unapređenja kvalitete procesa implementacije (Fixsen i sur. 2005). Iako je učinkovitost različitih preventivnih programa utemeljenih na znanstvenim dokazima utvrđena pažljivo osmišljenim ispitivanjima u kontroliranim uvjetima, nedostaje dokaza za njihovu upotrebu u stvarnim okruženjima i uvjetima zajednice.

S ranije navedenim slažu se Greenberg i suradnici (2005) te ističu da iako baza istraživanja znanstveno utemeljenih programa raste, znanost treba promovirati uspješnu implementaciju znanstveno utemeljene prakse u prirodnim uvjetima, budući da je to područje zanemareno. Isti

autori navode kako postoji mali broj znanstvenih istraživanja koja se bave procesom implementacije, odnosno čimbenicima koji utječu na kvalitetu implementacije te odnosom između kvalitete implementacije i učincima programa na korisnike. Stoga je za daljnji razvoj područja prevencije važno usmjeriti veću pažnju na razumijevanje procesa implementacije te na čimbenike koji ju podupiru.

Wandersman i suradnici (2008) objašnjavaju da se implementacijska i diseminacijska istraživanja često navode kao područja koja nedostaju za premošćivanje jaza između preventivne znanosti i prakse. Greenhalgh, Robert, Bate, Kyriakidou, Macfarlane i Peacock (2004) definiraju diseminaciju kao aktivne i planirane napore uvjeravanja ciljanih grupa da primjene preventivni program.

O istom tranzicijskom jazu govore Transella i Thornicroft (2009) te ga oni još nazivaju i „jazom kvalitete“ koji se javlja između znanosti i prakse te ga metaforički uspoređuju s nizom dubokih kanjona preko kojih trebaju biti postavljene translacijske cijevi. Nadalje, autori navode da je potrebno identificirati i premostiti prepreke kako implementacija znanstveno utemeljene prakse ne bi doživjela neuspjeh. Upravo ranije spomenuti jaz je razlog zbog kojeg se javljaju implementacijska istraživanja.

Prilikom implementacije znanstveno utemeljenih programa i prakse, potrebno je razlikovati ishode implementacije od učinkovitosti preventivnih programa jer je to ključno za prijenos preventivnih programa iz laboratorijskog okruženja u okruženje zajednice. Nadalje, važno je utvrditi je li neuspjeh posljedica toga što je preventivni program neučinkovit u novom okruženju, onda je riječ o neuspjehu preventivnog programa ili je dobar preventivni program pogrešno primijenjena, u tom se slučaju radi o neuspjehu procesa implementacije (Proctor i sur., 2010).

Možemo reći da je u novije vrijeme porastao interes za praćenje kvalitete procesa implementacije preventivnih programa te da je prepoznata njena uloga i važnost u širenju učinkovitih programa i prakse. Prvi uvjet za implementaciju preventivnog programa u neko okruženje je znanstvena utemeljenost programa, odnosno da počiva na teoriji te da su identificirane glavne komponente programa. Osim toga, važna je dokazana učinkovitost programa te kvaliteta i dostupnost materijala u programu kao i kvaliteta tehničke podrške. Nakon što su zadovoljeni prethodno spomenuti uvjeti može se krenuti s planiranjem implementacije u nova okruženja (Bašić i sur., 2007). U idućem poglavlju objasnit će se koja

je uloga i važnost kvalitete implementacije prilikom provođenja preventivnih programa u novim okruženjima.

2.3. Važnost kvalitete implementacije preventivnih programa

Provođenje preventivnog programa u praksi je složen i dinamičan proces koji ovisi o mnogo čimbenika. Jedan od tih čimbenika je i kvaliteta implementacije, koja ima značajan utjecaj na konačne ishode intervencije (Mihić i Bašić, 2010). Drugim riječima, podaci o kvaliteti implementacije preventivnih programa su neophodni da bi se osigurali pozitivni učinci programa jer veća kvaliteta implementacije vodi boljim ishodima programa. Prema Greenbergu i suradnicima (2005) postoje brojni razlozi zašto je potrebno proučavati i pratiti implementaciju programa:

- (1) procjena uložениh napora - kako bi se utvrdilo što se zaista dogodilo,
- (2) poboljšanje kvalitete - kako bismo dali povratnu informaciju za kontinuiranu kvalitetu programa,
- (3) dokumentacija - potrebna za dokumentiranje usklađenosti s pravnim i etičkim pravilima,
- (4) unutarinja valjanost - kako bismo ojačali zaključke o ishodima programa,
- (5) teorija programa - kako bismo ispitali događa li se postupak promjene onako kako je planirano,
- (6) evaluacija procesa - kako bismo razumjeli funkcioniranje unutarne dinamike programa i provedbe programa,
- (7) difuzija - kako bismo unaprijedili znanje o najboljoj praksi za stvaranje sličnog programa, održavanje i širenje programa,
- (8) kvaliteta evaluacije - za jačanje kvalitete evaluacije programa putem smanjenja pogrešaka u procesu evaluacije programa.

Ukoliko nemamo podatke o implementaciji programa, nemoguće je točno znati što se dogodilo tijekom trajanja intervencije (Chen, 1998; prema Greenberg i sur., 2005). To uključuje kvalitetu isporučenog programa, što se uistinu dogodilo te je li obuhvaćena ciljana populacija. Drugi razlog je da informacije o implementaciji mogu služiti kao izvor povratne informacije koje su korisne za kontinuirano poboljšanje kvalitete programa. Nadalje, ukoliko program pratimo i

nadgledamo, to nam omogućuje njegovu modifikaciju kada se otkriju problemi, a prije nego oni negativno počnu utjecati na ishode programa. Treće, praćenje procesa implementacije pomaže dokumentirati poštivanje važnih pravnih i etičkih smjernica. Četvrto, povezivanje kvalitete implementacije s ishodima programa je presudno za utvrđivanje unutarnje valjanosti programa, kao i za jačanje zaključaka o ulozi programa u stvaranju promjena (Durlak, 1998; prema Greenberg i sur., 2005). Drugim riječima, u nedostatku mjerenja kvalitete implementacije, možemo pogrešno procijeniti program neučinkovitim, iako loši rezultati mogu biti posljedica nedostatka u pružanju usluga, a ne nedostatka samog programa. Isto tako, informacije o implementaciji programa mogu se koristiti i za objašnjavanje varijacija uočenih u ishodima, primjerice, zašto se kod nekih pojedinaca vidi poboljšanje nakon sudjelovanja u programu, a kod nekih ne. Nadalje, praćenje implementacije pomaže objasniti očekivane i neočekivane posljedice intervencije. Peto obrazloženje za važnost praćenja procesa implementacije jest potvrđivanje teorijske osnove programa. Teorija utvrđuje bitne komponente intervencije, uvjete koji su potrebni za implementaciju programa i načine na koje komponente stvaraju promjene kod korisnika. Šesto, evaluacija procesa nam otkriva kako se dijelovi programa međusobno odnose, kako korisnici programa (provoditelji programa, pružatelji usluga i korisnici) međusobno komuniciraju i surađuju te kako se suočavaju i rješavaju prepreke (McRoy i Reynolds, 1998; prema Greenberg i sur., 2005). Idući razlog za praćenje procesa implementacije je unapređenje znanja o učinkovitim praksama za stvaranje sličnog programa onome originalnom, održivost i širenje programa (Rogers, 1995; Scheirer 1994; prema Greenberg i sur., 2005). Kada se preventivni program prenese ili prilagodi novom okruženju, od presudne je važnosti dokumentirati promjene u procesu implementacije. Posljednji razlog za praćenje procesa implementacije je jačanje kvalitete evaluacije programa. Uključivanjem mjerenja kvalitete implementacije u evaluaciju programa, evaluatori mogu smanjiti količinu smetnji koje nisu uzete u obzir za vrijeme eksperimentalnog nacрта.

Drugi autori također naglašavaju važnost implementacije te ističu da je vrlo vjerojatno da programi ne pokazuju učinak ukoliko su loše implementirani (Kam, Greenberg i Walls, 2003; prema Novak, 2013). Postizanje kvalitete implementacije ne samo da povećava šansu za uspjehom programa, kao što je već ranije rečeno, već može dovesti i do mnogo veće koristi za sudionike te na taj način pridonijeti održivim ishodima, odnosno programi postaju prepoznatljivi i održivi (Novak, 2013). Slične razloge zašto je važno pratiti kvalitetu implementacije pružaju Mihić i Bašić (2010) te navode da kvaliteta i način implementacije programa određuju kvalitetu interpretacije ishoda utvrđenih evaluacijom. Nadalje, autorice

ističu kako evaluacija kojoj nedostaju podaci o samom postupku implementacije intervencije nije potpuna te onemogućava interpretaciju učinka i kvalitete programa.

Kao što je vidljivo postoje brojni razlozi zašto je potrebno veću važnost usmjeriti na praćenje kvalitete implementacije. Evaluacija implementacije ne samo da određuje kako i zašto program uspijeva, nego nam pomaže utvrditi razlike između neučinkovitih programa i programa koji su loše implementirani. Ujedno, pruža nam povratnu informaciju za poboljšanje kvalitete te unaprjeđuje znanje o dobroj praksi u novim okruženjima i povećava šansu uspješnog ponavljanja programa. U poglavlju 2.9. pobliže će biti objašnjene metode praćenja kvaliteta implementacije.

2.4. Učinak neadekvatne implementacije programa

Kao što je već ranije rečeno, loša i neadekvatna implementacija programa umanjuje učinak preventivnih programa. Budući da je uvijek potrebno testirati potencijalnu vrijednost novih preventivnih programa, to nije izvedivo bez pažljivog praćenja procesa implementacije. Točna interpretacija ishoda programa ovisi o tome koji aspekti preventivnog programa su isporučeni te koliko su dobro provedeni, a negativni i neželjeni ishodi mogu nastati ukoliko se preventivni program ne implementira kvalitetno. Rano praćenje implementacije programa može pomoći u identifikaciji problema u primjeni preventivnog programa koji se zatim mogu brzo ispraviti kako bi se osigurali bolji ishodi programa (Durlak i DuPre, 2008). Istraživanja su također pokazala da se kvaliteta implementacije istog programa može uvelike razlikovati kada se program provodi u različitim okruženjima, što je problematično s obzirom da stupanj vjernosti implementacije utječe na stupanj uspješnosti tog preventivnog programa (Durlak, 1998). Pregledi istraživanja iz različitih disciplina ističu kako se problemi u implementaciji programa često zanemaruju. U jednoj od prvih studija koje su se bavile implementacijom programa, Peterson, Homer i Wonderlich (1982; prema Duerden i Witt, 2012) su otkrili da u prosjeku 16% eksperimentalnih studija koje su pružale operacionaliziranu definiciju nezavisnih varijabli, objavljenih u *Journal of Applied Behaviour Analysis* između 1968. i 1980. godine, je izmjerilo stupanj implementacije tih varijabli. Nadalje, u istraživanju provedenom između 1980. i 1994. godine koje se bavilo razvojem preventivnih programa, utvrđeno je da samo 24% studija pružilo proceduralne detalje iz dokumentacije o implementaciji, a samo 8% studija je u obzir uzimalo varijabilnost implementacije pri analizi dobivenih ishoda (Dane i Schneider, 1998; prema Lillehoj, Griffin i Spoth, 2004).

Što se tiče kvalitete implementacije školskih preventivnih programa, postoje pokazatelji kako se u školama provodi tek pola komponenti programa potrebnih za postizanje željenih promjena u ponašanju. S toga National Study of Delinquency Prevention in Schools zaključuje da je kvaliteta preventivnih aktivnosti u školama loša te da implementacija preventivnih aktivnosti nije dovoljno jaka i vjerna kako bi se ostvarili željeni ishodi koji bi bili mjerljivi (Gottfredson i sur., 2000; prema Mihalic, Irwin, Fagan, Ballard i Elliot, 2004). Iz navedenog je vidljivo kako se nedovoljno pažnje usmjerava na kvalitetu implementacije programa u školskom okruženju, što zahtijeva promjene s obzirom da je škola ključno okruženje za provođenje preventivnih programa i obuhvat najvećeg broja učenika.

Nadalje, kada govorimo o preventivnim programima u školskom okruženju utvrđeno je kako potpuno obučeni učitelji provode veći postotak programa s većom dosljednošću te je veća vjerojatnost da će oni implementirati i provoditi više sadržaja programa, nego neobučeni učitelji. Učitelji koji su nedovoljno obučeni za provedbu preventivnog programa gotovo u 50% slučajeva ne uspijevaju primijeniti program uopće ili prestaju provoditi program prije kraja polugodišta (Ross i sur., 1991; prema Mihalic i sur., 2004). Nadalje, učitelji bez praćenja i podrške s vremenom često ne mogu u potpunosti implementirati ili nastaviti provoditi preventivni program (Gingiss, 1992; prema Mihalic i sur., 2004). Može se dogoditi da školsko osoblje pripiše neki razočaravajući rezultat ili neuspjeh samom programu, iako uzrok neuspjeha proizlazi iz loše implementacije preventivnog programa. Provođitelji ili školsko osoblje mogu također imati i nerealna očekivanja o tome kada rezultati trebaju biti realizirani što može dovesti do preranog zaključivanja o uspjehu programa (Greenberg i sur., 2005).

Rossi i Freeman (1985; prema Fixsen i sur., 2005) identificirali su tri načina na koji nekvalitetna implementacija preventivnih programa može dovesti do pogrešnog zaključka da je program neučinkovit. Prvo, ako se preventivni program ne provodi ili ne provodi u dovoljnoj mjeri. Drugo, ukoliko je osiguran pogrešan preventivni program i treće, ako je preventivni program nekontroliran ili čija provedba varira u ciljnoj populaciji.

Waller, Finch, Giles i Newbury-Birch (2017) su se bavili identifikacijom i sintetiziranjem čimbenika koji utječu na implementaciju preventivnog programa namijenjenog prevenciji uporabe duhana i psihoaktivnih tvari u školskom okruženju. Kao ključne čimbenike koji utječu na implementaciju ovi autori navode kontekstualne čimbenike, podršku i obuku te percepciju provoditelja programa. Nadalje, nedostatak proračuna, smanjena sredstva i neadekvatni materijalni resursi, poput prostora u učionici su čimbenici koji također negativno utječu na kvalitetu implementacije programa (Thaker i sur., 2008; prema Waller i sur., 2017).

U literaturi je moguće vidjeti kako brojni autori raščlanjuju implementaciju na različite elemente s ciljem što boljeg razumijevanja te lakšeg praćenja i proučavanja. Upravo zbog ranije spomenutog, možemo naići na termine kao što su aspekti implementacije, čimbenici koji utječu na implementaciju, tkz. «pokretači» implementacije te faze implementacije koji će biti pojašnjeni u poglavljima koja slijede.

2.5. Aspekti implementacije

Brojni autori govore o aspektima implementacije, pri čemu autori Dane i Schneider pružaju najopsežniji prikaz i podjelu te navode kako je pri razumijevanju procesa implementacije važno poznavati različite aspekte tog procesa (1998; prema Mihić i Bašić, 2010). Isti autori navode **osam aspekata implementacije:**

- (1) dosljednost - stupanj u kojem se program provodi kao što je zamišljeno u originalnom programu,
- (2) doseg - stupanj u kojem su originalni elementi programa provedeni u praksi, odnosno snagu intervencije,
- (3) kvaliteta - koliko su različiti dijelovi programa kvalitetno provedeni,
- (4) zainteresiranost korisnika - mjeru u kojoj program zadržava interes korisnika, a obuhvaća korisnikovu reakciju na intervenciju, voditelje programa i uvjete u kojima se program provodi,
- (5) diferencijacija/jedinstvenost programa - stupanj u kojem se program razlikuje od ostalih programa, odnosno govori o jedinstvenosti programa,
- (6) praćenje skupina uključenih u intervenciju te kontrolnih skupina,
- (7) obuhvat korisnika - stupanj uključenosti te reprezentativnost korisnika u programu te
- (8) prilagodba programa - stupanj u kojemu je originalan program tijekom provođenja izmijenjen, odnosno promjene koje su bile učinjene u originalnom programu tijekom implementacije.

Tablica 1. Aspekti implementacije (Dane i Schneider 1998; prema Mihić i Bašić, 2010)

ASPEKTI	Dane i Schneider	Dosljednost	Doseg	Kvaliteta	Zainteresiranost korisnika	Diferencijacija/jedinstvenost programa	Praćenje skupina uključenih u intervenciju te kontrolnih skupina	Obuhvat korisnika	Prilagodba programa

Durlak (2010; prema Novak 2013) objašnjava da je bilo rasprave o ulozi prilagodbe programa na kvalitetu procesa implementacije te navodi da pojedini autori smatraju kako je prilagodbu programa potrebno izbjegavati kada god je to moguće jer ima negativne učinke na dosljednost, dok drugi autori smatraju da je prilagodba programa potrebna za prijenos programa u stvarno okruženje.

Brojne inovacije, poput novih preventivnih programa, nailaze na probleme s implementacijom što smanjuje učinak programa. Stoga se relativno mali broj intervencija održi u praksi tijekom vremena bez obzira na njihov uspjeh koji je postignut tijekom perioda prve primjene programa (Rogers 2003; prema Durlak i DuPre, 2008).

2.6. Čimbenici koji utječu na kvalitetu implementacije

U ovom su dijelu pobliže objašnjeni čimbenici koji mogu utjecati na kvalitetu implementacije preventivnih programa. Velik broj autora se bavio istraživanjem ranije spomenutih čimbenika, a neki od njih su prikazani u tablici 2, nakon koje slijedi detaljan opis pojedinih čimbenika.

Fixsen i suradnici (2005) gledaju na čimbenike koji utječu na kvalitetu implementacije i na tzv. «pokretače» implementacije kao njene prediktore, dok aspekte implementacije promatraju kao različita gledišta implementacije.

Tablica 2. Usporedni prikaz čimbenika koji utječu na kvalitetu implementacije (Chen, 1998; Durlak i DuPre, 2008; Ferić i Kranželić Tavra, 2005; Greenberg i sur., 2005; Mihalic i sur., 2004; National Implementation Research Group; Weissberg, 1990)

ČIMBENICI	Durlak i DuPre	Weissberg	Chen	Greenberg i sur.	Ferić i Kranželić Tavra		NIRG	Mihalic i sur.
	Podjela po kategorijama			Podjela po dimezijama	Prvi elementi	Drugi elementi		
	Intervencija/inovacija	Odnos između onih koji program implementiraju i korisnika	Sustav implementacije	Pretplaniranje	Ciljevi utemeljeni na procjeni potreba	Senzibilizacija i rad na spremnosti institucije za primjenu programa	Odabir osoblja	Procjena terena
	Provoditelj programa	Način implementacije	Karakteristike implementatora	Kvaliteta materijala	Teorijska utemeljenost programa	Osiguravanje administrativne podrške	Treninzi prije i u vrijeme implementacije	Učinkovita organizacija
	Zajednica u kojoj se program provodi	Sadržaj i strukturu intervencije	Karakteristike okruženja u koji je program implementiran	Dostupna tehnička podrška	Usklađenost ciljeva i aktivnosti	Motiviranost zaposlenika za uključivanje	Stalne konzultacije i vodstvo	Kvalificirano osoblje
	Sustav koji dostavlja preventivnu intervenciju	Čimbenici na razini sustava		Kvaliteta tehničke podrške	Edukativni materijal		Evaluacija osoblja	Voditelj programa
	Karakteristika sustava podrške preventivnoj intervenciji			Spremnost implementatora	Komponente izvoditelja		Evaluacija programa	Integriranost programa
					Planirana evaluacija		Poticajna administrativna podrška	Trening i tehnička podrška
					Planirano vrijeme i financijska sredstva		Intervencije u sustavu	Vjernost implementacije

Kako bi se otkrile vrste čimbenika koji utječu na kvalitetu implementacije preventivnih programa za djecu i adolescente, Durlak i DuPre (2008) su identificirali najmanje 23 čimbenika. Čimbenike su zatim podijelili u pet kategorija, a te se kategorije sastoje od karakteristika (1) intervencije, (2) provoditelja programa, (3) zajednice u kojoj se program provodi, (4) sustava koji dostavljaju preventivnu intervenciju te (5) sustava podrške preventivnoj intervenciji. Drugi autori su također potvrdili važnost ovih čimbenik te su identifikacijom navedenih čimbenika Durlak i DuPre istaknuli važnost uzimanja u obzir obilježja zajednice u kojoj se intervencija provodi, budući da ta obilježja mogu bitno utjecati na kvalitetu implementacije intervencije u stvarno okruženje. Isti autori zaključuju kako pažljiva i vjerodostojna implementacija rezultira s dva do tri puta većom vjerojatnosti pozitivnih ishoda određene intervencije te je važno naglasiti kako ignoriranje bilo kojih od navedenih čimbenika smanjuje učinkovitost intervencije (Mihic i Bašić, 2010).

Proučavanje čimbenika koji utječu na implementaciju programa istraživali su još neki autori. U tu svrhu Weissberg (1990; prema Bašić i sur., 2007) definira set čimbenika koji ne utječe samo na kvalitetu implementacije programa, već i na učinak koji program ostvaruje i njegovu buduću održivost. U set ubrajamo (1) sadržaj i strukturu intervencije, (2) način na koji će intervencija biti implementirana, (3) odnos između onih koji program implementiraju i korisnika te (4) velik

broj čimbenika na razini sustava. Slično tome, Chen (1998; prema Bašić i sur., 2007) daje konceptualni model za čimbenike koji utječu na implementaciju: (1) sustav implementacije, (2) karakteristike implementatora i (3) karakteristike okruženja u koji je program implementiran. Isti autor navodi da će ovi čimbenici vjerojatno utjecati i na implementaciju i na učinak programa.

Na tragu navedenom, Greenberg i suradnici (2005) govore o sustavu podrške za implementaciju programa podijeljenom u pet dimenzija, pri čemu je svaka dimenzija sačinjena od nekoliko čimbenika za koje se smatra da mogu utjecati na kvalitetu implementacije. Dimenzije su (1) pretplaniranje, (2) kvaliteta materijala, (3) dostupna tehnička podrška, (4) kvaliteta tehničke podrške te (5) spremnost implementatora. Pretplaniranje se odnosi na sve pripremne radnje koje organizacija (npr. škola) napravi prije implementacije određene intervencije. Najmanje sedam čimbenika treba uzeti u obzir prilikom pretplaniranja preventivne intervencije: potreba za promjenama, spremnost za promjenu, kapacitet za postizanje promjene, svijest da je promjena potrebna, posvećenost ili angažman u procesu promjene, poticaj za promjenu i povijest prethodnih napora poduzetih za implementaciju programa. Sljedeći niz čimbenika koji utječu na implementaciju dolaze iz dimenzije kvalitete materijala. Uspješna implementacija programa je vjerojatnija kada su materijali u programu vizualno privlačni, prilagođeni korisnicima, primjereni dobi i kulturalno osjetljivi. Isto tako dizajn i oblik priručnika za instruktore i provoditelje programa mogu imati značajan utjecaj na kvalitetu izvođenja programa. Treća dimenzija odnosi se na dostupnu tehničku podršku te uključuje strukturu, sadržaj, vrijeme treninga i supervizije te sustav praćenja implementacije programa. Četvrtu dimenziju čini kvaliteta tehničke podrške koja uključuje: (1) kvalitetu isporuke tijekom treninga i supervizije, (2) kvalitetu radnog odnosa između trenera i implementatora te (3) karakteristike trenera. Posljednja dimenzija je spremnost implementatora, koju sačinjavaju čimbenici vezani uz percepcije, vještine, znanja i vjerovanja samog implementatora programa. Ukoliko učitelji na primjer ne vide vrijednost nekog programa, veća je vjerojatnost da će preskočiti podučavanje određenih vještina ili provođenje lekcije o pojedinim temama, iako su to možda ključni dijelovi programa.

Ferić i Kranželić Tavra (2005; prema Bašić i sur., 2007) ističu kako implementacija programa ovisi o dva ključna elementa. Prvi element se odnosi na kvalitetu originalnog programa što podrazumijeva teorijsku utemeljenost programa, ciljeve temeljene na procjeni potreba, usklađenost ciljeva i aktivnosti, edukativni materijal, komponente vezane uz izvoditelja, planiranu evaluaciju te planirano vrijeme i financijska sredstva. Senzibilizacija i rad na

spremnosti institucije za primjenu programa, osiguravanje administrativne podrške te motiviranost zaposlenika za uključivanje čine drugi element pri čemu je važno naglasiti kako su oba navedena elementa u uzročnoj vezi te je nužno poštovati oba za kvalitetnu implementaciju programa u zajednici.

National Implementation Research Group, NIRG (prema Bašić i sur., 2007) navodi kako je cilj praćenja kvalitete implementacije da stručnjaci temelje svoje interakcije s korisnicima i dionicima na rezultatima istraživanja te da uvažavaju osnovne elemente implementacije. Da bi se postiglo ranije navedeno, od stručnjaka se očekuje da implementiraju programe pritom čuvajući njihovu vjerodostojnost. Kao ključne komponente implementacije ova grupacija navodi sljedeće:

- (1) odabir osoblja - potrebno je imati učinkovite stručnjake i voditelje, kompetentne trenere i evaluatore te podržavajuće administratore,
- (2) treninzi prije i u vrijeme implementacije - treninzi su učinkoviti načini da se osigura dobivanje osnovnih informacija o programu, teorijama na kojima program počiva te vrijednostima i filozofiji programa. Potrebno je predstaviti komponente i racionalu svih aktivnosti,
- (3) stalne konzultacije i vodstvo - supervizije i vodstvo trebaju biti bazirane na znanju te trebaju biti reflektivne i dostupne odmah,
- (4) evaluacija osoblja - potrebna da bi se utvrdila primjena i učinak naučenih vještina, a poznata je i pod nazivom "procjena stručnjačke vjerodostojnosti",
- (5) evaluacija programa - procjenjuju se osnovni elementi cjelokupne izvedbe organizacije s ciljem osiguranja implementacije osnovnih komponenata intervencije kroz vrijeme
- (6) poticajna administrativna podrška - vidljiva kroz proaktivnost i entuzijazam administracije pri savladavanju prepreka
- (7) intervencije u sustavu - svi koji utječu na implementaciju programa bi trebali surađivati kako bi se stvorila i održala kultura, politika, regulatorna praksa i mehanizmi financiranja potrebni za uspjeh implementacije i učinak intervencije.

Vrlo sličnu podjelu pružaju Mihalic i suradnici (2004) pri čemu kao ključne komponente uspješne implementacije programa navode: procjenu spremnosti, učinkovitu organizaciju, kvalificirano osoblje, kvalitetne voditelje programa, integriranost programa, adekvatan trening

i tehničku podršku te vjernost implementacije. Procjena spremnosti je potrebna kako bi se provjerila motiviranost osoblja za primjenu programa te za razrješenje poteškoća pri implementaciji programa. Učinkovita organizacija uključuje administrativnu podršku, stabilnost institucije, viziju te povezanost s drugim institucijama, dok je za kvalificirano osoblje potrebno osigurati podršku i motivaciju te naglašavaju važnost vještina i iskustva, kao i osiguravanje odgovarajućeg vremena za provođenje programa. Voditelje programa navode kao jednu od komponenti uspješne implementacije pri čemu napominju da oni trebaju imati dovoljno veliku moć kako bi mogli utjecati na donošenje odluka i poticati promjene te moraju biti sposobni stvarati odnose s osobljem. Nadalje, autori ukazuju na važnost povezanosti i integriranosti programa s ciljevima i vizijama organizacije, kao i na trening i tehničku podršku. Posljednja komponentna je vjernost implementacije koja se sastoji od četiri potkomponente: (1) vjernosti - je li program primijenjen kako je originalno zamišljen, (2) izloženost - primjerice broj i dužina svakog susreta, (3) kvaliteta primjene programa - način kako se program primjenjuje te (4) uključenost korisnika - stupanj uključenosti korisnika u ponuđene aktivnosti.

Iz priloženog je vidljivo kako postoje različite podjele čimbenika koji utječu na kvalitetu implementacije. U navedenim podjelama različitih autora postoje preklapanja, primjerice kod većine njih istaknuta je važnost čimbenika vezanih uz provoditelje programa, okruženja ili zajednice u kojima se program provodi te sadržaj i struktura samog preventivnog programa. Ukoliko imamo saznanja koji čimbenici utječu na kvalitetu implementacije, možemo pravovremeno reagirati te smanjiti njihov nepoželjan utjecaj na kvalitetu implementacije, a samim time i na učinak preventivnog programa u cjelini.

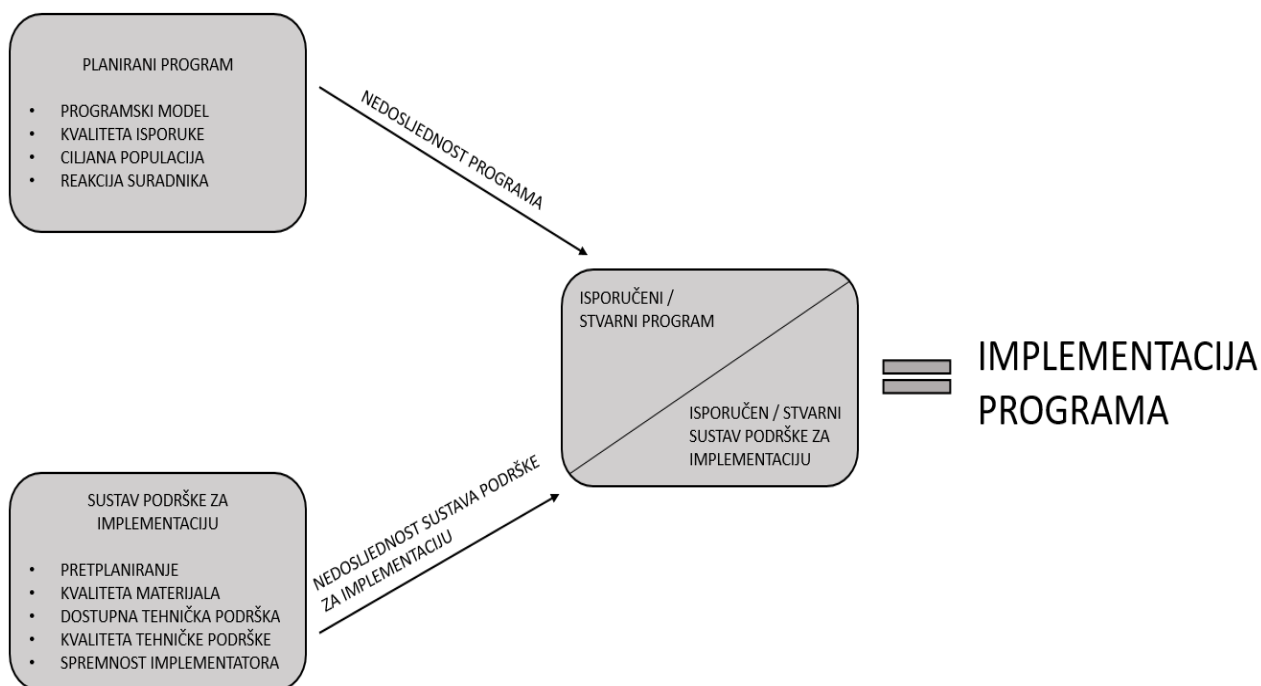
2.7. Okviri i modeli implementacije

U literaturi je moguće pronaći velik broj različitih modela i okvira implementacije, pri čemu svaki od njih nastoji objasniti što je sve potrebno za učinkovitu i kvalitetnu implementaciju programa. Unatoč tome, sve do danas nedostaju sveobuhvatni modeli koji bi sustavno pojasnili čimbenike koji predviđaju kvalitetu implementacije, budući da je većina modela teoretska i konceptualna, odnosno nije provedena u praksi (Novak, 2013).

Okviri implementacije su «prozori» u ključne moderatore, atribute i izazove koji su povezani s promicanjem kvalitetne implementacije (Flaspohler i sur., 2008; prema Novak, 2013). Nadalje, okviri pružaju pregled ideja i praksi koje oblikuju kompleksni proces implementacije programa

te mogu pomoći istraživačima i praktičarima koristiti ideje drugih (Meyers i sur., 2012; prema Novak, 2013). Wandersman i suradnici (2008) navode da se modeli diseminacije i implementacije mogu klasificirati na nekoliko načina. Jedna od podjela je na modele utemeljene na izvoru i modele utemeljene na korisnicima. Modeli utemeljeni na izvorima baziraju se na perspektivi autora inovacije/preventivnog programa koji prate stvaranje novog proizvoda ili usluge od začetka pa sve do marketinga (istraživanje, razvoj, ispitivanje, proizvodnja/pakiranje, širenje). Ti modeli prate širenje prakse ili ideje od izvora prema korisniku. Modeli utemeljeni na korisnicima prate inovaciju/preventivni program od korisnikove osviještenosti o postojanju potrebe ili prilike za promjenu do uključivanja inovacije/programa u repertoar ponašanja korisnika. Isti autori navode i drugu podjelu modela na temelju njihova ishodišta: (1) modeli koji kreću iz istraživanja prema praksi i (2) modeli usmjereni na zajednicu. Prvi modeli su dominantni modeli koji su korišteni za razumijevanje odnosa između istraživanja i prakse. Nasuprot tome, modeli usredotočeni na zajednicu počinju s praksom i zajednicom te pitaju što je zajednici potrebno u smislu znanstvenih podataka i kapaciteta za kreiranje učinkovitih preventivnih intervencija.

Greenberg i suradnici (2005; prema Novak, 2013) ponudili su kontekstualni okvir čimbenika koji utječu na kvalitetu preventivnih programa (eng. *Framework of contextual factors which affect program quality*) prikazan na slici 1.

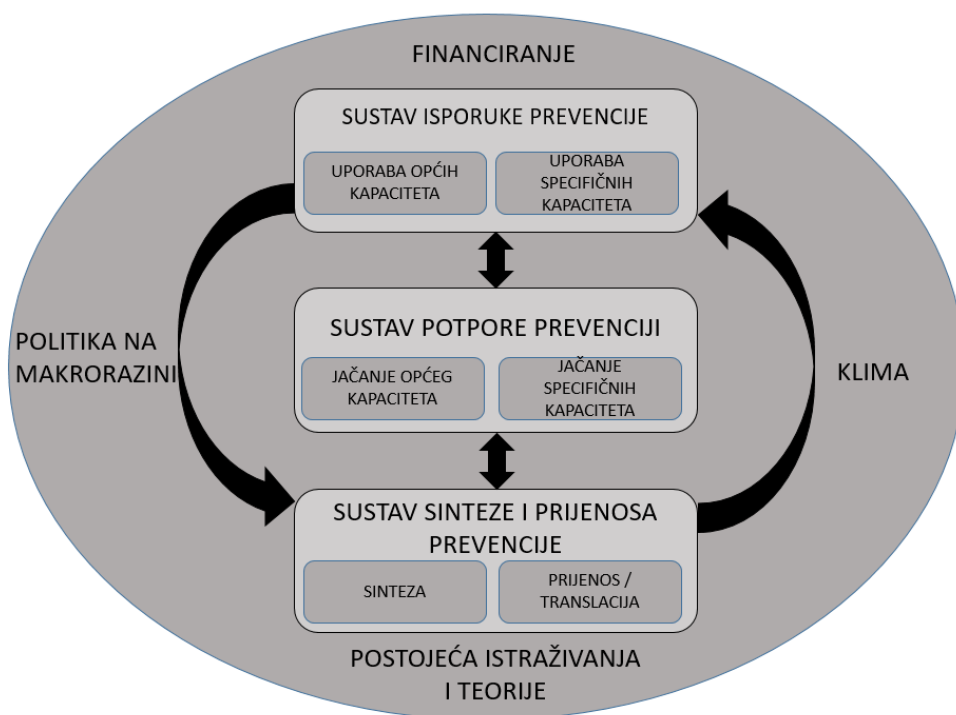

Slika 1. Kontekstualni okvir čimbenika koji utječu na kvalitetu preventivnog programa (prilagođeno prema Greenberg i sur., 2005)

Okvir je teorijski vođen kako bi bio prilagođen implementacijskim istraživanjima u školskom okruženju. Nastao je po uzoru na teoriju uzroka autora Chena, koja objašnjava ishode programa kroz teorijsku perspektivu. Teorija opisuje kako program treba biti implementiran za postizanje očekivanih rezultata. Njihov konceptualni okvir identificira vanjske utjecaje na program što se može značajno odraziti na kvalitetu implementacije programa. Nadalje, okvir naglašava činjenicu da se intervencije odvijaju unutar sustava implementacije koji osigurava sredstva i kontekst za provedbu intervencije. Sustav implementacije je ugrađen u šire okruženje, stoga se i on mora pratiti kao dio evaluacije programa. Ovim okvirom se istražuje neusklađenost između planiranog sustava implementacije te sustava implementacije koji je isporučen, dok su prijašnje evaluacije kvalitete implementacije bile isključivo fokusirane na razlike između onoga kako je program planiran, u odnosu na ono kako je isporučen.

Wandersman i suradnici (2008) ističu da ne postoji model implementacije koji nudi široko razumijevanje višestrukih intervencija i različitih krajnjih korisnika te navode da se modeli temelje isključivo na jednoj perspektivi. Nadalje, autori su razvili Interaktivni sustavni okvir za diseminaciju i implementaciju (eng. *The Interactive Systems Framework for Dissemination and Implementation - ISF*) kako bi odgovorili na ranije spomenute nedostatke prikazan na slici 2.

Slika 2. Interaktivni sustavni okvir za diseminaciju i implementaciju (prilagođeno prema Wandersman i sur., 2008)

ISF je osmišljen tako da obuhvaća više perspektiva, a sačinjavaju ga tri sustava unutar kojih su prepoznati ključni elementi i odnosi uključeni u prenošenje preventivskih znanja iz znanosti u praksu. ISF ima fokus na infrastrukturu, kapacitet inovacije te sustave koji su potrebni za implementaciju- sustav sinteze i prijenosa prevencije, sustav potpore prevenciji i sustav isporuke prevencije. Sustav sinteze i prijenosa prevencije filtrira informacije prikupljene znanstvenim istraživanjem te ih priprema za diseminaciju i implementaciju programa. Sinteza je proces prikupljanja i sažimanja informacija o inovacijama, a prijenos (translacija) je proces prevođenja znanstvenih istraživanja u proizvode odnosno preventivne programe koji su prilagođeni praktičarima i spremni za implementaciju. Sustav potpore prevenciji podržava rad onih koji će provesti inovaciju u praksi, dok sustav isporuke prevencije implementira program na terenu. Sustav potpore prevenciji provodi dvije funkcije potpore- potpora specifična s obzirom na inovaciju (jačanje specifičnih kapaciteta s obzirom na inovaciju) i opća potpora (jačanje općeg kapaciteta). Sustav isporuke prevencije provodi aktivnosti potrebne za implementaciju inovacije, odnosno programa. Nadalje, sustav se sastoji od pojedinaca, organizacija i zajednice te se za isporuku koriste njihovi opći i specifični kapaciteti. Ovaj je okvir zamišljen kao heuristički okvir za organiziranje teorije, istraživanja i prakse (aktivnosti)

procesa diseminacije i implementacije preventivnih programa te je potrebno zajedničko djelovanje sva tri sustava za uspješnu implementaciju i diseminaciju.

Durlak i DuPre (2008, prema Mihić i Bašić, 2010) ponudili su Okvir za učinkovitu implementaciju koji se bazira na prethodno opisanom Interaktivnom sustavnom okviru (slika 3).

Slika 3. Okvir za učinkovitu implementaciju (prilagođeno prema Durlak i DuPre, 2008)

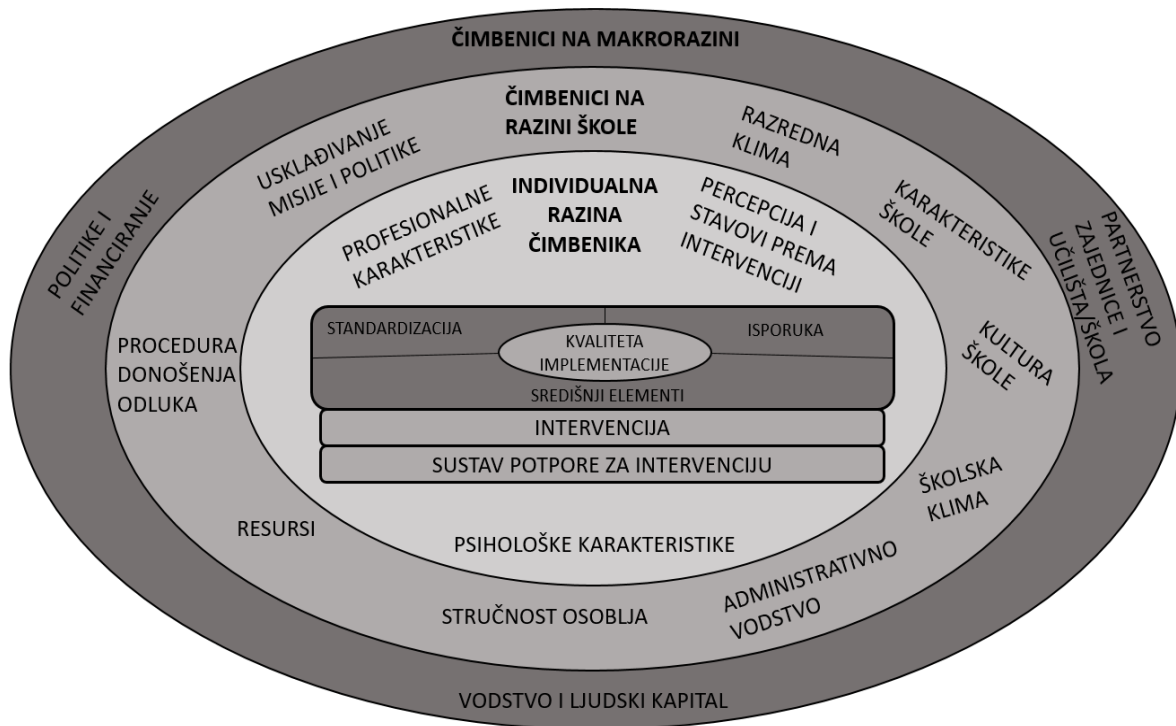
Okvir se sastoji od pet kategorija:

- (1) sustav koji isporučuje preventivni program
- (2) sustav podrške preventivnom programu
- (3) karakteristike preventivnog programa
- (4) karakteristike provoditelja programa
- (5) obilježja zajednice u kojoj se preventivni program provodi

Navedene kategorije su u međusobnoj interakciji te na taj način dovode do učinkovite implementacije programa. Sustav koji isporučuje preventivni program je zadužen za koordiniranje implementacije programa što je vrlo često zadatak novokreiranih koalicija za prevenciju. Važan je i sustav podrške preventivnom programu koji se osigurava pružanjem edukacije, treninga i tehničkom podrškom. Uspjeh sustava koji isporučuje preventivni program

ovisi o karakteristikama preventivnog programa, karakteristikama provoditelja programa, kao i o obilježjima zajednice u kojoj se preventivni program provodi.

Domitrovich i suradnici (2008) razvili su Multi-razinski model (eng. *A Multi-Level model*) koji se fokusira na razumijevanje čimbenika važnih za kvalitetu implementacije preventivnih intervencija u školskom okruženju.

Slika 4. Multi-razinski model (prilagođeno prema Domitrovich i sur., 2008)

Model uzima u obzir utjecaj čimbenika na makrorazini, čimbenike na razini škole te individualnu razinu čimbenika. Kvaliteta implementacije se nalazi u središtu modela jer je to ključno područje interesa. Što se tiče kvalitete implementacije, autori pozicioniraju preventivnu intervenciju i sustav potpore za intervenciju kao dva sloja koja se nalaze u središtu konceptualnog modela. Navedeni slojevi su sastavni dijelovi cjeline te iako neovisni u velikoj mjeri utječu jedni na druge. Makrorazina čimbenika je najšira te ona obuhvaća politike i financiranje, vodstvo i ljudski kapital te partnerstvo zajednice i učilišta/škola. Politike i financiranja na lokalnoj i državnoj razini kao i kapacitet zajednice imaju potencijal utjecati na kvalitetu implementacije. Partnerstvo i suradnja sveučilišta i zajednice je nužna za prepoznavanje i implementaciju znanstveno-utemeljenih preventivnih intervencija. Čimbenici

na razini škole čine drugu razinu okvira, a odnose se na organizacijsko funkcioniranje škole poput usklađivanja misije i politike; dostupnih resursa za podržavanje intervencije; procedura donošenja odluka (involviranje članova u donošenje odluka smanjuje otpor prema promjenama); stručnost osoblja; administrativno vodstvo koje se zalaže za primjenu određene intervencije; kulture škole koja reflektira norme, vrijednosti i zajednička uvjerenja organizacije; školske i razredne klime koja utječe na ponašanje pojedinca te karakteristike škole (npr. veličina škole, fluktuacija osoblja). Individualna razina čimbenika uključuje profesionalne i psihološke karakteristike te percepciju i stavove prema intervenciji. Razina obrazovanja, vještine i iskustvo mogu utjecati na stav prema implementaciji preventivnog programa, kao i činjenica da je percipirana učinkovitost programa povezana s većom kvalitetom implementacije.

Vidljivo je da su neki od elemenata navedenih okvira i modela slični. Primjerice, makrorazina čimbenika koja je sastavni dio Multi-razinskog modela od Domitrovicha i suradnika može se usporediti s obilježjima zajednice u kojoj se program provodi, što je jedna od komponenti Okvira za učinkovitu implementaciju od autora Durlaka i DuPrea. Unatoč preklapanjima, važno je napomenuti da je svaki od okvira i modela specifičan. Nadalje, u njima je moguće vidjeti neke od ranije spomenutih komponenata i čimbenika za koje je utvrđeno da imaju značajan utjecaj na kvalitetu implementacije.

2.8. Faze implementacije

Kada govorimo o fazama implementacije, Fixsen i suradnici (2005) implementaciju dijele na nekoliko stadija:

- (1) istraživanje i prihvaćanje,
- (2) ugradnja,
- (3) inicijalna implementacija,
- (4) potpuna implementacija,
- (5) inovacija te
- (6) programska održivost.

Prvi stadij, istraživanje i prihvaćanje, odnosi se na odabir znanstveno utemeljenog programa koji je najprikladniji za određenu populaciju, s obzirom na procjenu potreba i resursa zajednice te karakteristike programa. Autori ističu da znanstveno utemeljeni programi neće biti kvalitetno implementirani u određenu zajednicu ukoliko nedostaje podrške od strane političkih,

financijskih i ljudskih resursa na lokalnoj i državnoj razini. Drugi stadij, uključuje inicijalne i strukturalne promjene koje su nužne za implementaciju programa u okruženje, primjerice osiguranje dostupnosti izvora, ljudski resursi, razvoj politike. Inicijalna implementacija je stadij koji može djelovati preplavljujuće te zahtjeva velike promjene. Kitson i suradnici (1998; prema Fixsen i sur. 2005) navode kako implementacija zahtjeva promjene u cijelom okruženju prakse ili organizacije. Potpuna implementacija nastupa kada je program u potpunosti integriran unutar sustava, organizacije ili servisa. Peti stadij odnosi se na uvođenje inovacije, odnosno programa u praksu, pri čemu se savjetuje da se program prvo implementira dosljedno, odnosno onako kako je zamišljeno u originalnom programu, prije negoli se pokušavaju uvesti promjene. Posljednji stadij, odnosi se na primjenu programa kroz vrijeme, pri čemu ovaj stadij nastupa nakon potpune implementacije.

Jednostavniju podjelu implementacije po stadijima pružaju Zazzail i suradnici (2008; prema Tansella i Thornicroft, 2009). Oni razlikuju tri faze implementacije:

- (1) usvajanje principa,
- (2) početna implementacija i
- (3) trajnost implementacije.

Prva faza se odnosi na promjenu postojećih politika i principa, drugi na provođenje programa i suočavanje s brojnim preprekama i podupirućim čimbenicima, a treći stadij se odnosi na održivost programa kroz vrijeme u organizaciji. Ukoliko uspoređujemo stadije implementacije ranije spomenutih autora, možemo primijetiti da Zazzail i suradnici daju nešto jednostavniji opis faza implementacije, koji su sadržani u fazama Fixsena i suradnika.

Adelman i Taylor (1997; prema McIntosh i sur., 2018) identificiraju sljedeće faze implementacije u odnosu na školske preventivne programe:

- (1) stvaranje spremnosti,
- (2) inicijalna implementacija,
- (3) institucionalizacija te
- (4) kontinuirani razvoj

U početnoj fazi, stvaranje spremnosti, školsko osoblje radi na izgradnji interesa i podrške za dolaznu inicijativu/preventivni program prije implementacije programa. Nakon toga, inicijativa/preventivni program prelazi u drugu fazu, inicijalnu implementaciju. Institucionalizacija se događa nakon što školski timovi u potpunosti implementiraju

inicijativu/preventivni program kroz duže razdoblje, razviju dugoročno vlasništvo nad programom te prevladaju prepreke za daljnju uporabu inicijative/preventivnog programa. Kontinuirani razvoj se događa kada inicijativa/preventivni program doživi kontekstualne pomake i preinake od strane školskih timova temeljem kontinuirane procjene i unapređenja kvalitete i podrške.

Razumijevanje faza implementacije je važno zbog toga što različite faze zahtijevaju drugačije radnje od pojedinaca koji donose novi preventivni program u određeno okruženje i implementatora, a sve s ciljem podržavanja uspješne implementacije programa (Forman i sur., 2013).

2.9. Metode praćenja kvalitete implementacije programa

Kao što je već ranije rečeno procjena implementacije je od ključne važnosti za ocjenu unutarnje i vanjske valjanosti preventivnog programa. Greenberg i suradnici (2005) ističu da implementacijska istraživanja mogu odgovoriti na pitanja kako mjeriti što se sve može učiniti, od koga i kojim redoslijedom, s kolikom zahtjevnošću te koje sve prepreke i pokretače možemo očekivati. Vidljivo je da se radi o pitanjima velike složenosti te je neupitna važnost procjene i praćenja kvalitete implementacije.

Proctor i suradnici (2010) navode da je nerazriješeno pitanje u području implementacijskih istraživanja na koji način koncipirati i evaluirati uspješnu implementaciju. Durlak i DuPre (2008) u svojoj su studiji analizirali karakteristike i nalaze studija drugih autora kako bi se vidjelo koji čimbenici utječu na implementaciju te na koji način implementacija utječe na rezultate preventivnih programa. Kroz istraživanje su dali prikaz metoda koje su različiti autori koristili za procjenu pojedinih aspekata implementacije. Nadalje, dosljednost se u većini studija procjenjivala opservacijom i/ili samoiskazom provoditelja programa, a u nekim slučajevima putem povratne informacije od sudionika. Doseg kao aspekt implementacije se u većini studija procjenjivao putem samoiskaza, podataka o pohađanju programa (eng. attendance figures) i/ili objektivnih zapisa (eng. objective records). Obuhvat korisnika ispitivao se kroz metodu samoiskaza i/ili opservacije, a prilagodba programa putem intervjua i/ili opservacije. Kvaliteta kao jedan od aspekata implementacije se u nekim studijama mjerila putem samoiskaza i/ili opservacije. Isti autori ističu da su dvije najuobičajenije metode praćenja procesa implementacije samoiskaz provoditelja programa te nezavisna opservacija provedbe intervencije. Postoje pokazatelji da su podaci dobiveni nezavisnom opservacijom

vjerodostojniji, nego oni dobiveni kroz metodu samoiskaza. S obzirom da su podaci dobiveni opservacijom objektivniji, poželjno ih je koristiti za analizu implementacije. Nadalje, veća kvaliteta implementacije je često povezana s boljim učincima programa, posebno kada se procjenjuje dosljednost ili doziranje. U skladu s ranije navedenim, Durlak i DuPre (2008) ističu kako praćenje implementacije treba biti periodično, u višestrukim i odgovarajućim vremenskim razmacima, budući da se na taj način može kvalitetno pratiti cijeli proces provedbe intervencije.

U odnosu na implementacijske ishode, Proctor i suradnici (2010) pružaju heurističku “taksonomiju” od osam konceptualno različitih ishoda: (1) prihvatljivost/zainteresiranost od strane korisnika (eng. acceptability), (2) usvajanje (eng. adoption), (3) prikladnost (eng. appropriateness), (4) trošak implementacije (eng. implementation cost), (5) izvedivost (eng. feasibility), (6) dosljednost (eng. fidelity), (7) “ulazak”/prodiranje (eng. penetration), (8) održivost (eng. sustainability). Implementacijski ishodi definiraju se kao učinak namjernih ili nenamjernih radnji za implementaciju novog tretmana, preventivnog programa, prakse. Autori razlikuju još i ishode usluga te korisničke ishode, pri čemu ističu da navedene dvije vrste ishoda ovise o implementacijskim ishodima. Autori za svaki od navedenih implementacijskih ishoda navode metodu s kojom bi se oni najadekvatnije mogli procijeniti. Sukladno ranije rečenom, ističu kako se prihvatljivost, odnosno percepcija svih dionika implementacije da je određeni preventivni program prihvatljiv i zadovoljavajući, treba mjeriti iz perspektive različiti dionika (pružatelja usluga, korisnika, administratora). Pritom navode da su najbolje metode procjene prihvatljivosti ispitivanje (eng. survey), kvalitativni ili polustrukturirani intervjui, administrativni podaci i podatak o odbijanju sudjelovanja u programu (eng. blank/refused). Usvajanje se definira kao namjera ili radnja za pokušaj ili primjenu preventivnog programa utemeljenog na dokazima učinkovitosti, pri čemu ističu da se provjera usvajanja može mjeriti kvalitativnim ili polustrukturiranim intervjui, opservacijom te uvidom u administrativne podatke. Prikladnost se odnosi na relevantnost ili kompatibilnost preventivnog programa za određenu populaciju i /ili da se preventivni program smatra primjerenim za rješavanje određenog problema, a metode koje su prikladne za njezinu provjeru su kvalitativni ili polustrukturirani intervjui i opservacija. Trošak implementacije preventivnog programa ovisi o troškovima samog programa, implementacijskim strategijama koje se koriste i lokaciji na kojoj se preventivni program provodi, a može se utvrditi uvidom u administrativne podatke. Izvedivost je stupanj do kojeg se novi preventivni program može uspješno provoditi unutar određene organizacije. Preventivni program može biti prikladan i kompatibilan s obzirom na postojeću potrebu, ali zbog nedostatka resursa ne izvediv. Metode prikladne za provjeru

izvedivosti su fokus grupa, opservacija te administrativni podaci. Dosljednost je stupanj u kojem se preventivni program provodi onako kako je to propisano u originalnom planu programa ili kako su zamisli autori programa. Dosljednost se utvrđuje samoiskazom, primjenom ček-liste i opservacijom. “Ulazak” ili prodiranje se odnosi na integraciju preventivnog programa unutar sustava usluge i njegovih podsustava te se za to koristi studija slučaja i ček-lista. Posljednji implementacijski ishod je održivost, a odnosi se na stupanj do kojeg se novo implementirani preventivni program i dalje provodi u sustavu organizacije, pri čemu se za provjeru održivosti koriste polustrukturirani intervjui, upitnici, ček-liste i studija slučaja. Autori ističu se konceptualizacijom i praćenjem kvalitete implementacije može unaprijediti i bolje razumjeti proces implementacije te omogućiti provedbu studija koje nastoje usporediti učinak implementacijskih strategija.

Sve navedeno upućuje na važnost procjene kvalitete implementacije jer bez toga ne možemo precizno dokumentirati koji preventivni program je proveden i na koji način, niti možemo znati kako ispravno tumačiti dobivene rezultate.

3. PREVENTIVNI PROGRAM „Ritam razreda“

3.1. Procjena potreba za preventivnim programom

Preventivni program „Ritam razreda“ nastao je suradnjom udruge Amazonas, Edukacijsko – rehabilitacijskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu te jedne osnovne škole u Zagrebu. Socijalna pedagoginja koja je stručna suradnica osnovne škole u kojoj se preventivni program provodio, kontaktirala je udrugu Amazonas s ciljem informiranja o preventivnim programima koji se u sklopu Udruge provode. S obzirom da Udruga nije imala postojeći preventivni program koji bi se mogao adaptirati i implementirati u drugi razred kod kojeg je postojala potreba za pojačanim preventivnim radom, razvila se ideja za osmišljavanjem novog preventivnog programa „Ritam razreda“. Autorica preventivnog programa je Tena Kostanjšek, koja je osmislila preventivni program „Ritam razreda“. Zbog nedostatka radova koji se bave praćenjem procesa kreiranja i implementacije novokreiranih preventivnih intervencija, javila se potreba za ovim diplomskim radom kako bi se na strukturiran i sistematičan način prikazao cijeli proces praćenja implementacije novokreiranog preventivnog programa te utvrdila kvaliteta procesa implementacije s obzirom na različite aspekte implementacije.

Preventivni program „Ritam razreda“, odnosno njegov sadržaj nastao je sukladno potrebama drugog razreda. U navedenom razredu postojala je potreba za pojačanim preventivnim radom zbog uočenih problema u ponašanju kod pojedinih učenika (autoagresivno ponašanje i agresivno ponašanje prema drugima, niski prag tolerancije na frustraciju i ispadi bijesa), zatim potrebe za razvijanjem socijalnih vještina kod svih učenika, kao što su potreba za razvijanjem asertivnosti te postavljanjem i zauzimanjem za sebe. Nadalje, ključna obilježja razreda su tolerantnost i empatičnost, a kao jake strane razreda ističu se timski rad i međusobno uvažavanje i prihvaćanje učenika, a izazovi u radu s njima su povlačenje i ne traženje pomoći kada im je to potrebno. Generalno govoreći, kriterij temeljem kojeg je navedeni razred uključen u preventivni program su manifestiranje rizičnih ponašanja pojedinih učenika, potreba za osnaživanjem cijelog razreda i razvijanjem socijalnih vještina. Početna očekivanja od preventivnog programa „Ritam razreda“ su smanjenje emocionalno burnih reakcija pojedinih učenika prilikom doživljaja neuspjeha, poboljšanje međusobnog surađivanja svih učenika u razredu te njihovo veće zauzimanje za sebe.

Ajduković (1997) ističe nekoliko područja kojima se važno baviti pri planiranju grupnog rada. Jedno od tih područja je utvrđivanje potreba svih članova, kao i procjena mogućnosti da se utvrđene potrebe mogu zadovoljiti sudjelovanjem i radom u grupi. U ovom programu autorica

i voditeljica programa nije provela početnu procjenu, nego je stručna suradnice škole opisala potrebe razreda, odnosno procjena je obavljena od strane škole u kojoj se preventivni program provodio. Važno je napomenuti da je prije provedbe preventivnog programa napravljen okvirni plan radionica te su se tek nakon izvršene prve radionice osmišljavale ostale, jer se na toj radionici pratilo kako učenici reagiraju na pojedine aktivnosti te kakva je razredna atmosfera. Nadalje, autorica Ajduković (1997) navodi da je važno područje prilikom planiranja grupnog rada utvrđivanje svrhe i općih ciljeva grupe, pri čemu ističe da je svrha ono što želimo postići grupnim radom, a ciljevi su zapravo odgovori na pitanja kako se definirana svrha može postići te je važno da su mjerljivi, jasni i specifični. Okvirnim planom preventivnog programa "Ritam razreda" predviđena je svrha kao i ciljevi koji se nastoje ostvariti, a kasnije prilikom osmišljavanja svake pojedine radionice odabirale su se aktivnosti s obzirom na postavljene ciljeve. Cijeli program je fleksibilan te se prilagođavao brzini usvajanja i potrebama svih učenika, odnosno razreda.

Gottfredson i Gottfredson (2001; prema Kranželić i Ferić Šlehan, 2008) smatraju da su upravo škole glavna pokretačka snaga preventivskih napora u mnogim zajednicama. Škola postaje mjesto gdje se određena ponašanja donesena iz obitelji modificiraju, potkrepljuju, odnosno razvijaju ili gdje se uče sasvim novim oblicima ponašanja (Gruden, 1997; prema Kranželić Tavra 2002). Nadalje, Fagan i Mihalić (2003) ističu da škole postale ključno mjesto provedbe preventivnih napora upravo zbog spremnog sustava za isporuku programa i populacije koju okuplja. Nastavno na ranije rečeno, jedna od vrijednosti preventivnog programa „Ritam razreda“ je u tome što se provodi u školskom okruženju, čime se omogućava obuhvat većeg broja učenika s obzirom da je osnovna škola obvezna.

3.2. Opis preventivnog programa

U sklopu udruge Amazonas nastao je preventivni program "Ritam razreda". Udruga je osnovana u svrhu poticanja osobnog razvoja te osobne društvene promjene kroz pokret, stvaralaštvo i suradnju. Djelatnosti udruge bazirane su na provođenje programa i projekata s ciljem edukacije, osnaživanja i povećanja kvalitete života djece, mladih i odraslih u lokalnoj zajednici. Nadalje, kroz vještinu capoeire promiču zdrave životne stilove, nenasilje i izgradnju ritma. U svom radu fokusiraju se na mlade te na društvene skupine u riziku i sa smanjenim mogućnostima, odnosno na djecu i mlade s poremećajima u ponašanju, osobe s invaliditetom te rizične skupine djece i mladih (www.amazonas.hr).

Kao što je već rečeno, preventivni program “Ritam razreda” osmišljen je za učenike drugog razreda osnovne škole u Zagrebu, odnosno s obzirom na njihove potrebe slijedilo je planiranje i kreiranje navedenog preventivnog programa.

Svrha/opći cilj preventivnog programa je doprinijeti razvoju pozitivne psihosocijalne klime u razredu.

Ciljevi programa:

- Potaknuti razvoj razredne povezanosti
- Potaknuti razvoj vještine suradnje kod učenika
- Potaknuti razvoj međusobnog prihvaćanja

Planirani ishodi preventivnog programa “Ritam razreda “ su:

- Učenici sudjeluju u grupnim aktivnostima;
- Učenici surađuju i dogovaraju se u grupnim aktivnostima;
- Učenici znaju prepoznati svoje jake i slabe strane;
- Učenici znaju prepoznati jake i slabe strane ostalih;
- Učenici pokazuju upornost u izvršavanju zadataka, odnosno ne odustaju od postavljenih zadataka;
- Tolerancija prema drugima- učenici prepoznaju svoju odgovornost unutar grupe te prihvaćaju nedostatke drugih.

Struktura svake radionice sastoji se od tri dijela. Prvi, uvodni dio, namijenjen je aktivnostima za poticanje raspoloženja i zagrijavanje. Njihova namjena je pripremiti i motivirati učenike za daljnje sudjelovanje te ih potaknuti na osvještavanje vlastitog tijela kroz pokret (primjer aktivnosti prikazan je u Okviru 1).

Okvir 1. Primjer aktivnosti za poticanje raspoloženja/zagrijavanja

Naziv	Kako ste danas?
Cilj	Izraziti osjećaje kroz pokret Prisjetiti se prošle radionice Potaknuti osvještavanje vlastitog tijela

Trajanje	7 minuta
Potrebni materijali	/
Uputa	<p>Učenike se pozove da stanu u krug. Voditelj započinje radionicu pitanjem: „Voljeli bismo vidjeti kako ste danas. Molim vas da na moj znak (kada pandeiro počne svirati) svatko kroz pokret tijela pokaže kako se danas osjeća.“</p> <p>Ukoliko je potrebno, može se dodati uputa: „kada nešto pokazujemo svojim tijelom, nema pogrešnih odgovora. Zamislite kako se osjećate, možete i zatvoriti oči te kada krene muzika, napravite s tijelom što god osjetite.“</p> <p>Nakon što su svi pokazali kako su, aktivnost se nastavlja tako što voditelj pita još nekoliko pitanja, na koja ćemo na isti način svojim tijelom pokazati odgovor:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Prisjetimo se kako smo se osjećali na prošloj radionici 2) Kako biste se voljeli osjećati na današnjoj radionici

Zatim slijedi središnji dio, u kojem se izvode ključne aktivnosti. U većini radionica planirano je provođenje nekoliko različitih središnjih aktivnosti, a sve s ciljem postizanja postavljenih ciljeva sukladno temi radionice.

Okvir 2. Primjer glavne teme: aktivnosti

Naziv	Ribari i ribe (Pescadores)
Cilj	Potaknuti razvoj grupne povezanosti
Trajanje	10 minuta
Potrebni materijali	/
Uputa	<p>Idemo se još malo igrati!</p> <p>Voditelj zamoli razred da se javi jedan dobrovoljac koji će biti ribar. Ribar ide na jednu stranu dvorane, a svi ostali – ribe, na drugu stranu.</p> <p>Na voditeljev znak, ribari i ribe kreću trčati i trebaju pretrčati na drugu stranu dvorane. U tom pretrčavanju, ribar pokušava uloviti jednu ili više riba. Riba koje su ulovljene postaju ribari i kreće novi krug pretrčavanja, sada s više ribara. Ribari se tijekom lova ne mogu vraćati, smiju trčati samo prema naprijed.</p> <p>Igra se igra dok sve ribe ne budu ulovljene, odnosno postanu ribari.</p>

	<p>Skupljamo se u krug. Pitanja za refleksiju:</p> <p>Što je bilo bolje, biti ribar ili ribica? Ribari, kako ste se osjećali kada vas je bilo tek nekoliko, na početku? Kako ste se osjećali kada je ribara bilo sve više?</p> <p>Osjećate li se bolje kada neki zadatak ili problem trebate riješiti sami ili u grupi? Je li dobar osjećaj kada svi zajedno nešto uspijemo napraviti?</p>
--	--

Radionice završavaju aktivnostima za poticanje pozitivne atmosfere. Radi se o aktivnostima koje uključuju ritam, pjevanje i igru pokretima, a osmišljene su za opuštanje učenika po završetku radionice.

Okvir 3. Primjer završne aktivnosti

Naziv	Kako smo na kraju?
Cilj	Izraziti osjećaje kroz pokret Potaknuti osvještavanje vlastitog tijela
Trajanje	2 minute
Potrebni materijali	/
Uputa	Učenike se pozove da stanu u krug. Na voditeljev znak (kada pandeiro počne svirati) pokazat ćemo svoje supermoći. Voditelj daje sljedeće upute: „A sada, hajdemo pokazati svoje supermoći!“ Svatko će pokazati pokretom supermoć koju je na radionici „osvojio“. Pokazuju obje supermoći koje imaju upisane.

Preventivni program sastoji se od 10 radionica uz napomenu da je 11 radionica namijenjena tome da voditelji programa posjete razred i provjere uspješnost cijelog programa. Početne radionice namijenjene su međusobnom upoznavanju i dogovaranju o načinu rada tijekom cijelog programa. S obzirom na složenost pojedine teme, za neke od njih je predviđeno nekoliko termina. Aktivnosti u programu odabrane su s obzirom na postavljene ciljeve, u smislu poticanja razredne povezanosti i razvoju suradničkih vještina. Nadalje, aktivnosti koje se nalaze u programu temelje se na dosadašnjem radu udruge Amazonas, odnosno na treningu capoeire. Najčešće je riječ o sportskim igrama, koje su koncipirane tako da u sebi sadrže elemente

socijalnog učenja. Bitna sastavnica programa je i refleksija nakon pojedinih aktivnosti, putem koje se nastoji produbiti tema radionice te dobiti uvid u perspektivu učenika, umjesto isključive usmjerenosti na trening kao takav. U ovom preventivnom programu uključen je princip praćenja kroz osobnu iskaznicu (OI) svakog pojedinog učenika, koja služi osvještavanju individualnih i grupnih pozitivnih osobina koje su stečene sudjelovanjem u preventivnom programu. Svrha osobne iskaznice je razvoj pozitivne slike o sebi.

Uvjeti potrebni za provedbu ovog preventivnog programa su sportska dvorana zbog toga što se većina aktivnosti bazira na fizičkoj aktivnosti, odnosno trčanju te je potrebno osigurati veći prostor. Za potrebe provedbe programa bilo je nužno uključiti dva voditelja, točnije voditeljski par, zbog veličine razreda, lakšeg vođenja i usmjeravanja učenika. Predviđeno trajanje svake radionice je 45 minuta pri čemu su se radionice izvodile umjesto sata *Tjelesne i zdravstvene kulture* u prostoru sportske dvorane škole. Planirano je da se jednom tjedno izvodi jedna radionica.

Cjeloviti prikaz radionica preventivnog programa "Ritam razreda" nalazi se na kraju ovog rada (u poglavlju Prilozi).

4. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

4.1. Ciljevi istraživanja

Cilj ovog istraživačkog rada je prikazati postupak kreiranja i praćenja kvalitete implementacije preventivne socijalnopedagoške intervencije u školskom okruženju. Obzirom na opći cilj istraživanja, specifični ciljevi su:

- utvrditi kvalitetu procesa implementacije promatrane intervencije s obzirom na različite aspekte implementacije (dosljednost, doseg, kvaliteta, zainteresiranost korisnika, diferencijacija/jedinstvenost preventivnog programa, praćenje skupina uključenih u intervenciju te kontrolnih skupina, obuhvat korisnika i prilagodba preventivnog programa)
- kreirati i opisati preporuke za unapređenje preventivne socijalnopedagoške intervencije sukladno prediktorima učinkovite implementacije.

4.2. Metode, protokoli i način provođenja istraživanja

Za potrebe ovog istraživanja, odnosno za praćenje procesa implementacije preventivne socijalnopedagoške intervencije korištene su metode opažanja, intervjui te fokus grupa. Metoda opažanja je bila glavna istraživačka metoda, dok su intervjui i fokus grupa bile dodatne metode.

Praćenje kvalitete implementacije novokreirane preventivne socijalnopedagoške intervencije u školskom okruženju trajalo je od rujna 2019. do ožujka 2020. godine. U rujnu sam s voditeljicom i autoricom preventivnog programa "Ritam razreda" sudjelovala na roditeljskom sastanku gdje je voditeljica programa pojasnila cilj i svrhu preventivnog programa. Nakon toga, pojasnila sam im svoju ulogu, što je svrha mog istraživačkog rada, koje su koristi od istraživanja, povjerljivosti dobivenih podataka te način prikazivanja dobivenih podataka. Prema Etičkom kodeksu istraživanja s djecom (2003) za dijete do 14 godina pisani ili usmeni pristanak daje roditelj, a za potrebe ovog rada zatražen je usmeni pristanak roditelja neposredno nakon pružanja osnovnih informacija o samom istraživanju. Nadalje, u rujnu su provedeni početni polustrukturirani intervjui s voditeljicom programa, stručnom suradnicom i učiteljicom. U listopadu se započelo s provedbom novokreirane preventivne socijalnopedagoške intervencije te se tijekom tog perioda primjenjivala metoda opažanja. Po završetku provedbe preventivne socijalnopedagoške intervencije primijenjena je fokus grupa s učenicima koji su bili korisnici

programa te završni polustrukturirani intervjui s voditeljicom programa, stručnom suradnicom i učiteljicom.

Polustrukturirani intervjui provodili su se s učiteljicom razreda koji je sudjelovao u programu, socijalnom pedagoginjom koja je stručna suradnica škole te voditeljicom programa. Navedenom se metodom nastojao dobiti uvid u perspektivu i očekivanja voditeljice programa, učiteljice te stručne suradnice, ali i informacije o početku suradnje. Polustrukturirani intervjui provedeni su u dvije vremenske točke, točnije neposredno prije početka provedbe novokreirane preventivne socijalnopedagoške intervencije te po njenu završetku. Metoda fokus grupe primijenjena je po završetku provedbe preventivnog programa s učenicima koji su bili korisnici programa. Riječ je o metodi kojom se željela ispitati perspektiva korisnika, u ovom slučaju učenika koji su imali iskustvo sudjelovanja u novokreiranoj preventivnoj socijalnopedagoškoj intervenciji u školskom okruženju. Na taj je način dobiven uvid u to koliko se korisnici sjećaju tema koje su obrađivane, aktivnosti koje su se provodile, kao i njihov stav i dojam prema voditeljima programa te kome bi preporučili navedeni program. Vodič za fokusnu grupu nalazi se na kraju rada (Prilog 1: Protokol za vođenje fokusne grupe).

4.2.1. Planiranje i primjena metode opažanja

Navedena metoda koristila se tijekom radioničkih susreta, odnosno kontinuirano tijekom provedbe preventivne socijalnopedagoške intervencije. Svaka radionica opažana je u cijelosti, odnosno u trajanju od 45 minuta. Za potrebe ovog rada protokol temeljem kojeg se vršilo opažanje obuhvaća sljedeća poglavlja: *ciljeve susreta, aktivnosti, grupnu dinamiku, intervencije voditelja i zadovoljstvo članova grupe*. Protokol opažanja nalazi se na kraju rada (Prilog 2: Protokol za opažanje) te će u nastavku biti detaljnije opisan.

Tablica 3. Protokol za opažanje

Područje	Opažanja i komentari
Ciljevi susreta (napisati cilj/eve pojedinog susreta te komentirati kako se cilj ostvarivao kroz aktivnosti- koje aktivnosti su na koji način doprinosile cilju)	
Aktivnosti (kratko navesti aktivnosti, opis te zabilježiti kako su koje aktivnosti provedene, jesu li sve provedene, je li bilo dodanih aktivnosti itd.)	

Grupna dinamika (tijek grupne dinamike kroz susret, uz osvrt na razvoj grupne dinamike kroz proces odvijanja programa)	
Intervencije voditelja (na grupnoj i individualnoj razini)	
Zadovoljstvo članova grupe (u odnosu na pojedine aktivnosti, cijeli susret, dinamiku u grupi, voditelje itd.)	
Ostalo	

Kao što je vidljivo iz tablice 3, područja koja su se opažala su ciljevi susreta, aktivnosti, grupna dinamika, intervencije voditelja, zadovoljstvo članova grupe te je postojala i dodatna rubrika “ostalo”, namijenjena za ona područja koja su se tijekom opažanja istaknula kao bitna. Pod područje **ciljevi susreta**, bilo je potrebno promatrati koje aktivnosti doprinose ostvarenju planiranih ciljeva pojedine radionice te postoje li aktivnosti koje doprinose postizanju nekog od ciljeva, a da prvotno za to nisu predviđene. Nadalje, u ovom području pratilo se postoje li aktivnosti koje ne doprinose planiranim ciljevima ili su možda neki od ciljeva neostvareni s obzirom da se nije provela aktivnosti predviđena za ostvarenje cilja. Područje **aktivnosti**, obuhvaćalo je navođenje svih aktivnosti koje su se na pojedinoj radionici proveli zajedno s njihovim opisom. Nadalje, bilježile su se aktivnosti koje nisu provedene, kao i one koje su naknadno dodane za vrijeme trajanja radioničkog susreta. Bilo je potrebno pratiti jesu li neke od planiranih aktivnosti izmijenjene u cijelosti ili samo neki dijelovi. Područje **grupne dinamike** podrazumijevalo je praćenje tijeka grupne dinamike kroz radionički susret, kao i praćenje njezina razvoja kroz proces odvijanja preventivnog programa. Tu se pratila međusobna komunikacija učenika, kohezija i razredna atmosfera te pojava uloga u razrednoj grupi. Područje **intervencije voditelja**, obuhvaćalo je opažanje i bilježenje intervencija na grupnoj i individualnoj razini. Neke od intervencija koje je voditeljski par primjenjivao bile su iste tijekom cijele provedbe programa, dok su neke od njih bile situacijski uvjetovane. **Zadovoljstvo članova grupe** je područje u kojem su se pratile reakcije i užitak sudjelovanja učenika u odnosu na pojedine aktivnosti i cijeli susret. Nadalje, opažalo se i zadovoljstvo učenika s obzirom na ponašanje i reakcije voditelja te dinamiku grupe.

Nastavno na ranije opisan protokol za opažanje u tablici 4 dan je primjer konkretnog opisa opažanja i zaključaka s jedne od radionica.

Tablica 4. Primjer protokola za opažanje s komentarima

Područje	Opažanja i komentari
Ciljevi susreta	<p>Potaknuti razvoj izražavanja kroz pokret-ovaj se cilj nastojao ostvariti kroz aktivnosti <i>Kako ste danas</i>, gdje su učenici trebali kroz pokret tijela pokazati kako se danas osjećaju</p> <p>Potaknuti razvoj grupne povezanosti- ostvarenju ovog cilja doprinosi aktivnost <i>Ribari ribe</i> gdje je bilo vidljivo da jedino zajedničkim snagama mogu izvršiti aktivnost</p> <p>Potaknuti razvoj suradnje- ovaj se cilj nastojao ostvariti kroz aktivnosti <i>Ribari i ribe</i> te <i>Prelaženje preko granice</i>, gdje je bilo vidljivo kako učenici međusobno surađuju s obzirom da je to bilo nužno za uspjeh u navedenim aktivnostima</p> <p>Osvijestiti važnost suradnje- aktivnosti <i>Ribari i ribice</i> te <i>Prelaženje preko granice</i> doprinose ostvarenju; učenici shvatili da u nekim aktivnosti trebaju surađivati</p> <p>Potaknuti osvještavanje svojih pozitivnih osobina- četvrta aktivnosti doprinosila je ostvarenju cilja u kojoj su učenici u iskaznicu upisali svoje pozitivne osobine</p>
Aktivnosti	<p>1.aktivnost <i>Kako ste danas</i> (opis aktivnosti: Učenike se pozove da stanu u krug. Voditelj započinje radionicu pitanjem: „Kao i svaki put, da vidimo kako ste danas? Na moj znak (kada pandeiro počne svirati) neka svatko kroz pokret tijela pokaže kako se danas osjeća.“, „I ponovo, kako bi se voljeli osjećati na kraju radionice?“)-ova aktivnost izvršena prema planu</p> <p>2.aktivnost <i>Ribari i ribice</i> (opis aktivnosti: Voditelj zamoli razred da se javi jedan dobrovoljac koji će biti ribar. Ribar staje na jednu stranu dvorane, a svi ostali – ribe, na drugu stranu. Na voditeljev znak, ribari i ribe kreću trčati i trebaju pretrčati na drugu stranu dvorane. U tom pretrčavanju, ribar pokušava uloviti jednu ili više riba. Ribe koje su ulovljene postaju ribari i kreće novi krug pretrčavanja, sada s više ribara. Ribari se tijekom lova ne mogu vraćati, smiju trčati samo prema naprijed. Igra se igra dok sve ribe ne budu ulovljene, odnosno postanu ribari.)- ova aktivnost izvršen prema planu te je primijećeno da doprinosi pozitivnoj atmosferi te potiče motivaciju za sudjelovanjem kod učenika</p> <p>3. aktivnost <i>Prelaženje preko granice</i> (opis aktivnosti: Voditelj podijeli dvoranu na dva polja. U jednom je grupa, a u drugom predmeti. Između dva polja je označena crta na kojoj stoji voditelj. Učenici prelaze preko i uzimaju po jedan predmet i nose ga natrag u svoje polje, sve dok ne postignu cilj: prenesu sve predmete. Igra je gotova i grupa je pobijedila tek kada su svi predmeti preneseni i kada su se svi članovi tima vratili u prvotno polje. Voditelj/i stoje na granici između polja i kreću se samo po toj liniji te hvataju sve one koji preko granice prelaze. Kada voditelj dotakne nekoga, ta osoba mora vratiti predmet ako ga je uzela i stati u zatvor koji se nalazi na kraju polja s predmetima.)- voditelji su modificirali igru na način da su jednog učenika stavili da bude sudac kako bi se na taj način njega potaknulo na sudjelovanje; jedan učenik se isključio iz sudjelovanja u aktivnosti jer nije bio u njoj uspješan te nije shvaćao njezina pravila</p>

	<p>4.aktivnost <i>Iskaznica Supermoći</i> (opis aktivnosti: Učenici se trebaju prisjetiti sebe kakvi su bili kada su igrali ove današnje igre. I svatko treba reći jednu stvar na koju je danas ponosan na sebe. Nakon što je svaki učenik rekao, voditelj vadi kartice s pozitivnim osobinama. Učenik treba odabrati jednu karticu na kojoj je osobina koja je danas najviše došla do izražaja. Tada osobinu upisuju u polje „osobna supermoć“ u osobnoj iskaznici)- za ovu aktivnost je ostalo manje vremena nego što je predviđeno te je izvršena u kraćem vremenu i time je smanjena njena kvaliteta</p> <p>5. aktivnost <i>Kako smo na kraju?</i> (opis aktivnosti: Učenike se pozove da stanu u krug. Na voditeljev znak, svatko će pokazati pokretom supermoć koju je na radionici „osvojio“. Pokazuju obje supermoći koje imaju upisane.)- ova aktivnost nije izvršena s obzirom da nije bilo dovoljno vremena</p>
Grupna dinamika	<p>Postoje dominantni članovi grupe te kada oni nisu zadovoljni s izvedbom svojih zadataka isključuju se iz igre. Voditelji su za učenika koji se ponekad isključuje te ne želi sudjelovati, nastojali prilagoditi treću aktivnost u kojoj je trebao biti sudac. Kod svih učenika je izražena sklonost suradnji i međusobnom podržavanja te su jedni drugima jasno iskazivali pozitivne osobine kako bi mogli ispuniti iskaznice supermoći. Učenicima se svidjela aktivnost <i>Prelaženje preko granice</i>, jer su se u njoj „natjecali“ protiv voditelja te je bila izraženija njihova međusobna suradnja.</p>
Intervencije voditelja	<p>Cijela radionica je interaktivna te su korištene interaktivne igre, odnosno kreativno-ekspresivne tehnike gdje se sve aktivnosti izvode kroz pokret, igru, sport, ritam. Voditelji su na grupnoj razini koristili pozivanje na pravila s obzirom da ih se neki učenici nisu pridržavali. Također, kada je netko od učenika krenuo ometati druge, voditelji su koristili dotir. Tijekom refleksije, voditelji su koristili pozitivne povratne informacije. Na individualnoj razini, kod jednog učenika korištena je potpora i pružanje podrške, a za drugog su se učenika prilagođavala pravila igre.</p>
Zadovoljstvo članova grupe	<p>Kod učenika je izražena motivacija za sudjelovanjem te zadovoljstvo aktivnostima. Bilo je vidljivo da su se učenicima svidjele aktivnosti jer se sve izvodi kroz pokret, igru i zabavu. Najviše im se svidjela aktivnost u kojoj su se natjecali s voditeljima (3.aktivnost). Učenici su puno aktivniji tijekom samog izvršavanja aktivnost, a nešto manje u refleksiji tijekom koje trebaju razgovarati o tome što su primijetili tijekom pojedine aktivnosti. Kod učenika se nije primijetila reakcija po pitanju toga što je ranije spomenutom učeniku omogućeno da bude sudac te je kod većine njih vidljiva sklonost pružanja podrške.</p>
Ostalo	/

4.3. Sudionici istraživanja

Korisnici intervencije bili su učenici drugog razreda osnovne škole u Zagrebu. U razredu je bilo ukupno 22 učenika, točnije 12 dječaka i 10 djevojčica u dobi od osam ili devet godina. Važno je napomenuti da je jedan učenik odustao sudjelovati u provedbi programa na šestoj od ukupno deset radionica. Za provedbu preventivnog programa zaduženi su autori programa “Ritam razreda”, stručnjaci koji djeluju u udruzi Amazonas. Cijeli program vođen je od strane voditeljskog para pri čemu su se s voditeljicom programa, koja je ujedno i autorica preventivnog programa “Ritam razreda”, proveli polustrukturirani intervjui. Budući da su u procesu implementacije sudjelovale učiteljica i stručna suradnica škole s njima su također provedeni polustrukturirani intervjui. Uključenost i perspektiva učiteljice je važna jer se na taj način dobio uvid u ključna obilježja i klimu razreda, odnos s učenicima te međusobnu suradnju učenika neposredno prije, ali i po završetku preventivnog programa “Ritam razreda”. Važnost uključenosti socijalne pedagoginje kao stručne suradnice škole bio je dobiti uvid u razloge odabira navedenog programa sukladno potrebama razreda, tijekom pripreme i suradnje s drugom Amazonas te kriterija temeljem kojeg je određeni razred izabran za sudjelovanje u novokreiranoj preventivnoj socijalnopedagoškoj intervenciji “Ritam razreda”.

4.4. Način obrade podataka

Za potrebe ovog istraživanja podaci prikupljeni metodom opažanja bilježili su se u prethodno opisani protokol. Nakon toga su podaci prepisani, uređeni i sažeti u odnosu na ključna područja u protokolu. Podaci dobiveni metodom fokus grupe su se bilježili za vrijeme njezine provedbe s obzirom na ključne teme. Potom su podaci uređeni i sažeti jednostavnim postupku kategorizacije odgovora. Fokus grupa provodila se s cijelim razredom u trajanju od 45 minuta, odnosno jedan školski sat. Razgovori za vrijeme provedbe polustrukturiranih intervjua snimani su auditivno, nakon čega su doslovno prepisani za potrebe obrade rezultata. Podaci su zatim uređeni i sažeti postupkom kategorizacije odgovora. Dobiveni rezultati bit će prikazani kroz ključna područja navedena u protokolu za opažanje.

Kako bi se dodatno naglasile pojedine teme koristit će se i neki od izravnih citata korisnika, s tim da će biti naznačeno da se radi o učenicima (UČ1; UČ2).

5. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

5.1. Kvaliteta procesa implementacije promatrane intervencije s obzirom na različite aspekte implementacije

U ovom poglavlju bit će prikazana kvaliteta procesa implementacije preventivnog programa „Ritam razreda“ s obzirom na sljedeće aspekte implementacije: **dosljednost, doseg, kvaliteta, zainteresiranost korisnika, diferencijacija/jedinstvenost programa, praćenje skupina uključenih u intervenciju te kontrolnih skupina, obuhvat korisnika i prilagodba programa** (Dane i Schneider, 1998; prema Mihić i Bašić 2010).

Prije samog početka prikaza dobivenih rezultata potrebno je istaknuti kako se dva aspekta implementacije nisu pratila u ovom radu, a riječ je o praćenju skupina uključenih u intervenciju te kontrolnih skupina i prilagodba programa. U ovom istraživanju nije bilo kontrolne skupine te se taj aspekt nije mogao pratiti, kao niti prilagodba, odnosno adaptacija programa jer je riječ o preventivnom programu koji je novokreiran i osmišljen za potrebe specifičnog razreda.

Preventivni program „Ritam razreda“ sastoji se od radionica koje su osmišljene prema prepoznatim potrebama učenika i postavljenim ciljevima. U tablici 5 dan je usporedni prikaz okvirnog i provedenog plana radionica zajedno s njihovim temama i ciljevima.

Tablica 5. Usporedni prikaz planiranog i provedenog plana radionica

OKVIRNI PLAN		PROVEDENI PLAN	
TEMA	CILJ	TEMA	CILJ
1.Upoznavanje i dogovor o radu	-upoznati se međusobno (razred i voditelji) -upoznati učenike s načinom rada na radionicama -dogovoriti pravila rada -potaknuti razvoj pozitivne atmosfere u razredu	1.Upoznavanje i pravila	-upoznati se međusobno (razred i voditelji) -upoznati učenike s načinom rada na radionicama -dogovoriti pravila rada -potaknuti razvoj pozitivne atmosfere u razredu
2.Upoznavanje i dogovor o radu	-potaknuti razvoj pozitivne atmosfere u razredu -ponoviti pravila -predstaviti način praćenja vlastitog uspjeha	2.Poticanje grupne povezanosti	-potaknuti razvoj izražavanja kroz pokret -ponoviti pravila -potaknuti razvoj grupne povezanosti -osloboditi se kroz glas
3.Suradnja	-uvesti u temu timskog rada -potaknuti razvoj vještine suradnje	3.Poticanje grupne povezanosti i suradnje	-potaknuti razvoj izražavanja kroz pokret -potaknuti razvoj grupne povezanosti -potaknuti razvoj suradnje -osvijestiti važnost suradnje -potaknuti osvještavanje svojih pozitivnih osobina

4.Suradnja	-potaknuti razvoj vještine suradnje i timskog rada -osvijestiti pozitivne osobine unutar tima	4.Poticanje suradnje i osvještavanje pozitivnih osobina	-potaknuti razvoj izražavanja kroz pokret -potaknuti razvoj grupne povezanosti -potaknuti razvoj suradnje -osvijestiti važnost suradnje -potaknuti osvještavanje svojih pozitivnih osobina
5.Suradnja i grupna povezanost	-potaknuti razvoj vještine suradnje i timskog rada -osvijestiti važnost međusobnog pomaganja	5.Poticanje suradnje i osvještavanje pozitivnih osobina	-osvijestiti važnost grupne povezanosti -potaknuti razvoj grupne povezanosti -potaknuti razvoj suradnje -osvijestiti važnost suradnje -potaknuti osvještavanje svojih pozitivnih osobina
6.Odnos prema sebi i drugima	-potaknuti razvoj pozitivne slike o sebi -potaknuti prepoznavanje vlastitih emocija -potaknuti na izražavanje emocija kroz pokret	6.Poticanje suradnje i osvještavanje pozitivnih osobina	-potaknuti razvoj suradničkih vještina -potaknuti razvoj usmjerenja na rješavanje problema -potaknuti osvještavanje svojih pozitivnih osobina -potaknuti osvještavanje pozitivnih osobina članova tima
7.Odnos prema sebi i drugima (Uspjeh i neuspjeh)	-uvesti u temu natjecanja -potaknuti prepoznavanje emocija prilikom uspjeha/neuspjeha -potaknuti prepoznavanje uspjeha u neuspjehu	7.Poticanje suradnje i osvještavanje pozitivnih osobina	-potaknuti razvoj suradničkih vještina -potaknuti razvoj usmjerenja na rješavanje problema -potaknuti osvještavanje svojih pozitivnih osobina -potaknuti osvještavanje pozitivnih osobina članova tima
8.Odnos prema sebi i drugima	-potaknuti razvoj pozitivne slike o sebi -potaknuti prepoznavanje kvaliteta drugih -poučiti tehnici opuštanja	8.Dogovaranje	-prisjetiti se dosadašnjih uspješnih modela suradnje -osvijestiti ponašanja koja doprinose uspješnom timskom radu te koja doprinose neuspješnom timskom radu -potaknuti razvoj vještine dogovaranja -potaknuti razvoj strpljenja u timskom radu -potaknuti razvoj upornosti u timskim zadacima
9.Odnos prema sebi i drugima	-potaknuti razvoj pozitivne slike o sebi -potaknuti prepoznavanje kvaliteta drugih -poučiti tehnici opuštanja	9.Raspodjela zadataka u timskom radu	-potaknuti osvještavanje vlastitih snaga -potaknuti osvještavanje snaga drugih -potaknuti razvoj podržavajuće atmosfere u razredu -potaknuti razvoj samopouzdanja -potaknuti razvoj vještine dogovaranja
10.Završna - rastanak	-prisjetiti se naučenog -rastati se od voditelja	10.Rastanak	-prisjetiti se naučenog -osvijestiti što smo naučili na radionicama -sidriti osjećaj uspješnosti prilikom timskog rada kod učenika
Rezerva	Ostaviti prostor za ponoviti neku radionicu ukoliko se ne realizira planirano		
Posjet u razred	Provjeriti uspješnost		

Okvirni plan radionica nastao je u samom procesu nastajanja ovog programa, odnosno riječ je o početnoj verziji programa na samom početku njegova nastajanja, a zatim se sadržaj i struktura svake radionice naknadno osmišljavao sukladno brzini usvajanja i potrebama cijelog razreda. Iz provedenog plana vidljivo je da su se radionice kasnije mijenjale i nisu pratile okvirni plan u njegovu sadržaju, već samo u planiranim ishodima. Na temelju ranije rečenog vidljivo je da jedan od aspekata implementacije narušen, a riječ je o **dosljednosti**. Dosljednost se odnosi na

stupanj u kojem se preventivni program provodi kao što je zamišljeno u originalnom programu, što je prilikom provedbe ovog preventivnog programa narušeno, budući da su se teme i ciljevi pojedinih radionica mijenjale. Važno je napomenuti da je riječ o izmjenama koje su napravljene u temama i ciljevima, a ne u sadržaju radionica, budući da se struktura i sadržaj svake pojedine radionice naknadno osmišljavao. Iz usporednog prikaza je vidljivo da je cijeli fokus sužen te je najveći naglasak stavljen na suradnju u razredu, pri čemu je tema *Odnos prema sebi* u potpunosti eliminirana. Ova značajna odstupanja od originalnog početnog plana mogu se pripisati brzini usvajanja pojedinih tema i aktivnosti kod učenika, pri čemu je zamijećeno da su na početku imali najviše poteškoća sa suradnjom te su se oslanjali prvenstveno na vlastite sposobnosti, a s daljnjim sudjelovanjem u programu zamijećena je veća međusobna suradnja i timski rad. Navedenom odstupanju zasigurno je doprinijelo i nekoliko okolinskih čimbenika, a riječ je o prosvjedu prosvjetnih djelatnika koji se provodio u vrijeme provedbe preventivnog programa što je dovelo do značajnih izmjena u terminima pojedinih radionica. Na taj se način izgubila kontinuiranost u provedbi preventivnog programa, a s obzirom da su neke od radionica bile međusobno povezane, nužno je bilo prilagoditi sadržaj tijekom vremena. Iako je početnim planom zamišljen završni posjet u razred s ciljem provjere uspješnosti preventivnog programa to se nije provelo zbog pandemije bolesti Covid-19, koja je u to vrijeme bila prisutna te je i ovdje riječ o još jednom okolinskom čimbeniku koji je utjecao na izmijene sadržaja. Zbog neprovođenja završnog posjeta narušen je **doseg**, što je aspekt implementacije koji govori o stupnju u kojem su originalni elementi programa provedeni u praksi. Radi se o aspektu koji se tiče količine izloženosti koju su korisnici imali u preventivnom programu što je ovdje narušeno zbog neizvršavanje posljednjeg susreta.

Ostali aspekti implementacije (kvaliteta, jedinstvenost/diferencijacija, obuhvat korisnika, zainteresiranosti korisnika) će biti analizirani u poglavljima koja slijede. Oni su analizirani u odnosu na rezultate opažanja preventivnog programa "Ritam razreda". Potrebno je napomenuti da su utvrđeni podaci i zaključci strukturirani prema područjima navedenima u protokolu za opažanje.

5.1.1. Ciljevi susreta

Uz specifične ciljeve na razini cijelog programa, postavljeni su i ciljevi svake pojedine radionice sukladno njezinoj temi. Većina ciljeva koji su postavljeni na razini radionica, su se ponavljali, no važno je napomenuti da su se mijenjale aktivnosti kojima su se ti ciljevi nastojali ostvariti. Prilikom uvođenja nove aktivnosti na drugoj (tema: *Poticanje grupne povezanosti*),

trećoj (tema: *Poticanje grupne povezanosti i suradnje*), i petoj radionici (tema: *Poticanje suradnje i osvještavanje pozitivnih osobina*), nisu se uspjeli ostvariti svi predviđeni ciljevi s obzirom da planirane aktivnosti za postizanje tih ciljeva nisu provedene zbog nedostatka vremena.

U nastavku će biti prikazano koje aktivnosti doprinose ostvarenju kojeg cilja programa, uz napomenu da nisu navedene sve aktivnosti, već one glavne/središnje aktivnosti koje su se prožimale kroz cijeli preventivni program i koje su najviše doprinosile ostvarenju ciljeva i svrhe programa.

Aktivnost **Capoeira ledena baba** doprinosi ostvarenju sljedećih ciljeva: (1) potaknuti razvoj pozitivne atmosfere i motivacije za suradnju u razredu i (2) potaknuti razvoj grupne povezanosti, iako sadržajem i strukturom radionice nije predviđeno da doprinosi drugom cilju.

Salvador je aktivnost slična prethodnoj, a doprinosi (1) poticanju razvoja osjećaja zajedništva.

Aktivnost **Ribari i ribice** doprinosi sljedećim ciljevima: (1) potaknuti razvoj grupne povezanosti, (2) potaknuti razvoj suradnje, (3) osvijestiti važnost suradnje te (4) potaknuti razvoj upornosti u timskim zadacima. Prema planu radionica, nije predviđeno da navedena aktivnosti doprinosi ostvarenju četvrtog cilja, no opažanjem je utvrđeno kako učenici sudjelovanjem u aktivnosti *Ribari i ribice* razvijaju upornost.

Kamen škare papir, kao grupna aktivnost doprinosi ciljevima: (1) potaknuti razvoj grupne povezanosti, (2) potaknuti razvoj suradnje, (3) osvijestiti važnost suradnje.

Aktivnost **Čvor** doprinosi sljedećim ciljevima: (1) potaknuti razvoj vještina dogovaranja, (2) potaknuti razvoj strpljenja u timskom radu te (3) potaknuti razvoj upornosti u timskim zadacima. Iako je planirano da navedena aktivnost doprinosi poticanju razvoja grupne povezanosti i razvoju suradnje na 5. radionici (tema: *Poticanje suradnje i osvještavanje pozitivnih osobina*), opažanjem je utvrđeno kako navedena aktivnost tome nije doprinosila, budući da su učenici imali poteškoća sa sudjelovanjem i izvršavanjem ove aktivnosti.

Aktivnost **Pleme** doprinosi poticanju (1) grupne povezanosti, (2) razvoja usmjeravanja na rješavanje problema, (3) osvještavanja svojih pozitivnih osobina te (4) osvještavanja pozitivnih osobina članova tima.

Prelaženje preko granice, kao aktivnosti doprinosi (1) poticanju razvoja suradnje i (2) osvještavanju važnosti suradnje.

Iskaznica supermoći doprinosi (1) poticanju razvoja samopoštovanja i (2) poticanju osvještavanja svojih pozitivnih osobina. Drugi cilj se u četvrtoj radionici (tema: *Poticanje suradnje i osvještavanje pozitivnih osobina*) ostvario, no u trećoj radionici (tema: *Poticanje grupne povezanosti i suradnje*) nije zbog nedostatka vremena.

Nadalje, opažanjem je dobiven uvid i u ciljeve koji se nisu uspjeli ostvariti radi neprovođenja nekih aktivnosti zbog nedostatka vremena, a riječ je o sljedećim ciljevima: (1) osloboditi se kroz glas i (2) potaknuti osvještavanje svojih pozitivnih osobina. Osloboditi se kroz glas, je cilj kojem je trebala doprinijeti aktivnost **Roda** na drugoj radionici (tema: *Poticanje grupne povezanosti*), a poticanju osvještavanja svojih pozitivnih osobina je cilj koji se trebao ostvariti kroz aktivnost *Iskaznica supermoći* na trećoj radionici (tema: *Poticanje grupne povezanosti i suradnje*).

U području ciljeva također je vidljivo kako je aspekt **dosljednosti** u nekim dijelovima narušen, budući da neki od ciljeva nisu ostvareni zbog neprovođenja aktivnosti namijenjenih njihovom ostvarivanju, ali i zbog toga što je zamijećeno kako neke od aktivnosti doprinose ostvarenju ciljeva kojima prvotno nisu namijenjene.

5.1.2. Aktivnosti

Kao što je već ranije rečeno, postoji jasna struktura radionica te je planirano da svaka radionica započinje igrom za poticanje raspoloženja, zatim slijedi glavna tema, odnosno središnje aktivnosti za ostvarivanje planiranih ciljeva te u završnom dijelu aktivnosti koje uključuju ritam, pjevanje i igru pokretima. Kroz cijeli preventivni program aktivnosti su se ponavljale te je primijećeno da su se različite aktivnosti koristile za ostvarenje istih ciljeva.

Opažanjem je primijećeno da su se u svih deset radionica izvršile glavne/središnje aktivnosti. Ukoliko je strukturom radionice predviđeno izvršavanje tri ili više glavnih aktivnosti, tada se nije stigla izvršiti refleksija i završna aktivnost. Na četiri od ukupno deset radionica planirana refleksija nakon pojedinih aktivnosti nije provedena zbog nedostatka vremena. Iako su se sukladno postavljenim ciljevima odabirale aktivnosti za njihovo postizanje, utvrđeno je da na pet radionica početne i /ili završne aktivnosti nisu povezane s postavljenim ciljevima radionice. Po sadržaju 6. i 7. radionica su iste, s obzirom da je planirano provođenje istih aktivnosti. Razlog za ponavljanja neke od tema, pa sukladno tome i njihovih aktivnosti, je potreba za dodatnim radom kako bi se ostvarila njihova svrha. Primjerice, aktivnost *Pleme* se ponavljala više puta jer su kroz nju učenici vježbali vještinu dogovaranja i suradnje koje su se pokazale

kao vještine na kojima je potrebno raditi s cijelim razredom. Opažanjem je utvrđeno kako aktivnost *Iskaznica supermoći* u cijelom programu nije provedena na planiran način, odnosno navedena aktivnost se odvijala brže nego li je to planirano i u sklopu navedene aktivnosti nedostajalo je provođenje planiranog reflektiranja.

Iz ranije rečenog, vidljivo je kako **kvaliteta** kao aspekt implementacije u nekim dijelovima nije zadovoljen. Navedeni aspekt implementacije se odnosi na to koliko su različiti dijelovi programa kvalitetno provedeni. S obzirom da je utvrđeno kako aktivnost *Iskaznica supermoći* i refleksija koja slijedi nakon njene provedbe nije provedena kako je to zamišljeno, značajno se smanjila njena kvaliteta, a samim time i refleksija koja čini jedan od ključnih elemenata ovog preventivnog programa. Nadalje, kvaliteta preventivnog programa je smanjena s obzirom da neke od aktivnosti nisu provedene zbog nedostatka vremena, no važno je naglasiti da su se u svim radionicama uspjele izvršiti glavne/središnje aktivnosti čime se nije značajno naštetilo kvaliteti preventivnog programa. S obzirom na planirane ishode programa, u tablici 6 prikazane su aktivnosti koje doprinose njihovom ostvarivanju.

Tablica 6. Planirani ishodi programa i aktivnosti za njihovo ostvarivanje

Planirani ishodi programa	Aktivnosti
Učenici sudjeluju u grupnim aktivnostima	<i>Čvor; Capoeira ledena baba; Ribar i ribice; Kame, škare i papir; Grupni kamen, škare i papir; Prelaženje preko granice; Pleme</i>
Učenici surađuju i dogovaraju se u grupnim aktivnostima	<i>Čvor; Capoeira ledena baba; Ribar i ribice; Kame, škare i papir; Grupni kamen, škare i papir; Prelaženje preko granice; Pleme</i>
Učenici znaju prepoznati svoje jake i slabe strane	<i>Pleme, Iskaznica supermoći, Sve najbolje u našem razredu</i>
Učenici znaju prepoznati jake i slabe strane ostalih	<i>Pleme, Iskaznica supermoći, Sve najbolje u našem razredu</i>
Učenici pokazuju upornost u izvršavanju zadataka; ne odustaju od postavljenih zadataka	<i>Ribari i ribice, Čvor, Sve najbolje u našem razredu</i>
Tolerancija prema drugima-učenici prepoznaju svoju odgovornost unutar grupe te prihvaćaju nedostatke drugih	<i>Sve najbolje u našem razredu</i>

DeLucia-Waack (2006; prema Žižak, 2011) u svom modelu planiranja grupnog rada u psihoedukativnim grupama osim važnost planiranja sadržaja cjelokupnog programa, ističe i važnost planiranja sadržaja svakog pojedinog susreta. Sadržaj se odnosi na izbor aktivnosti i metoda rada koji će nam omogućiti postizanje zadanih ciljeva grupe. Iako je u sklopu ovog preventivnog programa planirano da izbor aktivnosti bude u skladu s postavljenim ciljevima pojedinog radioničkog susreta, utvrđeno je da na nekim radionicama početne i uvodne aktivnosti nisu povezane s planiranim ciljevima. Voditelji psihoedukativnih grupa rukovode se pravilom da se u početnoj fazi prorađuju teme/aktivnosti usmjerene na upoznavanje i sigurnost u grupi, u središnjoj fazi temama/aktivnostima usmjerenim na otvaranje, motiviranje za rad na specifičnim teškoćama, istraživanju i iskazivanju emocija, stavova, ponašanja. U završnom dijelu programa grupnog rada, na red dolaze teme/aktivnosti usmjerene na integriranje naučenog, pozdravljanje s grupom i planiranje budućnosti (DeLucia-Waack 2006; prema Žižak, 2011). Preventivnim programom “Ritam razreda” slijedila su se ta pravila, budući da su početne radionice strukturirane na način da se uz pomoć planiranih aktivnosti razred upozna s voditeljima i programom te da se dogovore pravila i način rada. U središnjoj fazi preventivnog programa, prorađivale su se glavne teme i njihove aktivnosti za poticanje razredne povezanosti, suradnje i međusobnog prihvaćanja učenika, a u završnom dijelu preventivnog programa slijedile su teme/aktivnosti usmjerene na prisjećanje i održavanje naučenoga te rastanak.

5.1.2.1. Metode rada

Preventivni program “Ritam razreda” je interaktivan te su radionice strukturirane na način da se primjenjuju kreativno-ekspresivne tehnike, odnosno odabrane su aktivnosti s elementima igre, sporta te ritma. Upravo su kreativno-ekspresivne tehnike nešto što je prisutno u cijelom preventivnom programu. Kreativno-ekspresivne tehnike su tehnike koje se mogu koristiti za mijenjanje, osnaživanje i učenje u različitim kontekstima, pri čemu je primjena u grupnim uvjetima puno podatnija i bogatija nego u individualnoj primjeni, a interaktivne igre su planirane aktivnosti koje sadržajno i procesno doprinose učenju na individualnoj i grupnoj razini na zabavan i opušten način (Žižak, Ratkajec Gašević, Jeđud Borić i Maurović, 2011). Škrbina (2013) ističe kako je potrebno organizirati intervencije kojima će se razvijati kreativnost, odnosno koje će od pojedinca tražiti kako nešto učiniti, a ne samo što učiniti. Mnogi autori navode kako je većina djece vrlo kreativna, no kreativnost se u dobi između pet i sedam godina smanjuje za 40% (Grupas 1995; McCormick i Plugge 1997; prema Škrbina 2013). S obzirom da se djeca u toj dobi uključuju u obrazovni sustav postoji mogućnost rada i razvijanja

kreativnosti u sklopu njega. Kada govorimo o kreativnim i ekspresivnim tehnikama, postoje njihova zajednička obilježja, a to su: (1) ekspresivnost, (2) projektivnost, (3) edukativnost, (4) kreativnost i (5) rekonstruktivnost (Žižak i sur., 2011). Biblioterapija, muzikoterapija, terapija igrom te terapija pokretom i plesom su vrste kreativnih i ekspresivnih tehnika. U ovom preventivnom programu vidljivi su elementi igre u brojnim aktivnostima, a upravo je igra prirodni medij učenja od djetinjstva te potiče maštu, snalažljivost, kreativnost i doprinosi razvoju socijalnih kompetencija (Dearling i Armstrong, 1994; prema Žižak i sur., 2011). Jurčević - Lozančić (2011) ističe da je igra aktivnost koja za dijete ima smisla, bez pritiska za uspjehom te da ona aktivira u njemu sva njegova osjetila i motivira ga da se prisjeti prošlih iskustava te da ih poveže s novima. S obzirom da je u ovom preventivnom programu velik naglasak stavljen na razvijanju socijalnih vještina cijelog razreda, igra kao medij doprinosi njihovom razvoju na zabavan i motivirajuć način. Nadalje, budući da se aktivnosti u programu temelje na elementima capoeire, većina njih uključuje pokret. Upravo kroz pokret potiču se emocionalni i kognitivni procesi i njihova integracija s tjelesnim što dovodi do boljeg funkcioniranja pojedinca na svim navedenim područjima (Žižak i sur., 2011).

Jedinstvenost, odnosno **diferencijacija programa** je jedan od aspekata implementacije koji govori o stupnju u kojem se preventivni program razlikuje od ostalih programa. Budući da je riječ o aspektu koji govori o jedinstvenosti pojedinog preventivnog programa, možemo zaključiti kako je specifičnost preventivnog programa „Ritam razreda“ upravo to što su aktivnosti temeljene na treningu capoeire te je riječ o programu koji koriste kreativno – ekspresivne tehnike. Nadalje, preventivni program primjenjuje aktivnosti uz ritam, pritom koristeći *pandeiro* što je jedan od instrumenata koji se koristi u capoeiri.

5.1.3. Grupna dinamika

Tijekom praćenja grupne dinamike primijećeno je da prilikom uvođenja kompleksnijih aktivnosti, u kojima je bila potrebna suradnja i timski rad, učenici ne vole gubiti te dolazi do izražaja njihova kompetitivnost i želja za uspjehom. Nadalje, na početku preventivnog programa, u aktivnostima koje su imale elemente natjecanja, učenici su bili skloni nepoštivanju pravila, oslanjanju na sebe i svoje sposobnosti, a manje na druge. Isto tako, učenici su imali poteškoća u aktivnostima koje su zahtijevale timski rad te je bilo prisutno učestalije „tužakanje“ voditeljskom paru.

S vremenom i dužim sudjelovanjem u preventivnom programu, ponavljajući iste aktivnosti, primijećeno je da su učenici skloniji suradnji te je bila vidljiva izraženija grupna povezanost.

Naučili su da je za uspjeh u nekim aktivnostima potrebna suradnja i timski rad. Nadalje, učenici su bolje prepoznavali svoje jake i slabe strane, kao i jake i slabe strane ostalih putem aktivnosti *Iskaznice supermoći*.

Na početku programa dominantni učenik nametao je svoja pravila te je pokušavao utjecati na druge, a pred kraj programa je prestao sudjelovati u radionicama. Nadalje, postojao je i učenik koji je zahtijevao veliku pažnju voditeljskog para te je izbjegavao zajednički rad u grupi ukoliko nije bio dobar u nekoj od aktivnosti. Drugim riječima, imao je svoje vlastite ciljeve koji su mu bili važniji od ciljeva grupe, odnosno nalazio se u ulozi sabotera. Kod spomenutog su učenika vidljive velike promjene u ponašanju po završetku preventivnog programa, odnosno manje otpora i izoliranja, manje ispoljavanja agresije prema drugima, povećana motivacija za sudjelovanje u aktivnosti te manje traženja pažnje od voditeljskog para. Generalno govoreći, većina učenika u razredu od početka nije podlijegalo utjecajima pojedinaca, no primijećena je razlika po pitanju većeg zauzimanja za sebe. Razred je postavio granicu za ponašanja od strane pojedinih učenika te su time dali do znanja kako će nastaviti s aktivnostima, a pritom nikoga nisu isključivali. S obzirom na prethodno opisane uloge koje su se pojavljivale tijekom provedbe preventivnog programa važno je navesti da je uloga sklop svojstvenih oblika ponašanja, doživljavanja i djelovanja koji se očekuju od osobe i koje pojedinac ostvaruje na određenom položaju u socijalnoj strukturi grupe, ali i prava, obaveza i dužnosti koje osoba ima i obavlja s obzirom na svoj status (Ajduković, 1997).

Benne i Sheats (1948; prema Žižak 2011) su promatrajući članove grupe tijekom grupnih diskusija uočili da se pojedinci različito ponašaju, a kasnije su ta ponašanja grupirana u tri skupine: (1) funkcionalna ponašanja usmjerena na održavanje grupe, (2) funkcionalna ponašanja usmjerena na zadatak i (3) osobna (individualna) ponašanja nefunkcionalna za grupu. Promatrajući sudjelovanje učenika u preventivnom programu "Ritam razreda" utvrđeno je da su učenici koristili **funkcionalna ponašanja** usmjerena na održavanje grupe, a to su zaštićivanje, reguliranje i slijeđenje. Zaštićivanje je bilo vidljivo prilikom poticanja jednog učenika da se ponovno vrati u igru i nastavi sudjelovati. Reguliranje je prepoznato u situaciji kada su pojedini učenici druge prisjećali na poštivanje pravila i izvršavanju zadataka, a slijeđenje kada su pojedini učenici prihvaćali ideje drugih u aktivnosti *Sve najbolje u našem razredu*. U istoj aktivnosti učenici su koristili i koordiniranje, što je ponašanje usmjereno na zadatak, s obzirom da su sugerirali načine kako se podijeliti u kategorije za izvršenje zadatka. Osim funkcionalnih ponašanja javljala su se i grupno **nefunkcionalna ponašanja** kao što su: agresija, dominantna ponašanja, povlačenje te natjecanje. Agresija je bila vidljiva kod učenika

koji je ugrožavao red i disciplinu u grupi te je kod tog istog učenika primijećeno i dominantno ponašanje, odnosno nastojanje da se bude glavni. Nadalje, povlačenje je primijećeno kod učenika koji kada ne uspije ostvariti vlastiti cilj odlazi iz igre, iako se vrlo brzo vraća sudjelovati. Natjecanje je bilo prisutno kod većine učenika u razredu, no tu je važno uzeti u obzir i dob učenika i činjenicu da je kod njih izraženija kompetitivnost.

Praćenjem sudjelovanja učenika u preventivnom programu, bilo je uočljivo kako učenici odmah obavještavaju voditelje ukoliko je netko prekršio pravila. Uočeno je da su učenici rado sudjelovali u razgovoru i refleksijama, iako je njihovo sudjelovanje bilo izraženije u aktivnostima koje uključuju fizičku aktivnosti i igru pokretima. U situacijama kada se pojedini učenik htio priključiti u igru i nastaviti sudjelovati nakon prethodne isključenosti, ostatak razreda izražava prihvaćanje i pomaganje. Na temelju toga, možemo zaključiti da je u razredu prisutna međusobna povezanost i naklonost jedni drugima te je ovdje riječ o koheziji članova grupe, odnosno u ovom slučaju učenika u razredu. Smatra se da je kohezija mjera međusobne povezanosti članova grupe i njihove uključenosti u grupu (Žižak, 2011).

Kada govorimo o **pravilima i posljedicama** koje slijede za njihovo nepoštivanje, na prvoj radionici (tema: *Upoznavanje i pravila*) su učenici i voditeljski par dogovorili pravila te ih zapisali na papir, a zatim su ga svi učenici trebali potpisati. Isto tako, voditeljski par je prije provedbe programa odredio posljedice za kršenje postavljenih pravila na način da je za prvo kršenje pravila slijedilo usmeno upozorenje i 5 čučnjeva, za drugo usmeno upozorenje i 10 čučnjeva, za treće upozorenje 5 minuta "hlađenja" te za četvrto kršenje "izlazak" s radionice. Predviđeno je da se za učenike koji imaju asistenta u nastavi prilagode i modificiraju pravila na način da se nakon trećeg kršenja uključuje asistent te radi s njima. Unatoč ranije rečenom, posljedice se nisu primjenjivale kako je to predviđeno, već je nakon kršenja pravila najčešće slijedilo opominjanje i stopiranje aktivnosti od strane voditelja ili kratko isključivanje iz igre. Ovdje je također prisutno odstupanje od originalnog plana radionice jer se posljedice nisu primjenjivale kako je planirano te je tima narušena **dosljednost**. Prilikom postavljanja pravila vodilo se računa da budu postavljena u afirmativnom obliku. Pravila kao opisi poželjnih ponašanja u nekom okruženju članovima jasno daju na znanje što je u grupi poželjno, kako to ostvariti, ali i kako će se drugi članovi grupe u tom okruženju ponašati (Žižak, 2011).

5.1.4. Intervencije voditelja

Prilikom korištenja riječi intervencija, važno je objasniti da navedeni pojam ima šire i uže značenje. Prvo, šire značenje podrazumijeva reakcije ili odgovor društva na neku pojavu, a uže

značenje pojma intervencija se odnosi na postupke stručnjaka. Odnosno to je sumarni pojam za različite postupke ili skupine sličnih postupaka stručnjaka (Žižak, 2011).

Na prvih nekoliko radionica, primijećeno je češće interveniranje učiteljice prilikom provođenja radionice s ciljem opominjanja učenika na poštivanje pravila i slušanje voditeljskog para. Voditeljski je par na početku više primjenjivao intervencije u odnosu na radionice pred kraj preventivnog programa. Potrebno je napomenuti da su voditelji programa u dogovoru sa stručnom suradnicom škole planirali izdvojili dvojicu učenika na 6. i 7. radionici, a radi se o učenicima koji su prethodno iskazivali teškoće po pitanju uključenosti i sudjelovanja u programu, kako bi se vidjelo može li ostatak razreda surađivati i izvršiti planirane zadatke. Jedan od tih učenika se za to vrijeme razbolio te nije sudjelovao na dvije radionice, a po povratku je nastavio sudjelovati u programu. Drugi učenik je bio u procesu prebacivanja u posebni razredni odjel zbog manifestiranja problema u ponašanju te su voditelji programa sa stručnom suradnicom škole suglasno dogovorili da je bolje da učenik do kraja preventivnog programa u njemu ne sudjeluje. Isto tako, učenik se mogao vratiti sudjelovati ako je to želio s tim da se to nije dogodilo te se on nije uključivao natrag u preventivni program. Važno je napomenuti da je učenik za vrijeme trajanja radionica bio sa stručnom suradnicom škole te su voditelji programa s njim ostali u kontaktu.

Iako prije početka preventivnog programa nije zamišljeno izdvajanje dvojice učenika s radionica, ta se odluka donijela tijekom provedbe preventivnog programa što je zasigurno utjecalo na jedan od aspekata implementacije, točnije na **dosljednost**.

U radu s učenicima, voditelji su primjenjivali intervencije na individualnoj i na grupnoj razini koje su prikazane u tablici 7.

Tablica 7. Intervencije voditelja na individualnoj i grupnoj razini

Intervencija na grupnoj razini	Intervencija na individualnoj razini
<ul style="list-style-type: none"> ● demonstriranje ● ugovaranje ● konfrontiranje ● poticanje učenika na sudjelovanje i refleksiju ● stopiranje igre ● udaranje po pandeiru kako bi se učenici okupili u krug ● koordiniranje i usmjeravanje ● davanje direktivnih uputa 	<ul style="list-style-type: none"> ● pozivanje na pravila ● pružanje povratne informacije ● pogled ● dodir ● izdvajanje učenika od ostatka razreda ● umirivanje ● pružanje podrške i potpore ● prilagođavanje pravila igre za pojedinog učenika

Žanko (1996; prema Žižak, 2011) navodi nekoliko različitih vrsta intervencije: propisujuće, informativne, konfrontativne, katarktičke, katalitičke i suportivne. Propisujuće intervencije su one kojima se nešto korisniku propisuje, ili se od njega zahtijeva te tim intervencijama pomagač nastoji utjecati na ponašanje korisnika i usmjeriti ga u određenom smjeru. Od prikazanih intervencija u tablici, u **propisujuće** intervencije ubrajaju se direktivne upute, demonstriranje i ugovaranje. **Informativne** intervencije voditelju služe za informiranje i poučavanje korisnika, a voditelji ovog programu su koristili pružanje povratne informacije. **Konfrontativne** intervencije su one koje korisniku omogućuju suočavanje i osvještavanje, a od prikazanih intervencija u tablici ovdje ubrajamo konfrontiranje, pozivanje na pravila i stopiranje igre ukoliko se prekrše pravila. **Katartičke** intervencije su one koje oslobađaju i pročišćavaju, što znači da je namjera pomagača pri korištenju ovih intervencija stvoriti uvjete i olakšati korisniku da se oslobodi te da iskaže potisnute, bolne emocije, iskustva, energiju i sve druge sadržaje koji utječu na njegovo ponašanje, a namjena katalitičkih intervencija je poticanje korisnika. Kao što je vidljivo iz tablice, voditelji nisu koristili niti jednu vrstu katarktičkih intervencija, a od **katalitičkih** su koristili prilagođavanje pravila igre za pojedinog učenika. **Supportivne** intervencije su one kojima se osobi daje podrška, zaštita i pomoć, a od intervencija prikazanih u tablici ovdje ubrajamo dodir, izdvajanje učenika i umirivanje, pogled, pružanje podrške i pomoći te poticanje učenika na sudjelovanje i refleksiju.

5.1.5. Zadovoljstvo članova grupe

U većini aktivnosti ovog preventivnog programa učenici su iskazivali zadovoljstvo te su bili motivirani za sudjelovanje. Kao što je već rečeno, svaka radionica je započinjala s aktivnosti *Kako ste danas?* te je bilo vidljivo kako učenici rado u njoj sudjeluju jer su se u sklopu te aktivnosti trebali predstaviti kroz pokret. Spomenuta uvodna aktivnost poticala je učenike na sudjelovanje. Učenicima su se najviše svidjele aktivnosti koje uključuju fizičku aktivnost, primjerice trčanje, kao što su aktivnosti *Capoeire ledena baba*, *Ribari i ribice*, *Prelaženje preko granice i Pleme*. Prilikom prvog puta izvođenja aktivnosti *Čvor*, učenici su imali poteškoća sa shvaćanjem igre, što je dovelo do nezadovoljstva učenika te je važno napomenuti da se radi o aktivnosti za koju je bilo potrebno strpljenje i timski rad. Primijećeno je da je prilikom sudjelovanja u aktivnosti *Iskaznica supermoći* kod učenika izražena smanjena koncentracija, s obzirom da je riječ o aktivnosti koja zahtijeva interakciju s ostalima i sjedenje, no učenici su u njoj rado sudjelovali.

Kao što je rečeno u potpoglavlju 5.1.3. Grupna dinamika, učenici na početku sudjelovanja u programu nisu bili skloni suradnji te su se više oslanjali na vlastite sposobnosti, no kasnije je bio vidljiv napredak s obzirom da je bilo prisutno bodrenje i međusobno podržavanje učenika u grupnim aktivnostima.

Budući da je ovdje bilo riječ o sudjelovanju učenika u preventivnom programu, važno je spomenuti **obuhvat korisnika**, pri čemu je riječ o aspektu implementacije koji govori o stupnju uključenosti te reprezentativnosti korisnika u preventivnom programu. Budući da je većina učenika bilo uključeno u preventivni program ovaj aspekt implementacije nije značajno narušen, iako je važno napomenuti da je jedan učenik odustao od sudjelovanja u preventivnom programu zbog toga što nije uspio nametati svoja pravila rada te je tijekom cijele provedbe preventivnog programa bio u otporu. Generalno gledajući, iako je bilo pojedinaca u razredu koji su se isključivali iz igre ukoliko u njoj nisu bili uspješni kao što su planirali, većina učenika sudjelovalo je u svim aktivnostima te su bili motivirani za sudjelovanje u svakoj novoj radionici.

Zainteresiranosti korisnika je jedan od aspekata implementacije, a odnosi se na mjeru u kojoj preventivni program zadržava interes korisnika te obuhvaća korisnikovu reakciju na preventivni program, voditeljski par i uvjete u kojima se program provodi. U ovom preventivnom programu zainteresiranost i interes učenika je bio izražen u svima aktivnostima, pri čemu su im se najviše svidjele aktivnosti: *Ribari i ribice*, *Pleme i Ledena baba*. Nasuprot

tome, aktivnost *Čvor* im se najmanje sviđjela jer se radi o aktivnosti u kojoj su imali poteškoća u sudjelovanju o čemu je već prethodno bilo riječ.

Rezultati dobiveni fokus grupom podudaraju se s podacima koji su prikupljeni metodom opažanja. Ranije je rečeno kako se fokus grupom želio dobiti uvid u perspektivu korisnika, odnosno kojih se tema i aktivnosti sjećaju iz preventivnog programa te vidjeti koji je njihov stav i dojam prema voditeljima preventivnog programa. Fokus grupom je utvrđeno kako se učenicima sviđjelo to što se preventivni program provodi u dvorani i što obuhvaća elemente fizičke aktivnosti. Prilikom prisjećanja tema i aktivnosti kroz koje su prošli sudjelovanjem u preventivnom programu, zamijećeno je kako se korisnici sjećaju svih tema, kao i njihovih aktivnosti. Kao što je rečeno u prethodnom poglavlju, korisnicima se nije sviđjela aktivnost *Čvor*, pri čemu ističu da je riječ o aktivnosti koja im je bila nejasna i u kojoj nisu bili uspješni. Najviše su im se sviđjele aktivnosti *Pleme*, *Ledena baba* i *Ribari i ribice*, budući da su navedene aktivnosti podrazumijevale trčanje. Nadalje, korisnicima se voditeljski par sviđio zbog toga što su zabavni i što su osmišljavali aktivnosti koje su im se sviđjele, iako su istaknuli da je bilo situacija koje im nisu odgovarale. Primjerice, nije im se sviđjelo to što nisu mogli svaki puta birati aktivnosti koje će igrati, prestroga pravila te kašnjenje voditeljskog para na posljednju radionicu. Prilikom razgovora o tome bi li i zašto preporučili sudjelovanje u preventivnom programu „Ritam razreda“, korisnici su istaknuli kako bi preventivni program preporučili drugima zbog zabavnih aktivnosti, igre te zbog toga što je riječ o preventivnom programu koji velik naglasak stavlja na suradnju i timski rad. **Zainteresiranost korisnika** je vidljiva i u tome što su neki učenici primjenjivali aktivnosti preventivnog programa u izvanškolskom okruženju s prijateljima i obitelji pri čemu su istaknuli da su aktivnosti korisne za zabavu i tjelesnu rekreaciju. U Okviru 4 prikazane su neke od izjava učenika prilikom osmišljavanja reklame za preventivni program „Ritam razreda“.

Okvir 4. Primjer izjava učenika prilikom osmišljavanja reklame za preventivni program „Ritam razreda“

UČ1: „Ljudi, dođite svi na igru i zabavu“

UČ2: „Dobar dan dobri ljudi tko želi neka dođe na radionice“

UČ3: „Igrajmo se svi zajedno, zato dođite na radionice“

UČ4: „Igrajmo se zajedno uz ritam“

Prilikom usporedbe odraslih i dječjih iskustava i perspektiva o korisnosti preventivnog programa „Ritam razreda“ postoji razlika. Učenici prepoznaju aspekt zabave kao najvažniji element koji su dobili sudjelovanjem u preventivnom programu, no potrebno je istaknuti da je to karakteristično za njihovu dob.

Na temelju perspektive učiteljice utvrđene su druge korisnosti ovog preventivnog programa, primjerice poboljšanje razredne klime koja je poticajna za većinu učenika. Učiteljica je također istaknula kako učenici po završetku preventivnog programa više sudjeluju i surađuju u grupnim aktivnostima te da je preventivni program unaprijedio socijalne i komunikacijske vještine koje su djeci u toj dobi važne za svakodnevni život. Nadalje, ističe da je vrijednost ovog preventivnog programa i ta što su učenici osvijestili i naučili što je to suradnja, dogovor, uvažavanje i tolerancija.

Autorica i voditeljica preventivnog programa ističe kako su se u preventivnom programu „Ritam razreda“ ostvarili planirani ciljevi i svrha. Na temelju perspektive voditeljice i autorice, korisnost ovog preventivnog programa je u tome što su učenici prihvaćali aktivnosti te u njima rado sudjelovali, što su se učenici na kraju preventivnog programa uspijevali dogovoriti u grupnim i timskim zadacima te što su naučili prepoznati svoje jake i slabe strane, ali isto tako jake i slabe strane ostalih učenika u razredu. Nadalje, iz perspektive voditeljice ovaj preventivni program je također doprinio većoj ustrajnosti i upornosti učenika u izvršavanju aktivnosti, smanjenom odbacivanju pojedinih učenika, povećanju tolerancije prema drugima te unaprjeđenju razredne atmosfere.

Iz perspektive stručne suradnice ovaj je preventivni program doprinio osnaživanju razreda kao cjeline, uspješnijem funkcioniranju učenika u timskim aktivnostima te osnaživanju vještine suradnje. Veća i snažnija kohezija razreda je još jedna dobit koju je istaknula stručna suradnica.

Zamijećeno je kako se perspektiva učiteljice, voditeljice i autorice programa te stručne suradnice u nekim pogledima poklapaju, no svaka od njih ističe i neku drugačiju korist koja je dobivena preventivnim programom „Ritam razreda“. Poboljšanje razredne atmosfere te bolja suradnja učenika u grupnim aktivnostima su koristi koje su prepoznate na temelju njihovih perspektiva.

5.2. Preporuke za unaprjeđenje preventivne socijalnopedagoške intervencije sukladno prediktorima učinkovite implementacije

Nastavno na ranije prikazane rezultate i zaključke dobivene praćenjem implementacije preventivnog programa „Ritam razreda“ u ovom će poglavlju biti navedene preporuke za unaprjeđenje preventivnog programa, sukladno prediktorima učinkovite implementacije. Preporuke za unaprjeđenje preventivnog programa „Ritam razreda“ su:

- Učiniti program teorijski i znanstveno utemeljenim

Prvi uvjet za implementaciju preventivnog programa je njegova znanstvena utemeljenost, odnosno počivanje programa na teoriji. Budući da se središnje aktivnosti u preventivnom programu „Ritam razreda“ baziraju na elementima capoeire, vrlo je malo istraživanja u ovom području koja bi potvrdila učinak te metode u odnosu na ponašanje djece. Prilikom provedbe programa koji nisu utemeljeni na dokazima učinkovitosti susreću se mnogi problemi koji ometaju implementaciju. Domitrovich i Greenberg (2000) ističu da programi koji nisu izrađivani sustavno nemaju jasnu strukturu pa tako niti plan implementacije, provode se stihijski i bez evaluacije, a to već ukazuje na veliku vjerojatnost neuspješne implementacije, a time i slabe ishode programa. Stoga bi preventivni program „Ritam razreda“ trebao biti osmišljen na način da se temelji na čvrstim znanstvenim dokazima jer se na taj način povećava vjerojatnost postizanja veće učinkovitosti i pozitivnih ishoda. Preventivnom programu „Ritam razreda“ nedostaje logička matrica programa. Logička matrica je svojevrsna „teorija akcije“ i važna je kako bi se povezali svi elementi programa te je važno napomenuti kako ona povezuje „teoriju problema“ s „teorijom rješenja“ (Kranželić, Ferić i Jerković, 2016). Kranželić, Ferić i Jerković (2016) ističu kako logička matrica počinje s ciljevima koji se žele postići i radi se unatrag kako bi se razvio program koji će polučiti željene ciljeve/ishode, pri čemu osmišljavanje logičke matrice posebice pomaže u postavljanju evaluacije učinkovitosti jer taj proces identificira željene ishode i metode kojima ih je moguće postići. Rezultati dosadašnjih istraživanja pokazali su kako se capoeira sve više koristi u radu s djecom i mladima u psihosocijalnom riziku, što potvrđuju programi diljem svijeta (Gigando pela paz, Capoeira for peace, Binda capoeira, The Capoeira Educational Youth Association). Prytherch i Kraft (2015; prema Vlah i Križić, 2018) opisuju pozitivan utjecaj capoeire na djecu i mlade s problemima u ponašanju jer su kod djece iz obitelji u kojima su roditelji uhićeni, u zatvoru ili su ubijeni u ratu, prakticiranjem capoeire unaprijeđeni zaigranost, emocionalna stabilnost, prijateljstvo, tolerancija i unutarnja snaga. Burt i Butler (2011; prema Vlah i Križić, 2018) navode kako capoeira pruža interaktivno okruženje koje promovira disciplinu, poštivanje drugih te manju

usmjerenost na sebe kod djece s problemima u ponašanju. Potrebno je preventivni program „Ritam razreda“ temeljiti na rezultatima ranijih istraživanja o učinkovitosti capoeire u radu s djecom i mladima, pri čemu su neki od rezultata prethodno opisani, budući da je primjena capoeire u teorijskoj podlozi ovog preventivnog programa.

- Ciljevi utemeljeni na procjeni potreba i usklađenost ciljeva i aktivnosti

Već je ranije rečeno kako implementacija preventivnih programa ovisi o nekoliko ključnih elemenata, a jedni od njih su ti da ciljevi trebaju biti temeljeni na procjeni potreba te da je važno voditi računa o usklađenost ciljeva i aktivnosti. U preventivnom programu „Ritam razreda“ ciljevi su osmišljeni na temelju djelomične procjene potreba i problema stručne suradnice škole te nisu utemeljeni na procjeni potreba od strane autorice programa. Prilikom praćenja proces implementacije zamijećena je neusklađenost ciljeva i aktivnosti, čime je narušena dosljednost. Potrebno je na samom početku napraviti sveobuhvatnu procjenu potreba, kako bi se utvrdili prioriteta na kojima će se raditi. To podrazumijeva, utvrditi epidemiološku sliku i ozbiljnost problema, utvrditi oblike ponašanja učenika te što ih determinira, na koji je način moguće najučinkovitije djelovati, kako provesti intervenciju te koji preventivni programi su do sada primijenjeni i jesu li bili evaluirani (Bašić, 2009). Zatim se preporučuje ciljeve u programu postavljati u skladu s procijenjenim potrebama, na način da trebaju biti konkretni i dohvatljivi te usmjereni prema rješenju identificiranog problema. Ukoliko provodimo aktivnosti kojima se ne utječe na postavljene ciljeve, gubimo potrebno vrijeme za ostvarenje planiranih ishoda programa i radimo nešto što je neučinkovito. Stoga se preporučuje, s obzirom na postavljene ciljeve, odabirati one aktivnosti koje doprinose ostvarenju postavljenih ciljeva.

- Kvalitetnije vremensko planiranje aktivnosti i radionica

Kao što je već rečeno u prethodnom poglavlju za neke aktivnosti nije ostalo dovoljno vremena, budući da je svaka radionica ograničena na jedan školski sat, točnije 45 minuta. Nadalje, jedna od sugestija je i provedba jedne uvodne aktivnosti, najviše dvije središnje te jedne završne aktivnosti. Ukoliko je više od dvije središnje aktivnosti tada nedostaje vremena za provedbu refleksije, što dovodi do smanjenja kvalitete cjelokupne radionice, a samim time i preventivnog programa u cijelosti. Idealno bi bilo povećati vremenskog trajanja susreta na 60 minuta, kako bi se osiguralo dovoljno vremena za provedbu planiranih aktivnosti na kvalitetan i valjan način.

- Refleksija nakon središnjih aktivnosti

U preventivnom programu „Ritam razreda“ potrebno je uključiti refleksiju korisnika nakon središnjih aktivnosti u svakoj radionici. Na taj način osiguravamo produbljivanje teme te uvid u perspektivu učenika. Budući da su korisnici ovog preventivnog programa učenici drugog razreda osnovne škole, potrebno je refleksiju prilagoditi njihovoj razvojnoj dobi na način da se na početku postavljaju pitanja otvorenog tipa kako bi se potaknuo razgovor i „olakšalo“ otvaranje teme. Nadalje, potrebno je učenike stimulirati na promišljanje o temi i usmjeravati ih na povezivanje teme s vlastitim dosadašnjim iskustvom. Ukoliko je otvaranje teme otežano, voditelj može primjenjivati pitanja zatvorenog tipa kako bi se dobila povratna informacija od učenika. Budući da se radi o drugom razredu osnovne škole, pitanja za refleksiju bi bilo dobro potkrijepiti primjerima bliskim učenicima jer navedeno doprinosi kvalitetnijem uvidu u temu. Prilikom refleksije, učenike se može podijeliti u manje grupe kako bi zajednički prodiskutirali o zadanoj temi ili postavljenom pitanju, s napomenom da im je za to potrebno osigurati dovoljno vremena. Osiguravanjem redovite refleksije potičemo uključivanje korisnika u diskusiju i promišljanje, umjesto njihove isključive usmjerenosti na sudjelovanje u aktivnostima.

- Evaluacija preventivnog programa

Jedan od ključnih elemenata implementacije je evaluacija preventivnog programa. Preventivni program „Ritam razreda“ nije evaluiran zbog neprovođenja završnog posjeta, kojem je cilj bio provjeriti uspješnosti preventivnog programa. Završni posjet nije proveden s obzirom da su škole bile zatvorene zbog Covid- 19 pandemije koja je u to vrijeme bila prisutna. Nadalje, evaluacija procesa nam daje uvid u to kako se dijelovi programa međusobno odnose, kako korisnici programa međusobno komuniciraju i surađuju te kako se suočavaju i rješavaju prepreke. Preporučuje se uložiti u procesnu evaluaciju, evaluaciju učinka te evaluaciju osoblja jer izostajanjem evaluacije izostaje i mogućnost utvrđivanja stvarnih ishoda programa i njegove učinkovitosti.

- Educiranje provoditelja za provedbu aktivnosti iz preventivnog programa

Na posljednjoj, odnosno desetoj radionici jedan od ciljeva treće i četvrte aktivnosti bio je potaknuti učiteljicu na nastavak korištenja igara u razredu. Za vrijeme dok su učenici sudjelovali u aktivnosti, jedan od voditelja je učiteljici pojašnjavao pravila igre, a nakon radionice voditelji su učiteljici dali materijal s opisom pojedinih aktivnosti kako bi ih ona mogla primjenjivati u nastavi s učenicima. Budući da je učiteljica bila prisutna na svim radionicama, na način da je promatrala provedbu te nije sudjelovala u aktivnostima, kao niti u njihovu

vođenju, preporuka je da se učiteljici omogući vođenje pojedinih aktivnosti za vrijeme provođenja preventivnog programa. Na taj način ćemo doprinijeti većoj motiviranosti učiteljice za uključivanje, što je jedan od čimbenika koji utječe na kvalitetu implementacije, a ujedno će se učiteljici osigurati i iskustveno učenje, a ne samo upoznavanje s pojedinim aktivnostima na činjeničnoj razini. Nadalje, ukoliko motiviramo i educiramo učiteljicu za nastavak provođenja aktivnosti iz preventivnog programa osiguravamo njegovu održivost što je krajnji i željeni stupanj implementacije, a odnosi na stadij u kojem novi način rada/ponašanja postaje norma i prestaje se smatrati novim (Greenhalgh i sur., 2004). Nadalje, provoditeljima programa moramo osigurati tehničku podršku što podrazumijeva treninge prije i u vrijeme implementacije, pružanje emocionalne podrške, poučavanje o mehanizmima za prevladavanje poteškoća tijekom implementacije te kvalitetan radni odnos između trenera i implementatora. Ovdje je potrebno uzeti u obzir spremnost implementatora, odnosno njegove stavove, vještine, percepcije i vjerovanja, budući da to može uvelike utjecati na kvalitetu implementacije. Naime, na kvalitetu implementacije utječe stupanj u kojem provoditelji programa određenu intervenciju smatraju relevantnom, korisnom za zajednicu te njihovoj svijesti o tome posjeduju li sposobnosti i vještine potrebne za implementaciju preventivnog programa (Durlak i DuPre, 2008).

- Kontinuitet provođenja programa

Zbog vanjskih čimbenika, provedba preventivnog programa „Ritam razreda“ nije bila kontinuirana, što je dovelo do potrebe za ponavljanjem nekih od tema radionice zbog toga što ih učenici nisu uspjeli usvojiti. Vanjski čimbenici koji su u velikoj mjeri ometali provedbu preventivnog programa su prosvjedi prosvjetnih djelatnika i Covid-19 pandemija. Prosvjedi prosvjetnih djelatnika utjecali su na veliku vremensku razliku između pojedinih radionica, zbog čega se izgubio kontinuitet provođenja programa, a zbog pandemije bolesti Covid-19 nije izvršen završni posjet namijenjen evaluaciji preventivnog programa. Iako je planirano da se svaki tjedan provodi jedna radionica, to nije bilo moguće provesti, što je dovelo do toga da se provedba programa oduljila za dodatna dva mjeseca. Preporuka je da se planira kontinuirana provedba preventivnog programa te ukoliko je moguće da se jednom tjedno provode dvije radionice.

- Sveobuhvatnost preventivnog programa

Učinkoviti preventivni programi sadrže nekoliko principa koji utječu na implementaciju samih aktivnosti unutar programa, pri čemu je jedan od najvažnijih principa sveobuhvatnost preventivnog programa. Naime, sveobuhvatni programi su uspješniji u modificiranju velikog broja rizičnih čimbenika i procesa kod djece te je riječ o programima koji se usmjeravaju prema cjelokupnim razvojnim rezultatima djeteta (kognitivnim, ponašajnim, emocionalnim i sl.), kroz utjecanje na sva njegova okruženja, kao što su škola, vršnjačke grupe i obitelj, društvo, zajednica (Ferić, 2002). Sveobuhvatni programi postižu dobre rezultate s obzirom da se prostiru kroz sva okruženja djeteta (Kumpfer, 1997; prema Ferić, 2002). Preporučuje se da se u preventivni program „Ritam razreda“ osigura veća uključenost roditelja/skrbnika putem osmišljavanja aktivnosti kojima se nastoji povećati njihova uključenost i informiranost. To se može realizirati putem osmišljavanja češćih roditeljskih sastanaka na kojima bi roditelji mogli dobiti uvid u ishode i učinkovitost preventivnog programa. Nadalje, poželjno bi bilo u sklopu preventivnog programa osmisliti aktivnosti za roditelje, pri čemu je važnosti istaknuti kako je upravo jedna od preporuka za unapređenje programa od strane stručne suradnice škole uključiti i roditelje u aktivnosti programa.

- Poticajna administrativna podrška

Na kvalitetu implementacije preventivnog programa značajno utječe administrativna podrška. Naime, od velike je važnosti da je administrativna podrška poticajna, a to podrazumijeva proaktivnost i entuzijizam administracije prilikom savladavanja poteškoća s kojima se možemo susresti za vrijeme provedbe programa. Administrativna podrška značajno utječe na učinkovitost organizacije u kojoj se pojedini preventivni program implementira te je jedan od čimbenika o kojem je potrebno voditi računa. Za kvalitetnu implementaciju preventivnog programa potrebna je suradnja svih koji su uključeni u proces implementacije. Slijedom ranije rečenog, potrebno je senzibilizirati i raditi na spremnosti institucije za primjenu preventivnog program, kao i na osnaživanju voditelja organizacije koji bi se trebali zalagati za primjenu određenog preventivnog programa te pružati podršku provoditeljima programa tijekom procesa implementacije. Za vrijeme provedbe preventivnog programa „Ritam razreda“ administrativna podrška dobivena je od stručne suradnice škole te se preporuča uključiti ostalo administrativno osoblje čija je podrška nužna te doprinosi održivosti preventivnog programa u njihovo okruženje.

- Kreiranje priručnika za preventivni program „Ritam razreda“

Preporučuje se kreiranje materijala za preventivni program „Ritam razreda“, odnosno izrada priručnika koji bi sadržavao opis svih aktivnosti kako bi svi provoditelji na isti način provodili preventivni program. Naime, dizajn i oblik priručnika za instruktore i provoditelje programa mogu imati značajan utjecaj na kvalitetu izvođenja programa.

- Uzeti u obzir ostale intervencije u sustavu

Na učinak i kvalitetu implementacije preventivnog programa utječu i druge intervencije koje se u tom okruženju provode. Da bismo mogli utvrditi učinak pojedinog preventivnog programa na naše korisnike, moramo provjeriti jesu li ti isti korisnici izloženi utjecaju nekih drugih intervencije, kako bismo mogli zaključivati o učinkovitosti našeg preventivnog programa. Isto tako, svi koji utječu na implementaciju programa bi trebali surađivati, budući da se na taj način stvara i održava kultura, politika, regulatorna praksa koja podržava provedbu preventivnog programa te se na taj način osiguravaju mehanizmi financiranja koji su nužni za postizanje kvalitetne implementacije te uspjeha preventivnog programa u cijelosti.

- Osigurati stalne konzultacije i vodstvo

Ranije je rečeno kako je nužna suradnja svih koji su uključeni u proces implementacije. To podrazumijeva provođenje redovitih konzultacija između stručnjaka, provoditelja programa, trenera, evaluatora i podržavajućih administratora. Preporučuje se provoditeljima programa osigurati redovite supervizije i vodstvo, koje trebaju biti bazirane na znanju i relevantne.

6. REFLEKSIJA NA OPAŽANJE PREVENTIVNOG PROGRAMA „Ritam razreda“

Prije početka opažanja preventivnog programa, proučavala sam područja koja je bilo potrebno opažati kako bih se što bolje s njima upoznala i točno znala na što sve trebam obratiti pozornost. S voditeljicom i autoricom preventivnog programa dogovorila sam se da mi sadržaj i strukturu svake radionice pošalje nekoliko dana prije njezine provedbe, kako bih proučila njen sadržaj. To mi je uvelike olakšalo proces opažanja, jer sam točno znala koje aktivnosti su predviđene i planirane te je li došlo do nekih promjena, u suprotnom smatram da bih bila pogubljena te da ne bi uspjela voditi detaljne bilješke. Osim aktivnosti, na taj način sam lakše pratila i područje ciljeva susreta.

Tijekom opažanja, protokole sam ispunjavala detaljno i s mnogo informacija, a po završetku opažanja svake pojedine radionice protokol sam zatim prepisivala na računalo što mi je olakšalo kasnije praćenje i usporedbu navedenih područja.

Na nekim sam radionicama primijetila da mi moje trenutno stanje, primjerice umor i rastresenost, utječu na slabljenje koncentracije i cjelokupno opažanje radionice. Takve ometajuće čimbenike nastojala sam umanjiti prolazeći kroz sadržaj svake radionice prije njezine provedbe. Nadalje, prilikom opažanja ponekad sam zapisala bilješku o svom trenutnom stanju kako navedeno ne bi utjecalo opažanje i kasnije zaključke.

Tijekom cijelog procesa opažanja, nisam u protokol dodavala nova područja jer sam primijetila da se s postojećima obuhvaća ono potrebno, no na pojedinim radionicama bilježila sam određene okolinske čimbenike koji su utjecali na ponašanje učenika. Poznato je da nam opažanje omogućuje uvid u međuovisnost ponašanja i različitih situacijskih odrednica (Milas, 2009) te sam tijekom tog procesa uvidjela kako pojedine situacije i čimbenici mogu utjecati na ponašanje i sudjelovanje učenika. Primjerice, dijeljenje sportske dvorane s drugim razredom utjecalo je na smanjenje pažnje korisnika i razrednu atmosferu. Upravo takve situacije ne bismo trebali zanemarivati, budući da mogu utjecati na kvalitetu radionice, a uz pomoć opažanja ih vrlo lako primjećujemo.

S obzirom da se cijeli preventivni program odvijao u sportskoj dvorani bilo je potrebno pronaći adekvatno mjesto na koje se smjestiti kako bih mogla promatrati cijeli razred. Tribine su se pokazale kao dobro rješenje, prvenstveno jer sam na taj način imala pogled na cijelu dvoranu

što mi je olakšavalo praćenje, a opet sam bila dovoljno udaljena kako svojim ponašanjem ne bih pretjerano utjecala na korisnike, odnosno učenike uključene u preventivni program.

Bilo je trenutaka, kada sam se znala zapitati pratim li radionice “kako treba” te da li sam možda neke dijelove propustila i nisam primijetila s obzirom da je ovo moje prvo iskustvo s metodom opažanja. Upravo sam zbog toga radila opsežnije bilješke kako se ne bih oslanjala na svoje interpretacije i dojmove. Nastojala sam na cijelo ovo iskustvo primjene metode opažanja gledati kao na proces, odnosno na slagalicu koja se tek treba složiti i čija će mi slika biti jasnija tek po njenu završetku.

7. ZAKLJUČAK

U ovom poglavlju bit će prikazani zaključci, odnosno najvažnija saznanja do kojih se došlo provedbom ovog istraživanja.

Kako bi se prikazao postupak kreiranja i praćenja kvalitete implementacije preventivne socijalnopedagoške intervencije u školskom okruženju, primjenjivale su se metoda opažanja, intervjui i fokus grupa. Metoda opažanja bila je glavna istraživačka metoda, dok su intervjui i fokus grupa bile dodatne metode. Polustrukturirani intervjui provodili su se prije i poslije provedbe preventivnog programa „Ritam razreda“ s autoricom i voditeljicom, stručnom suradnicom škole te učiteljicom. Fokus grupa primijenila se po završetku provedbe preventivnog programa s korisnicima, u ovom slučaju učenicima koji su u njemu sudjelovali.

Metodom opažanja pratila se provedba cjelokupnog preventivnog programa „Ritam razreda“, odnosno svih deset radionica. Podaci dobiveni metodom opažanja, omogućili su donošenje ključnih i najvažnijih zaključaka o kvaliteti procesa implementacije promatrane intervencije s obzirom na različite aspekte implementacije, što je prvi specifični cilj ovog rada. Nadalje, dva aspekta implementacije se za potrebe ovog rada nisu pratila, a radi se o praćenju skupina uključenih u intervenciju te kontrolnih skupina i prilagodba programa. Prilagodba ili adaptacija programa se nije pratila budući da je preventivni program „Ritam razreda“ novokreirani i osmišljen isključivo na temelju potreba određenog razreda, a s obzirom da u ovom istraživanju nije bilo kontrolne skupine taj se aspekt također nije mogao pratiti. Ostali aspekti implementacije koji su omogućili donošenje zaključaka o kvaliteti procesa implementacije su dosljednost, doseg, kvaliteta, jedinstvenost/diferencijacija programa, obuhvat korisnika te zainteresiranost korisnika. Utvrđeno je da je dosljednost, odnosno stupanj u kojem se program provodi kao što je zamišljeno u originalnom programu, narušena jer su se mijenjale teme i ciljevi pojedinih radionica, pri čemu je važno istaknuti da ovdje nije riječ o izmjenama u sadržaju radionica budući da se sadržaj i struktura svake pojedine radionice naknadno osmišljavao. Nadalje, zbog neprovođenja nekih aktivnosti pojedini ciljevi nisu mogli biti ostvareni radi čega je također narušena dosljednost. Odstupanja od originalnog programa, odnosno narušavanje dosljednosti zamijećena je i kod voditeljskog para. Naime, voditeljski par je tijekom provedbe programa donesao odluku o izdvajanju dvojice učenika s nekih radionica što prvotno nije zamišljeno te se posljedice nakon kršenja pravila nisu primjenjivale kako je to dogovoreno na uvodnoj radionici.

Doseg, odnosno stupanj u kojem su originalni elementi programa provedeni u praksi, je narušen zbog neprovođenja završnog susreta kojem je cilj bio provjeriti uspješnost preventivnog programa. Pandemija virusom koja je u to vrijeme bila prisutna dovela je do nemogućnosti provođenja završnog posjeta iz čega je vidljivo kako brojni okolinski, odnosno vanjski čimbenici mogu omesti provedbu preventivnog programa. Zbog ranije rečenog nije provedena evaluacija preventivnog programa od strane autorice i voditeljice, što je veliki nedostatak koji nam govori o kvaliteti i učinkovitosti samog preventivnog programa.

Kvaliteta je aspekt implementacije koji nam govori o tome koliko su različiti dijelovi programa kvalitetno provedeni. U nekim dijelovima kvaliteta ovog preventivnog programa je narušena, budući da se aktivnost *Iskaznica supermoći* i refleksija koja slijedi po njenu završetku nije provodila kako je to zamišljeno. Naime, navedena se aktivnost provodila ubrzanije te za njenu provedbu nije osigurano dovoljno vremena čime se narušila njena kvaliteta. Zbog nedostatka vremena neke aktivnosti nisu provedene što je dovelo do smanjenja kvalitete, no potrebno je naglasiti da su se u svim radionicama provele glavne/središnje aktivnosti onako kako je to zamišljeno te zbog toga nije značajno narušena kvaliteta cijelog preventivnog programa.

Jedinstvenost ili diferencijacija programa je aspekt koji govori o stupanju u kojem se program razlikuje od ostalih programa. U preventivnom programu „Ritam razreda“ većina aktivnosti je utemeljena na treningu capoeire te su radionice strukturirane na način da se primjenjuju kreativno-ekspresivne tehnike. Upravo su ranije navedene metode rada specifičnost ovog preventivnog programa i čine glavnu razliku od ostalih preventivnih programa.

Obuhvat korisnika nam govori o stupnju uključenosti te reprezentativnosti korisnika u programu, a s obzirom da je većina učenika bilo uključeno u preventivni program ovaj aspekt implementacije nije značajno narušen. Za ovaj aspekt nužno je naglasiti da je jedan od učenika odustao od sudjelovanja u preventivnom programu, a riječ je o učeniku za kojeg je voditeljski par donesao odluku o izdvajanju s radionica kako bi se utvrdilo može li ostatak razreda postići isplanirano. Spomenuti učenik se mogao vratiti na radionice ako je to htio, no to se nije dogodilo te do završetka programa u njemu nije sudjelovao, a voditeljski par je s njim ostao u kontaktu.

Zainteresiranost korisnika je mjera u kojoj program zadržava interes korisnika. Ovaj aspekt implementacije u potpunosti je zadovoljen jer su učenici izražavali veliki interes i motivaciju za sudjelovanje te je zainteresiranost korisnika bila vidljiva tijekom cijelog preventivnog

programa. Ranije rečeno se može potvrditi i činjenicom da su učenici neke od aktivnosti primjenjivali u izvanškolskom okruženju sa svojim prijateljima i obitelji.

Drugi specifični cilj ovog rada bio je kreirati i opisati preporuke za unapređenje preventivne socijalnopedagoške intervencije sukladno prediktorima učinkovite implementacije. Budući da postoji mnogo prostora za poboljšanje i unapređenje preventivnog programa „Ritam razreda“ osmišljene su sljedeće preporuke: učiniti program teorijski i znanstveno utemeljenim, ciljeve utemeljiti na procjeni potreba te voditi računa o usklađenosti ciljeva i aktivnosti, kvalitetnije planirati vrijeme aktivnosti i radionica, osigurati refleksiju nakon središnjih aktivnosti, evaluirati preventivni program, educirati provoditelje za provedbu aktivnosti iz preventivnog programa, osigurati kontinuitet provođenja preventivnog programa, raditi na sveobuhvatnosti preventivnog programa, osigurati poticajnu administrativnu podršku, kreirati priručnik za preventivni program „Ritam razreda“, uzeti u obzir ostale intervencije u sustavu te osigurati stalne konzultacije i vodstvo.

Podaci o kvaliteti implementacije su nam nužni kako bismo ostvarili pozitivne ishode određenog preventivnog programa, s obzirom da je učinak programa bolji ukoliko osiguramo veću kvalitetu implementacije. Već je ranije rečeno kako se kod nas nedovoljno pažnje pridaje praćenju procesa i kvalitete implementacije, a to je područje od posebne važnosti i u polju socijalne pedagogije. Nadalje, poznato je kako se preventivni programi razlikuju u svojoj učinkovitosti, a da bismo mogli unaprijediti i poboljšati kvalitetu preventivnog programa nužno je uzeti u obzir kvalitetu implementacije. Tijekom praćenja procesa implementacije preventivnog programa, shvatila sam da korake u postavljanju preventivnog programa (planiranje, postavljanje ciljeva, razrada, implementacija i evaluacija) moramo shvaćati kao dio cikličkog, kontinuiranog procesa. To bi značilo da je neminovna važnost svake pojedine faze na učinak preventivnog programa, odnosno da podaci prikupljeni praćenjem implementacije ponekad zahtijevaju promjene u postavljanju ciljeva kako bi se poboljšala kvaliteta preventivnog programa. Ranije spomenuto dodatno potvrđuje važnost praćenja kvalitete implementacije koja omogućava jačanje zaključaka o ulozi preventivnog programa u stvaranju promjene u ciljanoj populaciji.

Ovo je istraživanje dalo dodatni uvid u razumijevanje i važnost primjene prediktora za kvalitetnu implementaciju preventivnih programa, kao i način praćenja procesa implementacije. Također, rezultati ovog rada mogu se koristiti za unapređenje preventivnog programa „Ritam razreda“, u čiju su svrhu osmišljene i preporuke za poboljšanje. Za kraj, potrebno je naglasiti

da je neupitan značaj i važnost kvalitete implementacije, stoga je potrebno provoditi slična istraživanja kako bi se smanjio ranije spomenuti „jaz“ između znanosti i prakse.

8. LITERATURA

- 1) Ajduković, M. (1997). *Grupni pristup u psihosocijalnom radu – načela i procesi*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.
- 2) Bašić, J. (2009). *Teorija prevencije: prevencija poremećaja u ponašanju i rizičnih ponašanja djece i mladih*. Zagreb: Školska knjiga.
- 3) Bašić, J., Ferić Šlehan, M., Kranželić Tavra, V. (2007). *Zajednice koje brinu – model prevencije poremećaja u ponašanju: Strategijska promišljanja, resursi i programi prevencije u Istarskoj županiji*. Pula: Istarska županija.
- 4) Domitrovich, C.E., Greenberg, M.T. (2000). The Study of Implementation: Current findings from Effective Programs that Prevent Mental Disorders in School Aged Children. *Journal of Educational and Psychological Consultation*, 11(2), 193-221
- 5) Domitrovich, C.E., Bradshaw, C.P., Poduska, J.M., Hoagwood, K., Buckley, J.A., Olin, S., Hunter Romanelli, L., Leaf, J. P., Greenberg, M.T., Ialongo, S.N. (2008). Maximizing the Implementation Quality of Evidence-Based Preventive Interventions Schools: A Conceptual Framework. *Advances in School Mental Health Promotion*, 1(3), 6-28.
- 6) Duerden, M. D., Witt, P. A. (2012). Assessing Program Implementation: What It Is, Why It's Important, and How to Do It. *Journal of Extension*, 50 (1), 1-8.
- 7) Durlak, A.J., DuPre, E.P. (2008). Implementation Matters: A Review of Research on the Influence of Implementation in Program Outcomes and the Factors Affecting Implementation. *American Journal of Community Psychology*, 41, 327-350
- 8) Durlak, J. A. (1998). Why program implementation is important. *Journal of Prevention & Intervention in the Community*, 17 (2), 5-18
- 9) Etički kodeks istraživanja s djecom. (2003). Vijeće za djecu Vlade Republike Hrvatske; Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži. Ur: Dulčić, A. Zagreb.
- 10) Fagan, A., Mihalic, A. (2003). Strategies for Enhancing the Adoption of School-Based Prevention Programs: Lessons Learned from The Blueprints for Violence Prevention Replications of The Life Skills Training Program. *Journal of Community Psychology*, 31 (3), 235-253.
- 11) Ferić, M., (2002): Preventivne intervencije usmjerene prema obitelji. *Kriminologija i socijalna integracija*, 10 (1), 1-12
- 12) Fixsen, D. L., Naoom, S. F., Blase, K. A., Friedman, R. M. & Wallace, F. (2005). *Implementation Research: A Synthesis of the Literature*. Tampa, FL: University of

South Florida, Louis de la Parte Florida Mental Health Institute, The National Implementation Research Network

- 13) Forman, S. G., Coddling, R. S., Reddy, L. A., Sanetti, L. M. H., Shapiro, E. S., Gonzales, J. E., Rosenfield, S. A., Stoiber, K. C. (2013). Implementation Science and School Psychology. *School Psychology Quarterly*, 28 (2), 77-100
- 14) Greenberg, M., Domitrovich, C., Graczyk, P., Zins, J. E. (2005). *The Study of Implementation in School-Based Preventive Interventions: Theory, Research, and Practice* – Draft.
- 15) Greenhalgh, T., Robert, G., Bate, P., Kyriakidou, O., Macfarlane, F., Peacock, R. (2004). How to Spread Good Ideas – A systematic review of the literature on diffusion, dissemination and sustainability of innovations in health service delivery and organisation. Preuzeto s http://www.netscc.ac.uk/netscc/hsdr/files/project/SDO_FR_08-1201-038_V01.pdf (8. svibnja 2020.).
- 16) Jurčević-Lozančić, A. (2011): Teorijski pogledi na razvoj socijalne kompetencije predškolskog djeteta. *Pedagogijska istraživanja*, 8 (2), 271 – 281
- 17) Kranželić, V. i Ferić Šlehan, M. (2008). Kvaliteta školskog okruženja u percepciji roditelja: Temelj partnerstva škole-obitelji-zajednice. *Kriminologija i socijalna integracija*, 16 (2), 29-45
- 18) Kranželić Tavra, V. (2002). Rizični i zaštitni čimbenici u školskom okruženju kao temelji uspješnije prevencije poremećaja u ponašanju djece i mladih. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 38 (1), 1-12
- 19) Kranželić, V., Ferić, M., Jerković, D. (2016). Procjena stanja i potreba u području preventivnih programa u Republici Hrvatskoj. U D. Roviš (ur.), Izazovi izgradnje cjelovitog pristupa prevenciji ovisnosti te liječenju, resocijalizaciji i socijalnoj reintegraciji ovisnika u Republici Hrvatskoj – Analiza stanja i potreba te iskustva Primorsko-goranske županije (123 – 139). Rijeka: Medicinski fakultete Sveučilišta u Rijeci; Nastavni zavod za javno zdravstvo Primorsko-goranske županije
- 20) Lillehoj, C.J., Griffin, K.W., Spoth, R. (2004). Program provider and observer ratings of school-based preventive intervention implementation: Agreement and Relation of Youth outcomes. *Health Education and Behavior*, 31, 242-257.
- 21) McIntosh, K., Mercer, S., Nese, R., Strickland-Cohen, K., Kittelman, A., Hoselton, R., Horner, R., (2018). Factors predicting sustained implementation of a universal behavior support framework. *Educational Researcher*, 47, 307–316.
- 22) Mihalic, S., Irwin, K., Fagan, A., Ballard, D., Elliot, D. (2004): Successful Program Implementation: Lessons from Blueprints. *Juvenile Justice Bulletin, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention*, Washington, DC.

- 23) Mihić, J., Bašić, J. (2010). Implementacija (prioritetnih) programa prevencije u zajednici. U J. Bašić, S. Grozdić-Živolić (ur.), *Zajednice koje brinu – model prevencije poremećaja u ponašanju djece i mladih: Razvoj, implementacija i evaluacija prevencije u zajednici* (121-129). Pula: Istarska županija.
- 24) Milas, G. (2009). *Istraživačke metode u psihologiji i drugim društvenim znanostima*. Jastrebarsko: Naklada slap.
- 25) Novak, M. (2013). An empirical study of implementation quality in prevention programs. Doktorska disertacija. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet. Sveučilište u Zagrebu. Zagreb.
- 26) Proctor, E.K., Silmere, H., Raghavan, R., Hovmand, P., Aarons, G., Bunger, A., Griffey, R., Hensley, M. (2010). Outcomes for Implementation Research: Conceptual Distinctions, Measurement Challenges, and Research Agenda. *Administration and Policy in Mental Health and Mental Health Services Research*, 38, 65-76.
- 27) Škrbina, D. (2013). *ART terapija i kreativnost: multidimenzionalni pristup u odgoju, obrazovanju, dijagnostici i terapiji*. Zagreb: Veble commerce.
- 28) Tansella, M., Thornicroft, G. (2009). Implementation Science: understanding the translation of evidence into practice. *The British Journal of Psychiatry*. 195, 283-285.
- 29) Vlah, N. i Križić, K. (2018). Viđenje trenera o učinkovitosti capoeire te mogućnosti razvoja njene izvedbe kod djece u hrvatskoj. *Školski vjesnik*, 67 (1), 122-139.
- 30) Žižak, A. (2011). Grupni pristup u socijalnopedagoškim intervencijama - Uvod u grupni rad s populacijama u riziku (interni materijal). Edukacijsko – rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb.
- 31) Žižak, A., Ratkajec Gašević, G., Jeđud Borić, I., Maurović, I. (2011). Grupni pristup u socijalnopedagoškim intervencijama – Intervencije u grupi (interni materijal). Edukacijsko – rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb.
- 32) Waller G, Finch T, Giles EL, Newbury-Birch D. (2017). Exploring the factors affecting the implementation of tobacco and substance use interventions within a secondary school setting: a systematic review. *Implementation Science*, 12 (130), 1-18
- 33) Wandersman, A., Duffy, J., Flaspohler, P., Noonan, R., Lubell, K., Stillman, L., Clachman, M., Dunville, R., Saul, J. (2008). Bridging the Gap Between Prevention Research and Practice: The Interactive Systems Framework for Dissemination and Implementation. *American Journal of Community Psychology*, 41, 171-181

Web izvor:

- 1) <https://www.amazonas.hr/>, Pristupljeno 28. travnja 2020.

9. PRILOZI

Prilog 1: Protokol za vođenje fokus grupe s učenicima

Ključna pitanja:

1. Koje su bile teme koje ste obrađivali/prolazili kroz radionice?
2. Kojih se aktivnosti sjećate? Koje su vam se aktivnosti svidjele? Koje vam se aktivnosti nisu svidjele? Jeste li još negdje koristili te aktivnosti? Što mislite za što su te aktivnosti korisne?
3. Kako vam se svidjela voditeljica? Što vam se kod nje svidjelo/nije svidjelo?
4. Biste li ovaj program preporučili svojim prijateljima? Što vam se najviše svidjelo? Što biste promijenili?

Nakon postavljenih pitanja, učenici trebaju ocijeniti cijeli preventivni program “Ritam razreda” od 1-5 uz obrazloženja.

Završiti fokus grupu tako da učenici predstave program “Ritam razreda” na način da osmisle reklamu za njega.

Prilog 2: Protokol za opažanje radionica

Područje	Opažanja i komentari
Ciljevi susreta (napisati cilj/eve pojedinog susreta te komentirati kako se cilj ostvarivao kroz aktivnosti- koje aktivnosti su na koji način doprinosile cilju)	
Aktivnosti (kratko navesti aktivnosti, opis te zabilježiti kako su koje aktivnosti provedene, jesu li sve provedene, je li bilo dodanih aktivnosti itd.)	
Grupna dinamika (tijek grupne dinamike kroz susret, uz osvrt na razvoj grupne dinamike kroz proces odvijanja programa)	
Intervencije voditelja (na grupnoj i individualnoj razini)	
Zadovoljstvo članova grupe (u odnosu na pojedine aktivnosti, cijeli susret, dinamiku u grupi, voditelje itd.)	
Ostalo	

Prilog 3: Prikaz preventivnog programa „Ritam razreda“

1. RADIONICA

TEMA:

Upoznavanje i pravila

CILJ:

- Upoznati se međusobno (razred i voditelji)
- Upoznati učenike s načinom rada na radionicama
- Dogovoriti pravila rada
- Potaknuti razvoj pozitivne atmosfere u razredu

AKTIVNOSTI

Prije početka aktivnosti, voditelji se predstavljaju i najavljuju program „Ritam razreda“ kroz koji ćemo se družiti sljedećih 10 tjedana. Na programu ćemo učiti o sebi i o drugima, o svojim dobrim stranama i o dobrim stranama drugih, a sve što radimo raditi ćemo kroz puno kretanja, sportskih igara i uz malo glazbe, da budemo u ritmu. S obzirom da se mi bavimo jednom vještinom iz Brazila – capoeirom, upoznati ćemo se i s nekim pokretima koje koristimo u capoeiri, a isto tako i s igrama koje djeca na capoeiri jako rado igraju. Radionicu ćemo započeti s jednom „capoeira igrom“ koja je nastala iz stare igre, svima nama dobro poznate..

1.	NAZIV	Capoeira ledena baba	2.	NAZIV	Ime i pokret
CILJ		Potaknuti razvoj dobre atmosfere Zagrijati se i pripremiti za radionicu Potaknuti motivaciju za sudjelovanje kod učenika	CILJ		Predstaviti se
TRAJANJE		5 minuta	TRAJANJE		10 minuta
POTREBNI MATERIJALI		/	POTREBNI MATERIJALI		/

<p>UPUTA</p>	<p>Voditelj traži razred da se javi dobrovoljac koji će biti „ledena baba“.</p> <p>Capoeira ledena baba igra se tako da je 1 osoba ledena baba koja lovi ostale članove. Osoba koju ulovi postaje zaleđena i mora stati u capoeira pokret koji zovemo cocorinha*. Ostali je mogu odlediti tako da capoeira pokret passa pe*.</p> <p>Napomena: ukoliko se radi s većom grupom, može biti nekoliko „ledenih baba“</p> <p>Cocorinha = čučanj u kojem ruke držimo iznad glave, kao zaštitu</p> <p>Passa pe = kružni pokret (udarac) nogom, izvana prema unutra</p> <p>*odležujemo tako da se passa pe napravi preko osobe koja stoji zaleđena u cocorinhi</p>	<p>UPUTA</p>	<p>Učenike se pozove da stanu u krug. Voditelj govori:</p> <p>„S obzirom da ćemo se družiti sljedećih nekoliko mjeseci, sada ćemo se ukratko predstaviti. Na ovim radionicama puno ćemo se kretati pa ćemo se i predstaviti kroz pokret.“</p> <p>Učenike se zamoli da zamisle pokret koji ih najbolje opisuje. Pokret može biti jednostavan (pokret rukom/nogom) ili složeniji, tako da uključuje cijelo tijelo.</p> <p>Voditelj: „Predstavit ćemo se tako da glasno kažemo svoje ime – npr. moje ime je Petar i onda napravimo svoj pokret. Kada nam se osoba predstavi, svi ćemo glasno reći „Bok Petar“ i ponoviti Petrov pokret.</p> <p>Voditelj se prvi predstavlja i onda krećemo u krug, dok se svi učenici ne predstave.</p>		
3.	NAZIV	Dogovor pravila	4.	NAZIV	U ritmu capoeire (ili glazbene stolice bez stolica)
CILJ	Dogovoriti grupna pravila i posljedice	CILJ	Potaknuti pozitivnu atmosferu nakon razgovora o pravilima Uvesti i predstaviti ritam kao metodu koje ćemo koristiti		
TRAJANJE	15 minuta	TRAJANJE	5-10 minuta		
POTREBNI MATERIJALI	Plakat, flomaster	POTREBNI MATERIJALI	Pandeiro* , papiri A4 *pandeiro = instrument koji se koristi u capoeiri (slično def-u)		
UPUTA	Uvod: na početku smo se malo igrali, a sada smo se i predstavili na malo drugačiji način. Kao što smo rekli na početku, na ovim radionicama	UPUTA	Igra se igra slično kao glazbene stolice, samo umjesto stolica u krug na pod postavimo papire. Uvijek je		

<p>puno ćemo se igrati, ali ćemo i razgovarati o igrama i vidjeti što smo iz tih igara naučili. Da bi se svi ugodno osjećali za vrijeme radionica, <i>što mislite, koja pravila su nam potrebna? Imate li vi u svom razredu neka pravila?</i></p> <p>Voditelj moderira razgovor dok članovi daju prijedloge i navode pravila razreda.</p> <p>Hajdemo dogovoriti tri osnovna pravila kojih ćemo se držati.</p> <p>Voditelj moderira razgovor i usmjerava ga na način da dogovorimo pravilo u odnosu na sebe, u odnosu na druge i u odnosu na voditelje.</p> <p>1 – u odnosu na sebe: voditelj grupu usmjerava do pravila koja će osigurati da svaki učenik daje sve od sebe u aktivnostima u kojima sudjeluje te da svi sudjelujemo u svim aktivnostima</p> <p>2 – u odnosu na druge: voditelj grupu usmjerava do pravila koja će osigurati da poštujemo jedni druge (to znači da isključujemo sve oblike nasilja jedni prema drugima; da slušamo što drugi govore..)</p> <p>3 – u odnosu na voditelja: usmjeravamo grupu do pravila koja će odrediti ulogu voditelja kao autoriteta koji dolazi sa sadržajem rada</p> <p>Važno je da pravila budu postavljena u afirmativnom obliku. Pravila zapisujemo na papir. Npr:</p>	<p>jedan papir manje nego što je članova.</p> <p>Članove zamolimo da se prisjete pokreta s kojim su se predstavili na početku. Voditelj daje uputu: Dok svira pandeiro, učenici se kreću u krug oko papira na podu, a kreću se izvodeći „svoj pokret“. Kad glazba stane, svaki član treba stati s obje noge na papir. Onaj tko ostane bez mjesta, ispada iz kruga i staje pored voditelja koji svira pandeiro. On sada postaje „stvaratelj ritma“ te plješće uz glazbu dok se igra nastavlja, pokušavajući svoj pljesak uskladiti s ritmom.</p> <p>*ritam se izvodi pljeskom 1, 2, 3, pauza; a prati tempo kojim pandeiro svira u istom tom ritmu</p> <p>Drugi voditelj pokazuje „stvarateljima ritma“ način pljeskanja i pomaže im držati ritam.</p> <p>Sa svakim ispadanjem uklanjamo jedan papir s poda, a igra se nastavlja dok jedna osoba ne ostane posljednja ili se može zaustaviti ranije.</p> <p>Paralelno, tijekom cijele igre, voditelj mijenja ritam sviranja pandeira. Kada svira polako, svi se kreću sporije, kada ubrza, kreću se brže. „Stvaratelji ritma“ također prate ritam i ubrzavaju ili usporavaju pljesak.</p> <p>Nakon što je igra završila, voditelj zamoli razred da stane krug. Pitanja za razgovor:</p> <p><i>Kako vam se svidjela ova igra? Jeste li primijetili kako je atmosfera rasla, što smo imali više „stvaratelja ritma“? Je li vam bilo draže igrati se ili stvarati ritam?</i></p>
--	--

	<p>1.Sudjelujemo u svim aktivnostima i dajemo sve od sebe</p> <p>2.Poštujemo jedni druge</p> <p>3.Poštujemo voditelje i učiteljicu</p> <p>Voditelji predlažu grupi da posljedice odredimo na način kako su one postavljene u capoeiri:</p> <p>Za 1. kršenje pravila – usmeno upozorenje i 5 čučnjeva</p> <p>2. kršenje pravila – usmeno upozorenje i 10 čučnjeva</p> <p>3. kršenje pravila – 5 minuta „hlađenja“</p> <p>4. kršenje pravila – „izlazak“ s radionice</p> <p>*za učenike koji imaju asistente u nastavi, pravila će se modificirati na način da se nakon prekršenog 3.pravila uključuje asistent i radi s njima</p> <p>Nakon što smo zapisali pravila, sve učenike se zamoli da se potpišu, ali sa svojim simbolom – „tajnim potpisom“</p>	<p>Voditelj najavljuje završnu aktivnost: „Današnju radionicu završit ćemo s posljednjom aktivnosti u kojoj ćemo svi zajedno stvoriti ritam, da čujemo kako zvuči ritam našeg razreda..“</p>
--	---	--

5.	NAZIV	Roda: Ritam razreda
	CILJ	Potaknuti opuštanje i pozitivnu atmosferu na kraju
	TRAJANJE	5 minuta
	POTREBNI MATERIJALI	/
	UPUTA	Učenici već stoje u krugu, objašnjavamo:

Kako je capoeira iz Brazila, mi u capoeiri krug zovemo „RODA“ (čitaj: hoda), tako da kada kažemo „Stanite u rodu“, to znači „Stanite u krug“.

Radionice ćemo završavati zajedničkim krugom u kojem se može igrati i pjevati, ali za početak, tj. za kraj prve radionice napraviti ćemo jedan mali test, da vidimo može li ovaj razred uhvatiti ritam.

Zadatak razreda je da usklađeno uhvate ritam uz pandeiro, na isti način kao u prethodnoj igri, ovaj put bez pomoći voditelja. Pandeiro svira, a učenici moraju uhvatiti ritam 1, 2, 3 i pljeskati usklađeno, u ritmu pandeira. Kada su svi uhvatili ritam, voditelj ubrzava i usporava ritam, a učenici moraju ubrzati/usporeti pljesak da ostanu u ritmu.

Aktivnost završava posljednjim testom, na određenu sekvencu koju pandeiro odsvira, cijeli razred istovremeno završava pljesak te dinamičan ritam završimo s tako usklađenom sekvencom.

2. RADIONICA

TEMA:

Poticanje grupne povezanosti

CILJ:

- Potaknuti razvoj izražavanja kroz pokret
- Ponoviti pravila
- Potaknuti razvoj grupne povezanosti
- Osloboditi se kroz glas

AKTIVNOSTI

1.	NAZIV	Kako ste danas	2.	NAZIV	Ponavljanje pravila
	CILJ	Izraziti osjećaje kroz pokret Prisjetiti se prošle radionice Potaknuti osvještavanje vlastitog tijela		CILJ	Ponoviti grupna pravila i posljedice
	TRAJANJE	7 minuta		TRAJANJE	3 minute
	POTREBNI MATERIJALI	/		POTREBNI MATERIJALI	Plakat s pravilima
	UPUTA	<p>Učenike se pozove da stanu u krug. Voditelj započinje radionicu na sljedeći način: „Voljeli bismo vidjeti kako ste danas. Stoga vas molim da na moj znak (kada pandeiro počne svirati) svatko kroz pokret tijela pokaže kako se danas osjeća.“</p> <p>Ukoliko je potrebno, može se dodati uputa: „Kada nešto pokazujemo sa svojim tijelom, nema pogrešnih odgovora. Zamislite kako se osjećate, možete i zatvoriti oči.. i kada krene muzika, napravite s tijelom što god osjetite.“</p> <p>Nakon što su svi pokazali kako su, aktivnost se nastavlja tako što voditelj pita još nekoliko pitanja, na koja ćemo</p>		UPUTA	<p>Voditelj uzima plakat s pravilima koji smo napravili na prošloj radionici. Provjeravamo jesu li se svi potpisali na pravila.</p> <p>„Prije nego krenemo s današnjim aktivnostima, prisjetimo se pravila koja smo na posljednjoj radionici donijeli.“</p> <p>Voditelj zadaje zadatak da po jedan učenik pročita na glas svako pravilo i posljedicu.</p> <p>Dogovor između dvoje voditelja usmjeren je tome da jedan voditelj vodi aktivnost, a drugi je</p>

	na isti način svojim tijelom pokazati odgovor: 1)Prisjetimo se kako smo se osjećali na prošloj radionici 2)Kako bi se voljeli osjećati na današnjoj radionici		usmjeren na praćenje procesa i poštivanje pravila. Drugi voditelj onda upozorava učenike na prekršeno pravilo i provodi posljedice.
3. NAZIV	Salvador	4. NAZIV	Iskaznica supermoći
CILJ	Potaknuti razvoj osjećaja zajedništva Potaknuti motivaciju za sudjelovanje kod učenika Potaknuti razvoj dobre atmosfere	CILJ	Potaknuti osvještavanje pojma osobina Upoznati učenike s načinom praćenja njihovih dobrih osobina tijekom programa
TRAJANJE	15 minuta	TRAJANJE	5 minuta
POTREBNI MATERIJALI	/	POTREBNI MATERIJALI	Unaprijed pripremljeni papiri – prazan format, u boji *prilog Flomasteri
UPUTA	Voditelj traži razred da se jave dva dobrovoljca koji će biti „lovci“. Prisjetimo se igre „ledena baba“ koju smo igrali na prošloj radionici. Osobe koje su ulovljene postaju zaleđene i moraju stati u capoeira pokret koji zovemo cocorinha. Ova igra zove se Salvador – to na portugalskom znači spasitelj. Igra se igra slično kao ledena baba, samo sada umjesto ledene babe imamo lovce, a u ovoj igri jedini koji mogu odleđivati su Salvadori. Uputa: Zamolimo lovce da izađu iz prostorije, tako da ne vide grupu. U grupi se tajno dogovorimo tko će biti „Salvadori“. Za početak odaberemo 4 osobe. Provjerimo jesu li svi dobro vidjeli tko su Salvadori. Na voditeljev znak, lovci kreću loviti, a zadatak salvadora je da pokušaju osloboditi što više zaleđenih igrača, ali da ih lovci ne vide. Igra završava nakon što su svi	UPUTA	Voditelj najavljuje: U prošlog igri počeli smo razgovarati o našim osobinama. Vidjeli smo da ovdje imamo puno djece koja su hrabra, koja znaju čuvati tajnu, koja znaju surađivati. Svi smo mi puni dobrih osobina, samo su neke skrivene pa niti sami ne znamo da ih imamo. U ovim radionicama otkrit ćemo neke vaše sjajne osobine, vaše supermoći, koje trenutno možda niti ne znate da imate. S obzirom da ćemo se družiti više od dva mjeseca, da ih ne bi zaboravili, kada nešto otkrijemo to ćemo i zapisati u svoju „iskaznicu supermoći“.

	<p>ulovljeni ili ranije, na vođiteljev znak. Razred se okuplja u krug i sada se postavlja pitanje lovcima: „<i>Jeste li uspjeli raskrinkati Salvadore? “ Tko je bio Salvador?</i></p> <p>Pitanja za refleksiju:</p> <p>Salvadorima: <i>Kako ste se osjećali kada ste bili Salvador? Jeste li osjećali veću odgovornost, s obzirom da ste vi jedini mogli spasiti razred? Je li vam bilo važnije osloboditi što više zaleđenih osoba ili paziti da vas lovci ne primijete?</i></p> <p>Razredu: <i>Što biste rekli o ovim Salvadorima? Jesu li bili hrabri? A lukavi/mudri? Jeste li imali osjećaj da vas štite/žele spasiti? Biste li rekli da su oni bili naši heroji?</i></p> <p>Nakon razgovora, ponavljamo igru, ovaj put s drugim lovcima/Salvadorima. Nakon svake igre, vodimo kratku refleksiju u krugu.</p> <p>U svakoj sljedećoj igri, vođitelj može promijeniti broj Salvadora. Dobro je da svako dijete u nekom trenutku bude Salvador. Posljednje dvije igre igraju se na način da, npr.sve djevojčice budu Salvadori. I posljednja igra može se odigrati tako da svi/cijeli razred budu Salvadori.</p>		<p>Svaki član neka odabere iskaznicu u boji koja mu se sviđa. U gornji kvadratić upisat ćemo svoje ime. Nakon što svaki član upiše svoje ime, skupljamo iskaznice i zadajemo sljedeći zadatak: Do iduće radionice u gornji krug nacrtat ćemo sebe/svoj simbol/nešto što nas predstavlja. Crtanje svog simbola učenici će napraviti s učiteljicom u razredu, a učiteljica će na iduću radionicu doći s iskaznicama.</p> <p>Iskaznice ćemo imati na svakoj radionici i u njih upisati kada god otkrijemo neku supermoć / dobru osobinu koju imamo.</p>		
5.	NAZIV	Ribari i ribe (Pescadores)	6.	NAZIV	Roda: Ritam razreda
CILJ		Potaknuti razvoj grupne povezanosti	CILJ		<p>Potaknuti opuštanje i pozitivnu atmosferu na kraju</p> <p>Osloboditi glas</p> <p>Osvijestiti način izražavanja glasom</p> <p>Potaknuti razvoj grupe povezanosti kroz pjesmu</p>
TRAJANJE		10 minuta	TRAJANJE		5 minuta

POTREBNI MATERIJALI	/	POTREBNI MATERIJALI	/
UPUTA	<p>Voditelj zamoli razred da se javi jedan dobrovoljac koji će biti ribar. Ribar staje na jednu stranu dvorane, a svi ostali – ribe, na drugu stranu.</p> <p>Na voditeljev znak, ribari i ribe kreću trčati i trebaju pretrčati na drugu stranu dvorane. U tom pretrčavanju, ribar pokušava uloviti jednu ili više riba. RIBE koje su ulovljene postaju ribari i kreće novi krug pretrčavanja, sada s više ribara. Ribari se tijekom lova ne mogu vraćati, smiju trčati samo prema naprijed.</p> <p>Igra se igra dok sve ribe ne budu ulovljene, odnosno postanu ribari.</p> <p>Skupljamo se u krug. Pitanja za refleksiju:</p> <p><i>Što je bilo bolje, biti ribar ili ribica? Ribari, kako ste se osjećali kada vas je bilo tek nekoliko, ne početku? Počeli smo samo s jednim ribarom.. A kasnije, kako ste se osjećali kada je ribara sve više?</i></p> <p><i>Kada se osjećate bolje, kada neki zadatak ili problem trebate riješiti sami ili u grupi? Je li dobar osjećaj kada svi zajedno nešto uspijemo?</i></p>	UPUTA	<p>Učenici stoje u krugu te najavljujemo:</p> <p>Za kraj, završit ćemo s jednom pjesmom. Prošli put pokazali ste kako se možete uskladiti s pljeskanjem, a danas smo već počeli učiti o suradnji. Kao što smo rekli posljednji put, mi na capoeiri završavamo treninge s „rodom“ – krugom u kojem nekad plješćemo, nekad pjevamo, nekad se igramo, razgovaramo pokretom te ponekad radimo i sve to istovremeno 😊</p> <p>Danas ćemo naučiti kako u rodu pjevamo. Uvijek jedna osoba „vodi“ pjesmu, a svi ostali odgovaraju/ponavljaju refren ili dio pjesme. Voditelj govori da će ona/on danas voditi pjesmu, a u budućim radionicama svi učenici će pokušati voditi pjesmu.</p> <p>Uz ritam pandeira i pljesak, kao što smo naučili posljednji put, voditelj u ritmu izgovara različite ritmičke sekvence koje razred ponavlja. Za prvu radionicu i opuštanje, te sekvence su:</p> <p>A, A, A, A, AAAAA E, E, E, E, EEEEEEE I, I, I, I, IIIIII A, E, I, O, UUUUU</p>

			<p>DRU - GI AAAAA</p> <p>LA LA LA LA LA</p> <p>DO – VI - ĐE – NJA – SAD</p> <p>Svi učenici u istom ritmu ponavljaju nakon voditelja.</p>
--	--	--	--

3. RADIONICA

TEMA:

Poticanje grupne povezanosti i suradnje

CILJ:

- Potaknuti razvoj izražavanja kroz pokret
- Potaknuti razvoj grupne povezanosti
- Potaknuti razvoj suradnje
- Osvijestiti važnost suradnje
- Potaknuti osvještavanje svojih pozitivnih osobina

AKTIVNOSTI

1.	NAZIV	Kako ste danas	2.	NAZIV	Salvador
CILJ		Izraziti osjećaje kroz pokret Potaknuti osvještavanje vlastitog tijela	CILJ		Potaknuti razvoj osjećaja zajedništva Potaknuti motivaciju za sudjelovanje kod učenika Potaknuti razvoj dobre atmosfere
TRAJANJE		1 minuta	TRAJANJE		9 minuta
POTREBNI MATERIJALI		/	POTREBNI MATERIJALI		/
UPUTA		Učenike se pozove da stanu u krug. Voditelj započinje radionicu pitanjem: „ <i>Kao i svaki put, da vidimo kako ste danas? Na moj znak (kada pandeiro počne svirati) neka svatko kroz pokret tijela pokaže kako se danas osjeća.</i> “ „ <i>Kako bi se voljeli osjećati na kraju radionice?</i> “	UPUTA		Danas ćemo se svi malo zagrijati s igrom koju smo prošli put naučili. A to je igra Salvador. Uputa za igru: Igra se igra slično kao ledena baba, samo sada umjesto ledene babe imamo lovce, a u ovoj igri jedini koji mogu odleživati su Salvadori. Zamolimo lovce da izađu iz prostorije, tako da ne vide grupu. U grupi se tajno dogovorimo tko će biti „Salvadori“. Provjerimo jesu li svi dobro vidjeli tko su Salvadori. Na voditeljev znak, lovci kreću loviti, a

			zadatak salvadora je da pokušaju osloboditi što više zaleđenih igrača, ali da ih lovci ne vide. Igra završava nakon što su svi ulovljeni ili ranije, na voditeljev znak. Razred se okuplja u krug i sada se postavlja pitanje lovcima: „ <i>Jeste li uspjeli raskrinkati Salvadore?</i> “ <i>Tko je bio Salvador?</i>		
3.	NAZIV	Kamen, škare i papir	4. NAZIV	Grupni „Kamen, škare i papir“	
	CILJ	Potaknuti razvoj grupne povezanosti		CILJ	Potaknuti razvoj grupne povezanosti Potaknuti razvoj suradnje Osvijestiti važnost timskog rada
	TRAJANJE	10 minuta		TRAJANJE	12 minuta
	POTREBNI MATERIJALI	/		POTREBNI MATERIJALI	/
	UPUTA	<p>„Sada smo se malo zagrijali, a slijedi nam jedna nova igra.. <i>Jeste li ikad navijali? Kada? Za koga?</i> U ovoj igri navijat ćemo jedni za druge!“</p> <p>Uputa:</p> <p><i>Znamo li svi igru kamen, škare i papir?</i> Demonstriramo klasičnu verziju igre, s rukama. I ponavljamo pozicije: kamen pobjeđuje škare jer škare ne mogu rezati kamen, škare pobjeđuju papir jer ga mogu prerezati, a papir pobjeđuje kamen jer kamen možemo omotati papirom.</p> <p>Danas ćemo igrati igru, ali naravno, ne s rukama nego s cijelim tijelom. Na voditeljev znak, zajedno izgovaramo „kamen, škare i papir“ i pokazujemo željenu poziciju na način:</p> <p>Pozicija kamena: Čučanj</p>		UPUTA	<p>Sada ćemo ponovo odigrati ovu igru, ali na sasvim drugačiji način..</p> <p>Razred se podijeli u dvije grupe, nasumičnim odabirom. Svaka grupa treba se u tajnosti dogovoriti koji znak će odabrati, kamen, škare ili papir. Svi se trebaju složiti oko jednog znaka. Kada su se dogovorili, grupe staju u dvije linije, jedna nasuprot druge i na voditeljev znak „Kamen, škare i papir“, svaka grupa pokazuje svoj znak. Grupa koja je pobijedila, dobiva bod. Igra se ponavlja nekoliko puta, a bodovi se zbrajaju.</p> <p>Ukoliko su svi učenici dobro razumjeli pravila i igra dobro funkcionira, može se otežati na način da svaka grupa treba dogovoriti 3 znaka koja će pokazati zaredom, npr: kamen, kamen, škare. Tada se sučeljavanje odvija u 3 runde zaredom, bez pauze za dogovore.</p> <p>Napomena: ukoliko u jednoj grupi svi ne pokažu isti znak, ta grupa ne</p>

	<p>Pozicija papira: Stoj s raširenim rukama i nogama</p> <p>Pozicija škara: Stoj sa skupljenim nogama i prekrštenim rukama usmjerenim ispred sebe.</p> <p>Da bi bili sigurni da su svi zapamtili, isprobat ćemo sve tri pozicije.</p> <p>Igra:</p> <p>Voditelj svira pandeiro, a učenici se kreću po dvorani. Na voditeljev znak (udarac pandeirom i prestanak sviranja) svi trebaju stati u parove okrenuti jedni prema drugima i svi zajedno glasno izgovaramo „kamen, škare i papir“ te učenici staju u poziciju koju odaberu. Onaj tko je izgubio, postaje navijač i navija za svog para tako da stane iza njega, stavi svoje ruke na njegova ramena (kao u vlakiću koji predvodi onaj koji je pobijedio) i bodri ga (glasno navija za njega, izgovarajući njegovo/njezino ime). Igra se nastavlja tako da ponovnim sviranjem „vlakići“ dolaze do drugog para „vlakića“ i na znak voditelja, predvodnici vlakića ponovo izgovaraju kamen, škare i papir, dok iza njih stoji njihov par i navija. Tko izgubi, staje na kraj vlakića protiv kojeg je igrao i u tom trenu svi postaju jedan vlakić i bodre svog predvodnika. To se ponavlja sve dok na kraju grupa ne bude podijeljena u dva velika vlakića.</p>		<p>može dobiti bod. Da bi dobili bod, svi trebaju pokazati isti znak.</p> <p>Nakon igre, sjedamo u krug i vodimo razgovor:</p> <p><i>Kako vam se svidjela ova igra? Što mislite, što je ovdje bilo važno da bi pobijedili? Kako vam je bilo dogovarati se? Kako ste odlučili koji znak ćete biti? Je li ovdje važnije biti složan ili ustrajati?</i></p> <p><i>Svaki tim neka nam kaže jednu dobru osobinu koju je imao, a koja mu je pomogla da dobiva bodove u ovoj igri?</i></p>		
5.	NAZIV	Iskaznica supermoći	6.	NAZIV	Kako smo na kraju?

CILJ	Potaknuti osvještavanje svojih pozitivnih osobina Potaknuti razvoj samopoštovanja	CILJ	Izraziti osjećaje kroz pokret Potaknuti osvještavanje vlastitog tijela
TRAJANJE	10 minuta	TRAJANJE	2 minute
POTREBNI MATERIJAL I	Ispunjene iskaznice supermoći (s imenom i crtežem) Flomasteri	POTREBNI MATERIJAL I	/
UPUTA	„Prošli put svatko je dobio „iskaznicu supermoći“. Sada su one prazne, imaju samo vaše ime. Za početak, hajdemo staviti svoje iskaznice ispred sebe, da vidimo kroz koji crtež se tko predstavio. Želi li netko reći što je nacrtao i zašto?“ Nakon predstavljanja, najavljujemo članovima da ćemo danas „osvojiti“ prvu supermoć. To će biti ona grupna. Svakom članu upisujemo onu osobinu koju su istaknuli kao dobru osobinu grupe koja im je pomogla da osvajaju bodove u prošloj igri.	UPUTA	Učenike se pozove da stanu u krug. Na voditeljev znak (kada pandeiro počne svirati) neka svatko kroz pokret tijela pokaže kako se sada osjeća. „I za kraj, hajdemo pokazati svoju supermoć!“ Na voditeljev znak, svatko će pokazati pokretom supermoć koju je na radionici „osvojio“.

4. RADIONICA

TEMA:

Poticanje suradnje i osvještavanje pozitivnih osobina

CILJ:

- Potaknuti razvoj izražavanja kroz pokret
- Potaknuti razvoj grupne povezanosti
- Potaknuti razvoj suradnje
- Osvijestiti važnost suradnje
- Potaknuti osvještavanje svojih pozitivnih osobina

AKTIVNOSTI

1.	NAZIV	Kako ste danas	2.	NAZIV	Ribari i ribe (Pescadores)
CILJ		Izraziti osjećaje kroz pokret Potaknuti osvještavanje vlastitog tijela	CILJ		Potaknuti razvoj grupne povezanosti
TRAJANJE		1 minuta	TRAJANJE		9 minuta
POTREBNI MATERIJALI		/	POTREBNI MATERIJALI		/
UPUTA		Učenike se pozove da stanu u krug. Voditelj započinje radionicu pitanjem: „ <i>Kao i svaki put, da vidimo kako ste danas? Na moj znak (kada pandeiro počne svirati) neka svatko kroz pokret tijela pokaže kako se danas osjeća.</i> “ <i>„I ponovo, kako bi se voljeli osjećati na kraju radionice?“</i>	UPUTA		Kako smo se dogovorili na prošloj radionici, idemo ponovo odigrati igru koja vam se svidjela. Voditelj zamoli razred da se javi jedan dobrovoljac koji će biti ribar. Ribar staje na jednu stranu dvorane, a svi ostali – ribe, na drugu stranu. Na voditeljev znak, ribari i ribe kreću trčati i trebaju pretrčati na drugu stranu dvorane. U tom pretrčavanju, ribar pokušava uloviti jednu ili više riba. RIBE koje su ulovljene postaju ribari i kreće novi krug pretrčavanja, sada s više ribara. Ribari se

				tijekom lova ne mogu vraćati, smiju trčati samo prema naprijed. Igra se igra dok sve ribe ne budu ulovljene, odnosno dok ne postanu ribari.	
3.	NAZIV	Prelaženje preko granice	4.	NAZIV	Iskaznica supermoći
	CILJ	Potaknuti suradnju i timski rad Potaknuti prihvaćanje svih članova tima Potaknuti razvoj brige o drugima i međusobno pomaganje		CILJ	Potaknuti osvještavanje svojih pozitivnih osobina Potaknuti razvoj samopoštovanja
	TRAJANJE	15 minuta		TRAJANJE	18 minuta
	POTREBNI MATERIJALI	Puno predmeta (loptice, flomasteri, krpe...) koji se mogu postaviti na pod jednog dijela dvorane (minimalno 50 predmeta)		POTREBNI MATERIJALI	Ispunjene iskaznice supermoći (s imenom i crtežem) Kartice s pojmovima (pozitivnim osobinama- u radionici koristimo kartice iz Memory igre „Upoznaj sebe - Kula samopoštovanja“) Flomasteri
	UPUTA	Voditelj podijeli dvoranu na dva polja. U jednom je grupa, a u drugom predmeti. Između dva polja je označena crta na kojoj stoji voditelj. Zadatak je da učenici prelaze preko i uzimaju po jedan predmet i nose ga natrag u svoje polje, sve dok ne postignu cilj, odnosno prenesu sve predmete. Igra je gotova i grupa je pobijedila tek kada su svi predmeti preneseni i kada su se svi članovi tima vratili u prvotno polje.		UPUTA	Razred podijelimo u dvije grupe te svaki voditelj provodi aktivnost s jednom grupom. Svaka grupa ima iste materijale na raspolaganju: Sjedamo u krug i pred sebe stavljamo svoje osobne iskaznice. Danas ćemo popričati o igrama koje smo igrali i o vama u tim igrama. Prisjetite se sada sebe, kakvi ste bili kada smo igrali ove današnje igre? Svatko će nam reći jednu stvar na koju je danas ponosan sa sebe, jednu stvar koju je danas dobro radio.

	<p>Voditelj/i stoje na granici između polja i kreću se samo po toj liniji te hvataju sve one koji preko granice prelaze. Kada voditelj dotakne nekoga, ta osoba mora vratiti predmet ukoliko ga je uzela i stati u zatvor koji se nalazi na kraju polja s predmetima.</p> <p>Pravila igre:</p> <p>Osoba može uzeti samo jedan predmet u jednom prelaženju.</p> <p>Nema bacanja predmeta preko granice.</p> <p>Kada je netko u zatvoru, može ga spasiti njegov član tima, ako iz suprotnog polja dođe i odvede ga nazad u svoje polje.</p> <p>Kod spašavanja nema uzimanja predmeta.</p> <p>Voditelji se mogu kretati samo pravocrtno, po središnjoj liniji koja razdvaja dva prostora. Uvijek im oba stopala moraju dodirivati liniju.</p>		<p>Ukoliko neki član ne zna što bi rekao, voditelj može tražiti grupu da mu pomogne ili će mu pomoći voditelj.</p> <p>Nakon što je svaki član rekao, voditelj pruža kartice s pozitivnim osobinama. Na svakoj kartici napisana je jedna pozitivna osobina, a osobine su: ISKREN/A, LJUBAZAN/NA, SMIREN/A, POŠTEN/A, BORBEN/A, HRABAR/RA, VESEO/LA, ŠALJIV/A, OZBILJAN/NA, UPORAN/NA, BRIŽAN/NA, ZABAVAN/NA, AKTIVAN/NA, PAŽLJIV/A, VJEŠT/A, SPOSOBAN/NA, SNAŽAN/NA.</p> <p>Kartice stavljamo na sredinu tako da ih svi članovi mogu vidjeti te zatražimo članove da odaberu jednu karticu na kojoj je osobina koja je danas najviše došla do izražaja. Ako nisu sigurni, mogu se prisjetiti i ostalih radionica, a i situacija u razredu. Idemo u krug, jedan po jedan, svaki član pokazuje koju osobinu je odabrao. Voditelj zamoli grupu da se složi i potvrdi da osoba ima tu osobinu. Tada osobinu upisujemo u polje „osobna supermoć“ u osobnoj iskaznici. Nakon što je član sam izabrao osobinu, voditelj odabire još jednu osobinu koju je on primijetio te upisuje i tu osobinu. Kartice se svaki put vraćaju na sredinu tako da svi članovi imaju jednak izbor te više članova može imati istu osobinu. Na kraju kruga, svaki član će imati dvije pozitivne</p>
--	--	--	--

			osobine upisane u polje supermoći. Članove se može zamoliti da ih još jednom brzo naglas pročitaju, da ih upamte.
PITANJA ZA REFLEKSIJU	<i>Što se dogodilo? Kako se osjećate? Kako ste sada kao cijeli razred surađivali? Tko je sve uspio nekoga spasiti? Tko je sve bio spašen?</i>	PITANJA ZA REFLEKSIJU	/
5.	NAZIV	Kako smo na kraju?	
	CILJ	Izraziti osjećaje kroz pokret Potaknuti osvještavanje vlastitog tijela	
	TRAJANJE	2 minute	
	POTREBNI MATERIJALI	/	
	UPUTA	Učenike se pozove da stanu u krug. Na voditeljev znak (kada pandeiro počne svirati) pokazat ćemo svoje supermoći. Na kraju prošle radionice, kao grupa smo dobili supermoć „složni“, idemo ju pokazati. „A sada, neka svatko pokaže svoje supermoći!“ Na voditeljev znak, svatko će pokazati pokretom supermoć koju je na radionici „osvojio“. Pokazuju obje supermoći koje imaju upisane.	

5. RADIONICA

TEMA:

Poticanje suradnje i osvještavanje pozitivnih osobina

CILJ:

- Osvijestiti važnost grupne povezanosti
- Potaknuti razvoj grupne povezanosti
- Potaknuti razvoj suradnje
- Osvijestiti važnost suradnje
- Potaknuti osvještavanje svojih pozitivnih osobina

AKTIVNOSTI

1.	NAZIV	Kako ste danas	2.	NAZIV	Inspiracijski video
	CILJ	Izraziti osjećaje kroz pokret Potaknuti osvještavanje vlastitog tijela		CILJ	Osvijestiti važnost grupne povezanosti
	TRAJANJE	1 minuta		TRAJANJE	10 minuta
	POTREBNI MATERIJALI	/		POTREBNI MATERIJALI	Laptop/projektor/zvučnici Prikazujemo video s poveznice: https://www.youtube.com/watch?v=MMJZGAKxu5M
	UPUTA	Učenike se pozove da stanu u krug. Voditelj započinje radionicu pitanjem: „ <i>Kao i svaki put, da vidimo kako ste danas? Na moj znak (kada pandeiro počne svirati) neka svatko kroz pokret tijela pokaže kako se danas osjeća.</i> “ „ <i>I ponovo, kako bi se voljeli osjećati na kraju radionice?</i> “		UPUTA	Za početak, pustit ćemo vam jedan video te ćemo nakon toga malo porazgovarati o onome što smo vidjeli. Puštamo video s poveznice (sastoji se od 4 kratka animirana filma). Nakon svakog filma paziramo i pitamo razred: „ <i>Što ste ovdje vidjeli? Kako su se pingvini/rakovi/mravi uspjeli spasiti?</i> “ Na kraju posljednjeg videa upitamo: <i>Jeste li vi ikada bili ovako složni? Mislite li da možete biti tako složni? Danas ćemo igrati</i>

			jednu igru u kojoj bi voljeli vidjeti kako vi to surađujete!“	
3.	NAZIV	Živi lanac/čvor	4. NAZIV	Kako smo na kraju?
	CILJ	Potaknuti razvoj grupne povezanosti Potaknuti razvoj suradnje Osvijestiti važnost suradnje Potaknuti osvještavanje svojih pozitivnih osobina		CILJ Izraziti osjećaje kroz pokret Potaknuti osvještavanje vlastitog tijela
	TRAJANJE	30 minuta		TRAJANJE 1 minuta
	POTREBNI MATERIJALI	/		POTREBNI MATERIJALI /
	UPUTA	Učenici trebaju stati u krug blizu jedni drugih da se dotiču ramenima. Nakon toga trebaju sklopiti oči i ispružiti ruke prema sredini kruga. Zatim trebaju sa svojim šakama uhvatiti šake drugih sudionika s tim da je cilj da uhvate šake od osobe koja nije odmah pokraj nje, nego nekog koji je malo dalje od njih. Nakon što su se svi uhvatili za drugog, trebaju otvoriti oči i početi se otpetljivati s tim da ne smiju u niti jednom trenutku pustiti ruke od osobe koju drže. Cilj je da se svi odmotaju te se naposljetku napravi krug kao na početku gdje će se svi držati za ruke.		UPUTA Učenike se pozove da stanu u krug. Na voditeljev znak (kada pandeiro počne svirati) pokazat ćemo svoje supermoći. Danas ćemo završiti radionicu s pokretom koji će pokazati nešto na što smo danas ponosni kod sebe. Na voditeljev znak, učenici pokazuju pokret.
	PITANJA ZA REFLEKSIJU	<i>Kako vam se sviđa ova igra? Kako ste surađivali unutar timova?</i>		PITANJA ZA REFLEKSIJU /

6. RADIONICA

TEMA:

Poticanje suradnje i osvještavanje pozitivnih osobina

CILJ:

- Potaknuti razvoj suradničkih vještina
- Potaknuti razvoj usmjeravanja na rješavanje problema
- Potaknuti osvještavanje svojih pozitivnih osobina
- Potaknuti osvještavanje pozitivnih osobina članova tima

AKTIVNOSTI

1.	NAZIV	Kako ste danas	2.	NAZIV	Pleme
CILJ		Izraziti osjećaje kroz pokret Potaknuti osvještavanje vlastitog tijela	CILJ		Potaknuti razvoj suradničkih vještina Potaknuti razvoj usmjeravanja na rješavanje problema Potaknuti osvještavanje svojih pozitivnih osobina Potaknuti osvještavanje pozitivnih osobina članova tima
TRAJANJE		1 minuta	TRAJANJE		40 minuta
POTREBNI MATERIJALI		/	POTREBNI MATERIJALI		Zastave ili majice-nešto što može simbolizirati zastave Flomaster i Iskaznice supermoći svih članova
UPUTA		Učenike se pozove da stanu u krug. Voditelj započinje radionicu pitanjem: „ <i>Kao i svaki put, da vidimo kako ste danas? Na moj znak (kada pandeiro počne svirati) neka svatko kroz pokret tijela pokaže kako se danas osjeća.</i> “	UPUTA		Pravila igre (sada su poznata grupi nakon prošle radionice): Članove se podijeli u 2 grupe, plemena i svako pleme ima svoju strane dvorane. Svako pleme ima svoju zastavu koju mora štiti od drugog plemena. Cilj je uzeti zastavu od drugog

	<p>„I ponovo, kako bi se voljeli osjećati na kraju radionice?“</p>	<p>plemena i staviti je u svoju bazu na svojoj strani dvorane.</p> <p>Članovi plemena pokušavaju trčeći ući na drugu stranu dvorane. Kada osoba iz suprotnog plemena uhvati osobu na svojoj strani dvorane, uhvaćena osoba mora otići u zatvor tog plemena i tamo biti u položaju cocorinha dok ga netko iz njegovog plemena ne spasi nekim capoeira pokretom. Grupa koja uspije uzeti zastavu drugog plemena dobiva bod.</p> <p>Voditelj najavljuje razredu: „Danas ćemo ponovo igrati igru koju smo naučili na prošloj radionici. <i>Sjećamo li se svi pravila?</i>“ Ukoliko je potrebno, ponavljamo pravila.</p> <p>Nastavljamo igru te nakon svake igre radimo refleksiju.</p> <p>Voditelj tijekom refleksije zapisuje pozitivna i uspješna ponašanja koja svaki tim navodi. Nakon posljednje igre sjedamo u krug i voditelj čita svakom timu što je zapisao, što su sve dobro radili tijekom današnje igre. Iz tih ponašanja stvaramo osobinu. Npr. ako je ponašanje bilo to da su imali dobru taktiku, onda osobina može biti: domišljati, mudri, lukavi i slično. Osobine svakog tima zapisujemo svakom članu u njegovu Iskaznicu supermoći, u polje „grupna supermoć“. Voditelj svakom timu daje pozitivan feedback kako ih je on vidio te i tu osobinu upisuje u iskaznicu. Npr. „Čak i kada vam je bilo</p>
--	--	---

			teško, niste odustali. Ili igrali ste jako hrabro! Usprkos teškoćama, vi ste ostali složni.
PITANJA ZA REFLEKSIJU	/	PITANJA ZA REFLEKSIJU	<p><i>Što je sada bilo dobro u vašem timu? Što ste radili da bi uspjeli izvršiti zadatak.</i></p> <p><i>Što ste radili a odmoglo vam je, što ste mogli bolje? Što bi promijenili za iduću igru?</i></p> <p>Važno je da feedback bude usmjeren na ponašanje i može se davati samo u formi „JA“ ili „MI“, a ukoliko govorimo o drugim članovima, dozvoljen je samo ako je usmjeren na pozitivno. Ideja feedbacka je da osnaži te da potakne na pozitivnu promjenu u idućoj igri.</p>
3.	NAZIV	Kako smo na kraju?	
	CILJ	Izraziti osjećaje kroz pokret Potaknuti osvještavanje vlastitog tijela	
	TRAJANJE	1 minuta	
	POTREBNI MATERIJALI	/	
	UPUTA	<p>Učenike se pozove da stanu u krug. Na voditeljev znak (kada pandeiro počne svirati) pokazat ćemo svoje supermoći.</p> <p>Danas ćemo završiti radionicu s pokretom koji će pokazati nešto na što smo danas ponosni kod sebe.</p> <p>Na voditeljev znak, učenici pokazuju.</p>	

7. RADIONICA

TEMA:

Poticanje suradnje i osvještavanje pozitivnih osobina

CILJ:

- Potaknuti razvoj suradničkih vještina
- Potaknuti razvoj usmjeravanja na rješavanje problema
- Potaknuti osvještavanje svojih pozitivnih osobina
- Potaknuti osvještavanje pozitivnih osobina članova tima

AKTIVNOSTI

1.	NAZIV	Kako ste danas	2.	NAZIV	Pleme
CILJ		Izraziti osjećaje kroz pokret Potaknuti osvještavanje vlastitog tijela	CILJ		Potaknuti razvoj suradničkih vještina Potaknuti razvoj usmjeravanja na rješavanje problema Potaknuti osvještavanje svojih pozitivnih osobina Potaknuti osvještavanje pozitivnih osobina članova tima
TRAJANJE		1 minuta	TRAJANJE		40 minuta
POTREBNI MATERIJALI		/	POTREBNI MATERIJALI		Zastave ili majice, krpe- nešto što može simbolizirati zastave Flomaster i Iskaznice supermoći svih članova
UPUTA		Učenike se pozove da stanu u krug. Voditelj započinje radionicu pitanjem: „Kao i svaki put, da vidimo kako ste danas? Na moj znak (kada pandeiro počne svirati) neka svatko kroz pokret tijela pokaže kako se danas osjeća.“	UPUTA		Pravila igre (sada su poznata grupi nakon prošle radionice): Članove se podijeli u 2 grupe, plemena i svako pleme ima svoju strane dvorane. Svako pleme ima svoju zastavu (majica) koju mora štititi od drugog plemena. Cilj je uzeti zastavu od drugog plemena i

<p>„I ponovo, kako bi se voljeli osjećati na kraju radionice?“</p>		<p>staviti je u svoju bazu na svojoj strani dvorane.</p> <p>Članovi plemena pokušavaju trčeći ući na drugu stranu dvorane. Kada osoba iz suprotnog plemena uhvati osobu na svojoj strani dvorane, uhvaćena osoba mora otići u zatvor tog plemena i tamo biti u položaju cocorinha dok ga netko iz njegovog plemena ne spasi nekim capoeira pokretom. Grupa koja uspije uzeti zastavu drugog plemena dobiva bod.</p> <p>Voditelj najavljuje razredu: „Danas ćemo ponovo igrati igru koju smo naučili na prošloj radionici. Sjećamo li se svi pravila?“ Ukoliko je potrebno, ponavljamo pravila.</p> <p>Nastavljamo igru te nakon svake igre radimo refleksiju.</p> <p>Voditelj tijekom refleksije zapisuje pozitivna i uspješna ponašanja koja svaki tim navodi. Nakon posljednje igre sjedamo u krug i voditelj čita svakom timu što je zapisao, što su sve dobro radili tijekom današnje igre. Iz tih ponašanja stvaramo osobinu. Npr. ako je ponašanje bilo to da su imali dobru taktiku, onda osobina može biti: domišljati, mudri, lukavi i slično. Osobine svakog tima zapisujemo svakom članu u njegovu Iskaznicu supermoći, u polje „grupna supermoć“.</p> <p>Voditelj svakom timu daje pozitivan feedback kako ih je on vidio te i tu osobinu upisuje u iskaznicu. Npr. „Čak i kada vam je bilo teško, niste odustali. Ili igrali ste jako</p>
--	--	--

			hrabro! Usprkos teškoćama, vi ste ostali složni.
PITANJA ZA REFLEKSIJU	/	PITANJA ZA REFLEKSIJU	<p><i>Što je sada bilo dobro u vašem timu? Što ste radili da bi uspjeli izvršiti zadatak.</i></p> <p><i>Što ste radili a odmoglo vam je, što ste mogli bolje? Što bi promijenili za iduću igru?</i></p> <p>Važno je da feedback bude usmjeren na ponašanje i može se davati samo u formi „JA“ ili „MI“, a ukoliko govorimo o drugim članovima, dozvoljen je samo ako je usmjeren na pozitivno. Ideja feedbacka je da osnaži te da potakne na pozitivnu promjenu u idućoj igri.</p>
3.	NAZIV	Kako smo na kraju?	
	CILJ	Izraziti osjećaje kroz pokret Potaknuti osvještavanje vlastitog tijela	
	TRAJANJE	1 minuta	
	POTREBNI MATERIJALI	/	
	UPUTA	Učenike se pozove da stanu u krug. Na voditeljev znak (kada pandeiro počne svirati) pokazat ćemo svoje supermoći. Danas ćemo završiti radionicu s pokretom koji će pokazati nešto na što smo danas ponosni kod sebe.	

8. RADIONICA

TEMA:

Dogovaranje

CILJ:

- Prisjetiti se dosadašnjih uspješnih modela suradnje
- Osvijestiti ponašanja koja doprinose uspješnom timskom radu te koja doprinose neuspješnom timskom radu
- Potaknuti razvoj vještine dogovaranja
- Potaknuti razvoj strpljenja u timskom radu
- Potaknuti razvoj upornosti u timskim zadacima

AKTIVNOSTI

1.	NAZIV	Kako ste danas	2.	NAZIV	Refleksija na dosadašnje radionice
CILJ		Izraziti osjećaje kroz pokret Potaknuti osvještavanje vlastitog tijela	CILJ		Prisjetiti se dosadašnjih uspješnih modela suradnje Osvijestiti ponašanja koja doprinose uspješnom timskom radu te koja doprinose neuspješnom timskom radu Stvoriti preduvjete za iduću aktivnost (time što će učenici prije aktivnosti nabrojati ponašanja koja doprinose uspješnom rješavanju problema i ona koja tome odmažu)
TRAJANJE		1 minuta	TRAJANJE		10 minuta
POTREBNI MATERIJALI		/	POTREBNI MATERIJALI		/
UPUTA		Učenike se pozove da stanu u krug. Voditelj započinje radionicu pitanjem: „ <i>Kao i svaki put, da vidimo kako ste danas?</i> Na moj znak (kada pandeiro počne svirati) neka svatko kroz pokret tijela	UPUTA		Danas ćemo se prisjetiti proteklih radionica u kojima smo igrali igru „Plemena“. <i>Sjećate li se? Igrali smo u dva tima i oba tima pokazala su se vrlo uspješnima. Sjećate li se,</i>

		<p>pokaže kako se danas osjeća.“</p> <p>„I ponovo, kako bi se voljeli osjećati na kraju radionice?“</p>			<p><i>što ste naučili kroz tu timsku igru?</i></p> <p>Da bi potaknuo prisjećanje, voditelj navodi neke situacije koje su bile (ili slične) te pita razred da nabroji koja ponašanja bi dovela do uspješnog timskog rješavanja problema. Npr: Igramo timsku igru i jedan igrač iz tvog tima sjeo je na pod jer mu se ne da igrati. <i>Što će se dogoditi ako..</i></p> <p>-Se naljutiš na njega / nastaviš igrati kao da se ništa nije dogodilo / nastaviš igrati, a usput potakneš i prijatelja da nastavi / počneš vikati na njega / odustaneš i ti od igre. <i>Što vam još pada napamet?</i></p> <p>Drugi primjer: Dobili ste grupni zadatak i ti vidiš kako igrač iz drugog tima vara. <i>Što će se dogoditi ako...</i></p> <p>-Kreneš vikati „oni varaju!!“, odustaneš od igre jer si ljut/a, pričekaj kraj igre i onda prijaviš sucu, nastaviš kao da se ništa nije dogodilo</p>
3.	NAZIV	Živi lanac / Čvor	4.	NAZIV	Ribari i ribe (Pescadores)
	CILJ	<p>Potaknuti razvoj vještine dogovaranja</p> <p>Potaknuti razvoj strpljenja u timskom radu</p> <p>Potaknuti razvoj upornosti u timskim zadacima</p>		CILJ	<p>Potaknuti razvoj grupne povezanosti</p> <p>Opustiti se na kraju radionice</p>
	TRAJANJE	25 minuta		TRAJANJE	10 minuta
	POTREBNI MATERIJALI	/		POTREBNI MATERIJALI	/
	UPUTA	Učenici trebaju stati u krug blizu jedni drugih da se		UPUTA	Voditelj zamoli razred da se javi jedan dobrovoljac koji će biti

	<p>dotiču ramenima. Nakon toga trebaju sklopiti oči i ispružiti ruke prema sredini kruga. Zatim trebaju sa svojim šakama uhvatiti šake drugih sudionika s tim da je cilj da uhvate šake od osobe koja nije odmah pokraj nje, nego nekog koji je malo dalje od njih. Nakon što su se svi uhvatili za drugog, trebaju otvoriti oči i početi se otpetljivati s tim da ne smiju u niti jednom trenutku pustiti ruke od osobe koju drže. Cilj je da se svi odmotaju tako se naposljetku napravi krug kao na početku gdje će se svi držati za ruke.</p>		<p>ribar. Ribar staje na jednu stranu dvorane, a svi ostali – ribe, na drugu stranu.</p> <p>Na voditeljev znak, ribari i ribe kreću trčati i trebaju pretrčati na drugu stranu dvorane. U tom pretrčavanju, ribar pokušava uloviti jednu ili više riba. Ribe koje su ulovljene postaju ribari i kreće novi krug pretrčavanja, sada s više ribara. Ribari se tijekom lova ne mogu vraćati, smiju trčati samo prema naprijed.</p> <p>Igra se igra dok sve ribe ne budu ulovljene, odnosno postanu ribari.</p> <p>Napomena: ovu igru smo već igrali i razred je sada počeo razvijati suradničke vještine. Sada postavljamo sljedeći izazov: Zadatak ribara je da ulovi sve ribice u samo 6 trčanja. To znači da ribari u svakom pretrčavanju moraju napraviti neku strategiju kako bi bili što brži i uspješniji.</p>
PITANJA ZA REFLEKSIJU	<p>Napomena: u ovoj radionici ponavljamo aktivnost dok učenici u njoj ne bude uspješni. Pitanja za refleksiju:</p> <p><i>Što se sada dogodilo da ste uspjeli? Što je najbolje što ste radili? Kome je bilo teško biti strpljiv? Što ste činili da ipak uspijete?</i></p>	PITANJA ZA REFLEKSIJU	/
5.	NAZIV	Kako smo na kraju?	
	CILJ	<p>Izraziti osjećaje kroz pokret</p> <p>Potaknuti osvještavanje vlastitog tijela</p>	
	TRAJANJE	1 minuta	

POTREBNI MATERIJALI	/
UPUTA	<p>Učenike se pozove da stanu u krug. Na voditeljev znak (kada pandeiro počne svirati) pokazat ćemo svoje supermoći.</p> <p>Danas ćemo završiti radionicu s pokretom koji će pokazati nešto na što smo danas ponosni kod sebe.</p> <p>Na voditeljev znak, učenici pokazuju.</p>

9. RADIONICA

TEMA:

Raspodjela zadataka u timskom radu

CILJ:

- Potaknuti osvještavanje vlastitih snaga
- Potaknuti osvještavanje snaga drugih
- Potaknuti razvoj podržavajuće atmosfere u razredu
- Potaknuti razvoj samopouzdanja
- Potaknuti razvoj vještine dogovaranja

AKTIVNOSTI

1.	NAZIV	Kako ste danas	2.	NAZIV	Sve najbolje u našem razredu
CILJ		Izraziti osjećaje kroz pokret Potaknuti osvještavanje vlastitog tijela	CILJ		Potaknuti osvještavanje vlastitih snaga Potaknuti osvještavanje snaga drugih Potaknuti razvoj podržavajuće atmosfere u razredu Potaknuti razvoj samopouzdanja
TRAJANJE		1 minuta	TRAJANJE		40 minuta
POTREBNI MATERIJALI		/	POTREBNI MATERIJALI		/
UPUTA		Učenike se pozove da stanu u krug. Voditelj započinje radionicu pitanjem: „ <i>Kao i svaki put, da vidimo kako ste danas? Na moj znak (kada pandeiro počne svirati) neka svatko kroz pokret tijela pokaže kako se danas osjeća.</i> “ „ <i>I ponovo, kako bi se voljeli osjećati na kraju radionice?</i> “	UPUTA		Učenici će imati nekoliko kategorija unutar kojih moraju izvršiti određene zadatke. Serija izazova izgleda na način da imamo nekoliko ciklusa izazova, jedan ciklus unutar sebe ima 4 kategorije izazovnih zadataka. Zadatak cijelog razreda kao tima je da uspješno izvrši sve zadane zadatke. Pravilo natjecanja je da se svi učenici moraju i mogu natjecati

		<p>samo u jednoj kategoriji. Na taj način svi moraju sudjelovati, a nitko ne može sudjelovati dva puta.</p> <p>Razredu prije svakog ciklusa nabrojimo četiri kategorije, a onda se oni među sobom moraju dogovoriti tko će se natjecati u kojoj kategoriji. Za svaku kategoriju razred dobiva bod jedino ako su svi učenici u toj kategoriji uspješno izvršili zadatak. Za kategoriju znanja, grupa odabire jednu osobu koja će reći odgovor, no svi sudjeluju u predlaganju odgovora.</p> <p>Ciklus jedan, kategorije su:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1)Pretrčati od jednog do drugog kraja dvorane za 7 sekundi, držeći se za ruke. Zadatak je izvršen ako su se svi članovi tima držali za ruke, bez puštanja, od početka do kraja trčanja. 2)Visiti na švedskim ljestvama 20 sekundi. Isto kao prethodna vježba, svi članovi tima moraju izdržati. 3)Napraviti 40 trbušnjaka (razred broji) 4)Točno odgovoriti na 3 pitanja iz hrvatskog. <p>Ciklus 2, kategorije su:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1)Prijeći dvoranu po širini u tačkama 2)Prehodati 2 grede držeći se za ruke 3)Preskočiti užu bez dodirivanja
--	--	---

			<p>4) Točno odgovoriti na 3 pitanja iz prirode.</p> <p>Isto kao u prethodnom pitanju, razred dobiva bod jedino ako su svi članovi jednog tima uspješno i zajednički izvršili zadatak. Prilikom izvođenja svakog zadatka, učenike koji trenutno ne rade zadatak mogu navijati za ostale.</p> <p>Uvod u vježbu:</p> <p>Nakon što smo zadali kategorije prvog ciklusa, učenike pitamo znaju li kako će se podijeliti u timove? <i>Je li ovdje važno ono što možemo i znamo kao pojedinac ili je važnije predvidjeti kako možemo uspjeti kao grupa? Što će se dogoditi, ako recimo u prvi zadatak stavimo najbržeg i najsporijeg trkača?</i></p> <p>Ukoliko postoji mogućnost, poželjno je s učenicima dogovoriti neku nagradu ako dobiju bodove u svim kategorijama i ciklusima, npr. neku igru po izboru, izlazak van idući sat i slično.</p>
PITANJA ZA REFLEKSIJU	/	PITANJA ZA REFLEKSIJU	<p><i>Kako vam je bilo? Kako je prošlo biranje igrača za aktivnosti? Kako se sada osjećate? Kako inače birate tko će što raditi u nekim grupnim zadacima? Što možemo naučiti iz ove igre? Što ste naučili o sebi, u čemu ste dobri? Što ste naučili o drugima, jeste li otkrili nešto u čemu je netko drugi dobar?</i></p>
3.	NAZIV	Kako smo na kraju?	
	CILJ	Izraziti osjećaje kroz pokret	

	Potaknuti osvještavanje vlastitog tijela
TRAJANJE	1 minuta
POTREBNI MATERIJALI	/
UPUTA	<p>Učenike se pozove da stanu u krug. Na voditeljev znak (kada pandeiro počne svirati) pokazat ćemo svoje supermoći.</p> <p>Danas ćemo završiti radionicu s pokretom koji će pokazati nešto na što smo danas ponosni kod sebe.</p> <p>Na voditeljev znak, učenici pokazuju.</p>

10. RADIONICA

TEMA:

Rastanak

CILJ:

- Prisjetiti se naučenog
- Osvijestiti što smo naučili na radionicama
- Sidriti osjećaj uspješnosti prilikom timskog rada kod učenika

AKTIVNOSTI

1.	NAZIV	Kako ste danas	2.	NAZIV	Refleksija na prošlu radionicu
	CILJ	Izraziti osjećaje kroz pokret Potaknuti osvještavanje vlastitog tijela		CILJ	Prisjetiti se uspješnog dogovora na prošlim radionicama Dogovoriti igre za nagradu Odigrati igre i nagraditi razred Sidriti osjećaj uspješnosti prilikom timskog rada kod učenika
	TRAJANJE	1 minuta		TRAJANJE	5 minuta
	POTREBNI MATERIJALI	/		POTREBNI MATERIJALI	/
	UPUTA	Učenike se pozove da stanu u krug. Voditelj započinje radionicu pitanjem: „Kao i svaki put, da vidimo kako ste danas? Na moj znak (kada pandeiro počne svirati) neka svatko kroz pokret tijela pokaže kako se danas osjeća.“ „I ponovo, kako bi se voljeli osjećati na kraju radionice?“		UPUTA	<i>Prisjetimo se prošle radionice, kako je izgledala? Koji su bili zadaci? Jeste li ih uspješno izvršili? U posljednje vrijeme često ste uspješno izvršavali timske zadatke, hoćete li se sada uspjeti dogovoriti koje ćete igre odabirati za nagradu?</i> Učenici se trebaju dogovoriti koje dvije igre žele igrati na današnjoj radionici.
3.	NAZIV	Igra za nagradu 1	4.	NAZIV	Ponavljjanje
	CILJ	Odigrati igre i nagraditi razred		CILJ	Prisjetiti se naučenog

		Sidriti osjećaj uspješnosti prilikom timskog rada kod učenika Potaknuti učiteljicu na nastavak korištenja igara u razredu			Osvijestiti što smo naučili na radionicama
TRAJANJE		5 minuta	TRAJANJE		15 minuta
POTREBNI MATERIJALI		/	POTREBNI MATERIJALI		Papir i olovka
UPUTA		Igramo igru po odabiru učenika, učiteljici tijekom igre jedan voditelj objašnjava pravila igre. Nakon radionice učiteljici poslati igre e-mailom.	UPUTA		Sada ćemo ponoviti što smo sve radili na radionicama. <i>Što mislite, kako to da ste u posljednje vrijeme toliko uspješni u izvršavanju zadataka. Što smo naučili? Što smo naučili o timskom radu? Što je važno u timskom radu? Kako rješavamo sukobe u timu? Kako možemo učiniti da se članovi našeg tima osjećaju dobro?</i> Voditelj zapisuje zaključke na papir koji će ostati u razredu.
5.	NAZIV	Igra za nagradu 2	6.	NAZIV	Rastanak
CILJ		Odigrati igre i nagraditi razred Sidriti osjećaj uspješnosti prilikom timskog rada kod učenika Potaknuti učiteljicu na nastavak korištenja igara u razredu	CILJ		Potaknuti razvoj pozitivne atmosfere među učenicima Pozdraviti se s grupom
TRAJANJE		10 minuta	TRAJANJE		10 minuta
POTREBNI MATERIJALI		/	POTREBNI MATERIJALI		Osobne iskaznice
UPUTA		Igramo igru po odabiru učenika, učiteljici tijekom igre jedan voditelj objašnjava pravila igre. Nakon radionice učiteljici poslati igre e-mailom.	UPUTA		Učenike se pozove da stanu u krug. Prisjećamo učenike na odgovor na posljednje pitanje – Kako možemo učiniti da se članovi našeg tima osjećaju dobro.

		<p>Voditelj ima osobne iskaznice u ruci i proziva jednog po jednog učenika. Kada je prozvao učenika, taj staje u krug, a zadatak ostalih je da mu kažu što više pozitivnih osobina i nečega što je taj učenik dobro radio na radionicama. Dok učenici govore, drugi voditelj zapisuje tom učeniku u osobnu iskaznicu.</p> <p>Voditelj proziva dok svi učenici nisu bili u krugu.</p> <p>Pozdravljamo se s razredom i najavljujemo da ćemo ponovo doći za 3 tjedna, da bi provjerili kako su napredovali i primjenjuju li naučene vještine i dalje u razredu.</p>
--	--	--